T.C.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ARAP DİLİ VE BELAGATİ BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ARAP EDEBİYATI TARİHİ YAZICILIĞI VE HÜSEYİN EL-VÂD'IN *FÎ TA'RÎHİ'L-EDEB MEFÂHÎM VE MENÂHİC* ADLI ESERİ

Cangül ARAZ

2501211132

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Sultan ŞİMŞEK

İSTANBUL – 2024

ÖZ

ARAP EDEBİYATI TARİHİ YAZICILIĞI VE HÜSEYİN EL-VÂD'IN *FÎ TA'RÎHİ'L-EDEB MEFÂHÎM VE MENÂHİC* ADLI ESERİ

Cangül ARAZ

İlk Arap edebiyatı tarihi eserleri 19. yüzyılda Batı'da kaleme alınmıştır. 19. yüzyılın sonlarına doğru Doğulu edebiyat tarihçileri, Batı'daki edebiyat tarihi çalışmalarını örnek alarak ilk kabul edilebilecek bazı Arapça çalışmalara imza atmışlardır. 20. yüzyılla birlikte artan bu çalışmalar, edebiyat tarihi yazımında birçok farklı metodun ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir. Bu süreçte Alman oryantalistlerin edebiyat tarihi yazım metodunu örnek alan Corcî Zeydân (öl. 1914) gibi edebiyat tarihçilerine karşılık Mustafa Sâdık er-Râfiî (öl. 1937) gibi gelenekçi tutum benimseyen edebiyat tarihçileri ortaya çıkmıştır. Edebiyat tarihinin dönemlere ayrılmasında ve edebî türlerin incelenmesinde büyük önem arz eden bu metotlar uzun süre sadece uygulanmış, teorik yönleri üzerinde durulmamıştır. Tunuslu akademisyen Hüseyin el-Vâd (öl. 2018), bu eksiklikten yola çıkarak *Fî Ta'rîhi'l-edeb mefâhîm ve menâhic* adlı eserinde Arap edebiyatı tarihi yazıcılığında öne çıkan metotları ve bu metotların özdeşleştiği bazı isimleri incelemiştir. Vâd, hangi metodun nasıl uygulandığı, metotlar arasındaki farklılıkların ve benzerliklerin ne olduğu, edebiyat-tarih ilişkisinin nasıl incelendiği gibi birçok konuyu ele almıştır. Söz konusu hususlar bağlamında değerlendirdiği metotların olumlu ve olumsuz yönlerine dikkat çekmiştir. Ayrıca Vâd, Arap edebiyatı tarihi yazıcılığında öne çıkan kavramların analizini yaparak bunların, incelediği eserlerin içeriğine ne derece etki ettiğine dair kapsamlı değerlendirmeler yapmıştır. Vâd'ın eserinden hareketle bu çalışmada Arap edebiyatı tarihi yazıcılığının arka planı üzerinde durulmuş, Batı'da ve Doğu'da bu alanda öne çıkan çalışmalar literatür bağlamında ele alınmıştır. Vâd'ın metotları değerlendirirken dayandığı esasların daha iyi anlaşılması için ilk olarak Arap edebiyatı tarihi eserlerinin içeriği hakkında bilgi verilmiştir. Sonrasında Vâd'ın hayatı ve ilmî kişiliği incelenmiştir. Çalışmanın ana konularından olan üçüncü bölümde ise, *Fî Ta'rîhi'l-edeb* adlı eseri ele alınarak bir edebiyat tarihi eleştirmeni olarak Vâd'ın edebiyat tarihi eserlerine yaklaşımına dikkat çekilmiştir. Sonuç kısmında ise, çalışmadan elde edilen veriler değerlendirilmiştir. Alanında ilk olan bu çalışmanın birincil amacı, Doğu

dünyasında özellikle 20. yüzyılda ilerleme kaydeden edebiyat tarihi yazıcılığının serüvenini ve dinamiklerini tespit ederek alandaki çalışmalara mütevazi bir katkı sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Edebiyat Tarihi Yazıcılığı, Hüseyin el-Vâd, Ta'rîhi'l-edeb, Kavram, Metot

ABSTRACT

ARABİC LİTERATURE HİSTORY WRİTİNG AND ḤUSSEİN AL-WĀD'S WORK ENTİTLED FĪ TA'RĪHİ'L-ADAB MEFĀHĪM WA MENĀHİJ

Cangül ARAZ

The earliest historical writings on Arabic literature emerged in the 19th century in the Western world. Towards the end of the 19th century, scholars of Arabic literature, influenced by the studies of literary history in the West, began producing their own historical works on Arabic literature. The increasing scholarly efforts in the 20th century led to the development of various methodologies in literary history writing. During this period, literary historians such as George Zeidan (d. 1914), who followed the methodology of German Orientalists, and traditionalist scholars such as Mustafa Sadiq al-Rafiî (d. 1937) played significant roles in shaping the methodologies used for periodizing literary history and analyzing literary genres. These methodologies were predominantly applied without extensive theoretical exploration. Recognizing this, Tunisian scholar Hussein al-Wad (d. 2018) in his work *Fī Ta'rīhi'l-adab mefāhīm wa menāhij* examined prominent methodologies in Arabic literary historiography and analyzed figures associated with these methodologies. He highlighted the strengths and weaknesses of these methodologies, explored their differences and similarities in application, and their approach to the literature-history relationship. Additionally, al-Wad conducted comprehensive analyses of how key concepts in Arabic literary historiography manifest in the works he studied. Building upon al-Wad's insights, this study contextualizes prominent Western and Eastern scholarly endeavors in the historical background of Arabic literary historiography. It first provides an overview of the content of Arabic literary historical works to facilitate a better understanding of the foundations upon which al-Wad's methodologies are based. Subsequently, it explores al-Wad's life and scholarly contributions. The third major section of the study focuses on evaluating al-Wad's work *Fī Ta'rīhi'l-adab*. Finally, the conclusion summarizes the findings derived from this study. The primary aim of this pioneering work is to modestly contribute to the understanding of the dynamics and progression of literary historiography, particularly in the Eastern world during the 20th century.

Keywords: Arabic Language, Writing the History of Literature, Ḥussein Al-Wād, Ta’rīhi’l-adab, Concept, Method

ÖN SÖZ

Edebiyat, bir toplumun düşünme biçimini yansıtan önemli bir sanat dalıdır. Toplumdaki bireylerin hayata bakışlarını, hayal dünyalarını, yaşanmış ya da yaşanacak hadiseleri tasvir biçimini, sözlü ve yazılı kültürlerini, yergi ve övgülerini ortaya koyan geniş bir alandır. Bu yönüyle edebiyatın toplumla iç içe olduğu; toplumla ortaya çıkan ve gelişen bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Edebiyatın bu özelliği dikkate alındığında bir milletin tarihi ya da kültürü hakkında edebî üslupla bilgi veren destanlarla aynı noktada birleştiği anlaşılır.

Edebiyatın zikredilen anlamı çerçevesinde eski dönemlerden itibaren birçok çalışma yapılmıştır. Aristoteles'in (MÖ 384-322) retorik ve poetik eserleri, İmruülkays'ın (öl. 540 dolayları) şiirleri, İbnü'l-Mukaffa'ın (öl. 142/759) edebî çalışmaları ve Câhiz'in (öl.255/869) eserleri bu bağlamda zikredilebilir. Bu işlevle uzun süre anlamını ve iç yapısını muhafaza eden edebiyat 18. yüzyılla beraber farklı açılardan ele alınmıştır. Edebiyat tarihi ise, müstakil bir disiplin olarak geç dönemde ortaya çıkmıştır. Erken dönem Müslüman bilginlerinin şair ve kâtiplerin biyografilerine yönelik eserleri dışarıda tutulduğunda bu alandaki ilk çalışmalar Batı'da yapılmıştır. Bu çalışmaların tarihi 18. yüzyılın sonlarına kadar götürülmüştür. Ancak konuyla ilgili ilk sistematik eserler, 19. yüzyılda kaleme alınmıştır. Bu süreçte Batılı araştırmacılar hem mensup oldukları milletlerin hem de Araplar gibi başka milletlerin tarihi hakkında önemli çalışmalara imza atmışlardır. Önceleri edebiyat, toplumu edebî bir üslupla okuyan ya da imgelerle özgün bir hayal dünyası yaratan sanat aracı iken bu dönemde bir disiplin olarak inceleme alanı olmuştur. Tabii olarak bu durum, edebiyat-tarih ilişkisini gündeme getirmiştir. Nitekim edebiyatın bir disiplin olarak incelenmesi, ortaya çıkışının ve geçirdiği dönüşümlerin ele alınmasını gerektirir. Bu ise tarihin dikkate alınması demektir. Tam da burada edebî gelişmeleri incelemek amacıyla edebiyat tarihi adıyla yeni bir çalışma sahası ortaya çıkmıştır.

Açıklamalar çerçevesinde Arap edebiyatı tarihi eserlerinde öne çıkan metotların şöhret bulmuş bazı eserler üzerinden incelenmesi çalışmanın hedefleri arasındadır. Bunun için öncelikle Oryantalistler ve Araplar tarafından hazırlanan bazı Arap edebiyatı tarihi eserlerine yer verilmiş, sonrasında edebiyat tarihi yazıcılığında

öne çıkan metotları inceleyen Hüseyin el-Vâd'ın hayatı, ilmî kişiliği ve *Fî Ta'rîhi'l-edeb mefâhîm ve menâhic* eseri değerlendirilmiştir.

Arap edebiyatı tarihi yazıcılığının gelişimini ve ayrıntılarını incelemek uzun ve yorucu bir çalışma gerektirir. Bu bağlamda böyle zor ve ülkemizde henüz çalışılmamış bir konuyu ele alma hususunda bana destek veren birkaç isme teşekkür etmek isterim. Öncelikle çalışma boyunca kendileriyle rahatça iletişim kurabildiğim, karşılaştığım zorluklar noktasında bana samimiyetle destek veren ve ilmî birikimini benimle paylaşmaktan imtina etmeyen değerli danışman hocam Sultan ŞİMŞEK'e teşekkürlerimi arz ederim. Onun yapıcı eleştiri ve yönlendirmeleri çalışmamın ilmî bir kimlik kazanmasında etkili oldu. Bunun yanında tez jürisinde bulanarak eleştiri ve değerlendirmeleriyle çalışmanın bütüncül olmasına katkı sağlayan değerli hocalarım Ömer İSHAKOĞLU'na ve Yakup KARA'ya teşekkür ederim. Çalışmanın hazırlanması esnasında eser temininde bana destek sunan, bilgi birikim ve tecrübelerinden istifade ettiğim, Sultan Kâbûs Üniversitesi Arap dili ve Edebiyatı Bölümü'nde öğretim üyesi olan Îsâ b. Saîd b. Îsâ EL-HÛKÂNÎ'ye teşekkür ederim. Ayrıca lisans döneminde ve devamında beni her anlamda samimiyetle destekleyen, tez sürecimde bana güçlü motivasyon sağlayan arkadaşlarıma şükranlarımı sunarım. Hayatım boyunca beni her daim destekleyen, yanımda olan, nezaket ve dürüstlük öğretilerini rehber edindiğim kıymetli Annem ve Babama ise minnettarım. Onların koşulsuz desteği bana her daim güven verdi. Son olarak, çalışmanın bütün süreçlerinde desteklerini benden esirgemeyen, teşvik ve cesaretlendirmeleriyle bu yolculuğumu anlamlı kılan sevgili eşim İsmail ARAZ'a bana olan inancı ve ilhamı için sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Cangül ARAZ

İSTANBUL, 2024

İÇİNDEKİLER

ÖZ ..... **İİ**

ABSTRACT ..... **İV**

ÖN SÖZ ..... **Vİ**

TABLOLAR LİSTESİ ..... **Xİ**

KISALTMALAR LİSTESİ ..... **Xİİ**

GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAP EDEBİYATI TARİHİ YAZICILIĞININ ORTAYA ÇIKIŞI: TARİHÎ ARKA PLAN

1.1. Oryantalistlerin Arap Edebiyatına Dair Çalışmaları……...19

1.1.1. Joseph Freiherr Von Hammer Purgstall (1774-1856): Literaturgeschichte der Araber von ihrem Beginne bis zu Ende des zwölften Jahrhunderts der Hidschret…….22

1.1.2. Carl Brockelmann (1868-1956): Geschıchte der Arabıschen Litteratur (GAL)……..24

1.1.3. Carlo Alfonso Nallino (1872-1938): Târîhu'l-âdâbi'l-'Arabiyye mine'l-Câhiliyye hattâ 'asri Benî Ümeyye 27

1.1.4. Ignatij Juliavonic Krachkovski (1883-1951) Istoria Arabskoi Geograpfičeskoi Literatury..... 29

1.1.5. Régis Blachère (1900-1973): Histoire de la littérature Arabe, des origines à la fin du XVe siècle de J.-C..... 31

1.1.6. André Miquel (1929-2022): La litterature arabe 32

1.2. Arap Dünyasında Yapılan Edebiyat Tarihi Çalışmaları……35

1.2.1. Muhammed Bek Diyâb (1852-1921): Târîhu âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye 37

1.2.2. Hasan Tevfîk el-'Adl (1862-1904) : Târîhu âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye .. 39

1.2.3. Hıfnî Nâsıf (1856-1919): Târîhu'l-edeb ev hayâtu'l-lugati'l-'Arabiyye . 40

1.2.4. Corcî Zeydân (1861-1914): Târîhu âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye 42

1.2.5. Mustafa Sadık Râfiî (1881-1937): Târîhu âdâbi'l-'Arab 43
1.2.6. Ahmet Hasan ez-Zeyyât (1885-1968): Târîhu'l-edebi'l-'Arabî 45
1.2.7. Şevkî Dayf (1910-2005): Târîhu'l-edebi'l-'Arabî 47
1.2.8. Hannâ el-Fâhûrî (1916-2011): el-Câmi' fî târîhi'l-edebi'l-'Arabî..... 49
1.2.9. Ömer Ferrûh (1904-1987): Târîhu'l-edebi'l-'Arabî 51
1.3. Arap Edebiyatı Tarihi Yazıcılığının Doğuşuna Etki Eden Faktörler……...54
1.3.1. Eğitim Faktörü 55
1.3.2. Milliyetçilik Faktörü 59

İKİNCİ BÖLÜM

HÜSEYİN EL-VÂD'IN HAYATI VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ

2.1. Hüseyin el- Vâd'ın Hayatı……...63
2.2. Eserleri.....66
2.2.1. Kitapları 67
2.2.2. Romanları 67
2.2.3. Hikâyeleri 68
2.2.4. Makaleleri 68
2.3. İlmî ve Edebî Kişiliği…….....68

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HÜSEYİN EL-VÂD'IN ARAP EDEBİYATI TARİHİ YAZIM METOTLARINA YAKLAŞIMI

3.1. Vâd'ın Edebiyat Tarihi Yazıcılığındaki Kavram Problemine Yaklaşımı……..79
3.1.1. Edebiyat 80
3.1.2. İn'ikâs 84
3.1.3. Edebiyat ve Toplum 86
3.1.4. Edîb (Edebiyatçı) 89
3.1.5. Tarih 92
3.1.6. Edebiyat Tarihi 94
3.2. Vâd'ın Edebiyat Tarihi Metotlarına Yaklaşımı…….97

3.2.1. Vâd'ın Tarihî ve Siyasi Dönemlendirme Metoduna Yaklaşımı: Zeydân ve Zeyyât Örneği……99
3.2.1.1. Tarihî ve Siyasi Dönemlendirme Metodu Nedir?..... 99
3.2.1.2. Tarihî ve Siyasi Dönemlendirme Metodunun İşlevselliği 103
3.2.1.3. Zeydân'a Göre Emevî Döneminde Edebiyat Tarihi 104
3.2.1.4. Zeyyât'a Göre Emevî Döneminde Edebiyat Tarihi 107
3.2.2. Vâd'ın Edebî Türlerin Gelişimine Göre Tarihlendirme Metoduna Yaklaşımı: Râfiî Örneği……...110
3.2.2.1. Edebî Türlerin Gelişimine Göre Tarihlendirme Metodu Nedir? 110
3.2.2.2. Edebî Türlerin Gelişimine Göre Tarihlendirme Metodunun Uygulanması……..113
3.2.2.3. Râfiî'nin Arap Şiirini Tarihlendirmesi..... 114
3.2.2.4. Râfiî'nin Şiirin Türlerini Tarihlendirmesi 116
3.2.2.5. Râfiî'nin Önemli Şahsiyetleri Ele Alma Yöntemi: Tarihsel ve Bireysel Şahsiyetlerin Harmanlanması..... 118
3.2.3. Vâd'ın Sanat Ekollerine Göre Tarihlendirme Metoduna Yaklaşımı: Tâhâ Hüseyin Örneği……120
3.2.3.1. Sanat Ekollerine Göre Tarihlendirme Metodu Nedir?.....120
3.2.3.2. Tâhâ Hüseyin'in Sanat Ekollerine Göre Tarihlendirme Metodunu Uygulaması……...121
SONUÇ……128
KAYNAKÇA..... 132

TABLOLAR LİSTESİ

Şekil 1: Zeydân, Râfiî, Zeyyât ve Tâhâ Hüseyin'in edebiyat kavramına yaklaşımları 84
Şekil 2: Metne etki eden Faktörler 85
Şekil 3: Zeydân, Zeyyât, Râfiî ve Tâhâ Hüseyin'in in'ikâs kavramına bakış açıları. 85
Şekil 4: Zeydân ve Zeyyât'a göre edebiyat-toplum ilişkisi 88
Şekil 5: Zeydân, Râfiî, Zeyyât ve Tâhâ Hüseyin'in edîb kavramına yaklaşımları 91
Şekil 6: Zeydân Râfiî, Zeyyât ve Tâhâ Hüseyin'in tarih kavramına bakışı 93
Şekil 7: Tarihî ve siyasi dönemlendirme problemleri 103
Şekil 8: Zeydân'a göre Emevî döneminde edebiyat tarihi……105
Şekil 9: Zeyyât'a göre Emevî döneminde edebiyat tarihi…….108

KISALTMALAR LİSTESİ

b. : Bin

bibl. : Bibliyografya

bk. : Bakınız

çev. : Çeviren

DİA. : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

ed. : Editör

Erişim : Erişim Tarihi

haz. : Hazırlayan

Hz. : Hazreti

MÖ : Milâttan önce

nşr. : Neşreden

öl. : Ölüm Tarihi

thk. : Tahkik Eden

ts. : Tarihsiz

TDV. : Türkiye Diyanet Vakfı

vb. : ve benzeri

vd. : ve diğerleri

GİRİŞ

20. yüzyılda Arap edebiyatı tarihine dair araştırmaların artması sonucunda edebiyat-tarih ilişkisinin incelendiği çalışmalara ihtiyaç duyulmuştur. Nitekim edebiyat tarihçileri birbirinden farklı metotlar benimsemişlerdir. Tam da bu noktada edebiyat tarihi eserlerinde benimsenen metotların temel özellikleri ve ayırt edici niteliklerinin tespiti için çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan bir tanesi de Hüseyin el-Vâd'ın *Fî Ta'rîhi'l-edeb mefâhîm ve menâhic* adlı eseridir. Arap edebiyatı tarihi eserlerinde öne çıkan metotları ele alan eser, edebiyat tarihi yazıcılığında metot incelemesi için temel kaynak kabul edilebilir.

Vâd'ın *Fî Ta'rîhi'l-edeb* eseri bağlamında hazırlanan bu çalışmanın birincil amacı, Arap edebiyatı tarihi yazıcılığı serüveninde öne çıkan kavram ve metotlar hakkında bilgi vermektir. Ülkemizde konuyla ilgili yapılmış kapsamlı bir akademik çalışmanın bulunmayışı bu çalışmanın hazırlanmasında etkili olmuştur. Bunun için ilgili alanda en önemli çalışmalardan kabul edilen Vâd'ın *Fî Ta'rîhi'l-edeb* eseri esas alınmıştır. Tunuslu yazar ve akademisyen olan Vâd, bu eserde Arap yazarlarca kaleme alınan dört Arap edebiyatı tarihi eserini değerlendirmiştir. Bu yazarlar Corcî Zeydân, Mustafa Sâdık er-Râfiî, Ahmed Hasan ez-Zeyyât ve Tâhâ Hüseyin'dir. Vâd, mezkûr yazarların eserlerini esas alarak edebiyat tarihi yazıcılığında öne çıkan kavram ve metotları işlemiştir. Çalışmada ele alınan konular çerçevesinde aşağıdaki sorular üzerinde durulmuştur:

Edebiyat nedir?

Edebiyat-tarih ilişkisi nasıl şekillenmiştir?

Edebiyat tarihi kavramı ne anlama gelmektedir?

Edebiyat tarihi yazıcılığının kapsam alanı nedir?

Arap edebiyatı tarihi yazıcılığı ne zaman ortaya çıkmıştır?

İlk Arap edebiyatı tarihi eseri kim tarafından kaleme alınmıştır?

Edebiyat tarihi yazıcılığının ortaya çıkışında hangi faktörler etkili olmuştur?

Edebiyat tarihi yazıcılığında hangi metotlar öne çıkmıştır?

Vâd'ın Arap edebiyatı tarihi yazıcılığı metotlarına yaklaşımı nasıl olmuştur?

Vâd'ın *Fî Ta'rîhi'l-edeb* eseri hangi boşluğu doldurmak üzere kaleme alınmıştır?

Vâd, edebiyat tarihi yazıcılığında metot önerisinde bulunmuş mudur?

Çalışmanın kapsamı ve içeriği dikkate alındığında bu soruların yerinde ancak bir o kadar da zor olduğu anlaşılır. Nitekim edebiyat tarihi üzerine araştırma yapmak, her şeyden önce edebiyat ile tarih arasında nasıl bir ilişki olduğunu, edebiyatın nasıl tanımlandığını, edebiyat tarihi yazıcılığında tarihin mi yoksa edebiyatın mı baskın olduğunu araştırmayı gerektirir. Daha sonra görüleceği üzere, Arap edebiyatı tarihi eserleri bu meselelere bağlı olarak şekillenmiştir. Örneğin bazı yazarlar, edebiyatı geniş anlamıyla ele alarak ansiklopedik eserler yazmaya çalışmıştır. Edebiyatı sanatsal değerlerin bütünü olarak gören yazarlar ise, daha dar bir edebiyat tarihi yazıcılığı anlayışı benimsemişlerdir.

Vâd'ın Arap edebiyatı tarihi üzerine yazdığı eser, güncelliğini koruyan önemli bir çalışma olarak değerlendirilmektedir. Çalışmada Vâd'ın söz konusu eseri hem içerik analizi hem de nicel ve nitel yaklaşımlar kullanılarak incelenmiştir. Vâd'ın eserinin önemli bileşenlerinin daha iyi anlaşılabilmesi için Arap edebiyatı tarihi üzerine yazılmış bazı önemli eserler üzerinde durulmuştur. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta, çalışmanın amacının edebiyat tarihi felsefesini derinlemesine incelemek olmadığıdır. Dolayısıyla felsefi tartışmalara fazla yer verilmemiştir. Esas amaç, Vâd'ın *Fî Ta'rîhi'l-edeb* adlı eseri çerçevesinde Arap edebiyatı tarihi yazıcılığının genel seyrini ana hatlarıyla ortaya koymak ve bu alanda öne çıkan eserler hakkında bilgi sunmaktır. Bu nedenle, çalışma esasen tarihsel bilgi ve eserler üzerinde durmaktadır. Ancak bu durum, çalışmada edebiyat tarihinin doğası hakkında hiçbir bilgi verilmediği anlamına gelmemektedir. Çalışmada gerekli görülen yerlerde edebiyat tarihini şekillendiren koşullar hakkında bilgi verilmiş ve bu disiplinin nasıl ortaya çıktığı ve geliştiği konularına değinilmiştir.

Arap edebiyatı tarihi yazıcılığı alanında çalışmak isteyen bir araştırmacının öncelikle edebiyat, tarih ve edebiyat tarihi gibi temel kavramlarla karşılaşacağı unutulmamalıdır. Zira edebiyat tarihi yazımında bu kavramlara bağlı olarak belirli

meselelerin ele alınması gerekmektedir. Bunlar arasında edebiyat tarihinin dönemlendirilmesi, siyasi dönemlendirme metotları, edebî ekol metodu, inhitat (çöküş) söylemi ve modern dönem gibi konular bulunmaktadır. Edebiyat tarihi yazıcılığında kullanılan kavramların nasıl algılandığı ve tanımlandığı iyi tespit edilmeden, edebiyat tarihi eserlerinin doğru bir şekilde anlaşılmasının güç olduğu hatırlanmalıdır. Bu bağlamda denilebilir ki Arap edebiyatı tarihine dair yapılacak bir araştırmada dönemin siyasi ve kültürel bağlamının, edebî akımların ve metotların incelenmesi, ayrıca modern döneme geçişteki değişimlerin ve çöküş söylemlerinin analiz edilmesi, araştırmacının elde edeceği sonuçların doğruluğunu ve geçerliliğini artıracaktır. Böylece, edebiyat tarihi yazıcılığı alanında yapılan çalışmalar daha sağlam bir temele oturtulmuş olacaktır. Buradan hareketle, çalışmadaki değerlendirmelerin ve açıklamaların daha iyi anlaşılabilmesi ve okuyucunun konuyu derinlemesine kavrayabilmesi için bazı önemli kavramların detaylandırılması gerektiği anlaşılmaktadır.

Edebiyat: Özel anlamıyla edebiyat, bir coğrafya veya milletin edebî ürünlerinin tümüne verilen isimdir.[1] Genel anlamı ise, bir dilde kaleme alınan eserlerin tümüdür. Fransızcada Litterature kelimesinden geçen bu anlam, sanat dalı ya da disiplin fark etmeksizin aynı dilde yazılmış bütün eserler için kullanılır.[2]

Tarih: Toplumların geçmişte yaşadığı olayları yer ve zaman belirterek aktaran, bu olayların nedenlerini ve sonuçlarını analiz eden ve aralarındaki ilişkileri inceleyen bilim dalı ve bu bilim dalında yazılan eserlerin genel adıdır.[3]

Edebiyat Tarihi: Bir milletin edebî anlamda kaydettiği ilerlemeyi tarihî şahsiyetleriyle birlikte sistematik ve kronolojik olarak inceleyen disiplindir. Edebiyat

---

1 Daha fazla bilgi için bk. M. Orhan Okay, "Edebiyat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/395-397.

2 Şevkî Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî el-'asru'l-Câhilî* (Kahire: Dâru'l-Maârif, 1960), 1/10.

3 Mustafa Fayda vd., "Tarih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/30-36.

kavramının algılanışına bağlı olarak edebiyat tarihi kavramının anlamı ve uygulanışı değişmektedir.[4]

Dönemlendirme: Edebiyat-tarih ilişkisine bağlı olarak edebî çalışmaların ve şahsiyetlerin kategorize edilmesidir. İlerleyen satırlarda görüleceği üzere, bazı edebiyat tarihçileri edebiyatı incelerken siyasi ya da tarihî dönemlendirmeyi esas almış, diğer bazıları ise kültürel ya da ekol eksenli bir dönemlendirme benimsemiştir.

Metotlar: Edebiyat tarihi yazıcılığında araştırmacılar tarafından benimsenen usul ve esaslardır.

İnhitat: Edebiyat tarihi yazıcılığında daha çok siyasi ya da tarihî dönemlendirmeyi esas alan araştırmacılar tarafından kullanılan bir terim olup "çöküş" anlamına gelmektedir. Abbâsîler'in yıkılışından (1258) Napolyon'un Mısır'ı işgaline (1798) kadar olan dönemde İslam dünyasının bilim, kültür, ekonomi ve askerî alandaki gerilemesini ifade eden bir kavramdır. [5]

Modern Dönem: Genel olarak Fransızların 1798 tarihinde Mısır'ı işgaliyle ya da 1801 dolaylarında Mısır'dan ayrılmalarıyla başlatılan dönemdir.[6]

Arap edebiyatı tarihine dair birçok çalışmanın mevcut olması sebebiyle, çalışmada öncelikle konu sınırlandırmasına gidilmiştir. Edebiyat tarihinin oluşumunu ve felsefesini ayrıntılarıyla incelemek yerine edebiyat tarihi yazıcılığı üzerinde durulmuştur. Daha önce de ifade edildiği üzere, bu konuda en kapsamlı ve başarılı çalışmalardan olan Vâd'ın *Fî Ta'rîhi'l-edeb* eseri esas alınmıştır. Mezkûr eser çerçevesinde öne çıkan edebiyat tarihi yazımının kavram ve metotları incelenmiştir.

Ülkemizde Arap edebiyatı tarihi yazıcılığını inceleyen bir çalışmanın henüz bulunmayışı göz önünde bulundurularak çalışmada edebiyat tarihi yazıcılığı metotlarını ele alan bir eser tercih edilmiştir. Böylelikle bu eser çerçevesinde edebiyat

---

4 Ayrıntılı bilgi için bk. Sadık Tural, "Edebiyat Tarihi Kavramı Etrafında", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 1/1 (Kasım 2014) 21-38.

5 Bu konudaki tartışmalar için bk. Kenan Demirayak, "Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatı Üzerine Değerlendirmeler", *Şarkiyat Mecmuası* 26 (Nisan 2016), 32-56.

6 Corcî Zeydân, *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye,* neş. Şevkî Dayf (Kahire: Dâru'l-Hilâl, 1957), 4/6.

tarihi yazıcılığındaki farklı yorumlar bir araya getirilerek 20. yüzyıldaki edebiyat tarihi yazıcılığının genel çerçevesi tespit edilmiştir. Ayrıca Arap edebiyatı tarihi özelinde müsteşriklerin ve Arap yazarların eserlerine yer verilmesi, edebiyat tarihi yazımındaki farklılıkların ifade edilmesi ve metot probleminin incelenmesi bu çalışmanın en belirgin özellikleri arasında sayılabilir.

Betimleyici, analitik ve karşılaştırmalı bir yaklaşımın benimsendiği bu çalışma, Vâd'ın Arap edebiyatı tarihi eserlerini eleştirel bir bakış açısıyla ele almasıyla öne çıkar. Çalışmanın sınırları, Vâd'ın *Fî Ta'rîhi'l-edeb* eseri çerçevesinde şekillenmiştir. Vâd'ın görüşlerinin daha iyi anlaşılması için öncelikle Arap edebiyatı tarihi yazıcılığının ortaya çıkışına temas edilmiştir. Bu hususta öne çıkan eserler incelenerek içerikleri hakkında bilgi verilmiştir. Bu şekilde Vâd'ın bazı eserler hakkında yaptığı metot ve içerik değerlendirmelerinin daha iyi anlaşılması hedeflenmiştir. Dolayısıyla "Edebiyat tarihi bir disiplin midir?" şeklinde felsefi temelleri olan problemler, çalışmanın sınırlarını aşacağından inceleme konusu edilmemiştir. Nitekim edebiyat tarihini doğru bir şekilde yorumlayabilmek için edebiyat ile tarih arasındaki ilişki incelenmelidir. Bu ise temel bir sorunun cevaplanmasını gerektirir: "Edebî metinler ile tarih arasında bir ilişki var mıdır?" Bu soru çerçevesinde hem edebî türlerin mahiyeti hem de tarihin temel dinamikleri tespit edilebilir. Buna bağlı olarak hayal gücüne, zevke, estetiğe ve yer yer doğruluğu tartışmalı olan anlatılara (destan-öykü-hikâye) dayandığı iddia edilen edebiyatın bir disiplin olarak geçmiş olayları bulgular ölçüsünde yorumlamaya çalışan, geriye dönük olarak yeniden düşünme biçimi olan tarihle nasıl ilişkilendirileceği daha açık hâle gelebilir. Bu şekilde "Edebiyatın özel bir tarihi var mıdır? Edebiyat tarihinin kapsamı nedir? Edebî türlerin ortaya çıkışı ve gelişimi tarihsel olaylarla eş zamanlı mıdır? Tarihî ve siyasi olaylar, edebiyatın gelişimini nasıl etkiler?" sorularına cevap bulunabilir.

Açıklamalardan anlaşılacağı üzere bir disiplin olarak edebiyat tarihinin kapsamını incelemek ayrıntılı bir araştırma-inceleme gerektirir. Çalışma boyunca olabildiğince bu ayrıntılardan kaçınılmış, asıl konuya odaklanılmıştır. Konuyla ilgili benzer çalışmalardaki değerlendirmeler göz önünde bulundurulmuş, tekrara düşmemek ya da bilgileri sadece aktarmakla yetinmemek için bilgiler mümkün mertebe analiz edilmiştir.

Çalışmada TDK Sözlüğünün imla ve yazım kuralları esas alınmıştır. Dipnot ve kaynakça ise İsnad Atıf Sistemi'ne göre hazırlanmıştır. Arapça şahıs isimlerinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'ndeki kurallar göz önünde bulundurulmuştur.

Arap edebiyatı tarihini ele alan ilk çalışmalar, edebiyat-tarih ikilisinin birlikte incelendiği çalışmalardan sonra ortaya çıkmıştır. Daha önce ifade edildiği üzere, Batı'da başlayan bu çalışmalar, farklı milletlere mensup araştırmacıların edebiyat tarihi anlayışını şekillendirmiştir.[7] Bu bağlamda özellikle Mısır'daki edebiyat tarihi anlayışı, ilk olarak Batı eksenli edebiyat tarihi anlayışından etkilenmiştir. Ülkemizde ise Arap edebiyatı tarihini esas alan Türkçe çalışmalar, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden itibaren hazırlanmaya başlanmıştır. Abdurrahman Fehmi'nin *Medresetu'l-Arab* eseri ile Müderriszâde Mehmed Fehmi'nin *Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye*'si öncü çalışmalar olarak zikredilebilir. Son dönemde ise Ahmet Suphi Furat'ın iki ciltlik *Arap Edebiyatı Tarihi* ve Kenan Demirayak'ın beş ciltlik Arap edebiyatı tarihi eserleri öne çıkmıştır.[8] Ahmet Kâzım Ürün'ün *Klasik ve Modern Arap Edebiyatı* ile Mehmet Yalar'ın *Modern Arap Edebiyatına Giriş* adlı eserleri de Arap Edebiyatı tarihi ile ilgili yazılmış Türkçe eserler arasında yer alır.

Günümüzde gerek ülkemizde gerekse Ortadoğu'da Arap edebiyatı tarihine dair yapılan çalışmaların kaynağı Batı'daki benzer çalışmalar olmuştur. Özellikle Alman oryantalist Carl Brockelmann'ın *GAL (Geschichte der arabischen Litteratur)* eseri, bu alandaki çalışmalar için metot ve içerik yönüyle kaynak hâline gelmiştir. Doğu'da Corcî Zeydân, mezkûr eseri dikkate alarak *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye* adıyla dört ciltlik bir çalışma hazırlamıştır. Yine Zeydân'dan önce edebiyat tarihine dair bazı çalışmalar yapan Hasan Tevfîk el-'Adl da Alman edebiyat tarihçilerinin yazım üslubundan etkilenmiştir.

---

[7] İlk Arap edebiyatı tarihi eserlerinin listesi için bk. Carl Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî,* çev. Abdülhalim en-Neccâr (Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.), 1/32-35.

[8] Her ne kadar Kenan Demirayak'ın Osmanlı dönemi Arap edebiyatı tarihini ele aldığı eserine cilt numarası vermese de eser, edebiyat tarihi serisinin beşinci cildi olarak kabul edilebilir.

Batı'daki Arap edebiyatı tarihi yazıcılığında tarihî/siyasi dönemlendirme öne çıkmıştır. Edebî gelişmeler önemli kabul edilen tarihî ve siyasi hadiseler dikkate alınarak sınıflandırılmıştır. Cahiliye döneminin İslam'ın gelişiyle, Sadrü'l-İslâm döneminin Emevîler'in hâkimiyet kurmasıyla, Emevîler döneminin Abbâsîler'in kurulmasıyla son bulması gibi. Ayrıca söz konusu edebiyat tarihi yazıcılığında edebiyat kavramı geniş yelpazede ele alınmış; hadis, tefsir, tarih, coğrafya ve tıp gibi disiplinlerdeki gelişmeler de kayıt altına alınmıştır. Bu durum, Brockelmann ve Zeydân gibi edebiyat tarihçilerinin eserlerinin hacimli olmasında etkili olmuştur.

Zeydân'ın eserinden sonra eğitim, araştırma-inceleme ve milliyetçilik gibi faktörlerin etkisiyle birçok çalışma yapılmıştır. Arap edebiyat tarihine dair kaleme alınan eserlerin sayısındaki artış araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Şöyle ki farklı düzey ve boyutlarda edebiyat tarihi eserleri kaleme alınmıştır. Ancak bu eserleri inceleyen, eleştiren ve yazarlarının yaklaşımlarını ortaya koyan kapsamlı bir araştırma yapılmamıştır. Bunun farkında olan Şükrî Faysal, 1948 yılında yüksek lisans olarak hazırladığı, sonrasında da kitap olarak yayımladığı *Menâhicu'd-dirâseti'l-edebiyye* adlı çalışmasında Arap edebiyatı çerçevesinde ortaya çıkan metot ve yaklaşımları ele almış, konuyla ilgili bazı önerilerde bulunmuştur.[9] Alanda ilk kabul edilen Faysal'ın çalışmasından sonra Tunuslu araştırmacı yazar Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb* eseriyle Arap edebiyatı tarihi yazıcılığında öne çıkan metotları, pratik yönlerini de dikkate alarak incelemiş; değerlendirme ve incelemeleriyle alanın problemlerini daha anlaşılır kılmıştır. Bu eserinde Vâd, öncelikle edebiyat tarihiyle ilişkili öne çıkan kavramlara yer vererek edebiyat tarihi disiplininin terminolojisine dikkat çekmiştir. Daha sonra edebiyat tarihi yazıcılığında öne çıkan metotları dört eser üzerinden incelemiştir.[10] Son dönemde ise Îsâ b. Saîd b. Îsâ el-Hûkânî tarafından *İşkâliyyâtu ta'rîhi'l-edebi'l-'Arabî* adıyla kapsamlı bir çalışma hazırlanmıştır. Zikredilen çalışmada Hûkânî, edebiyat tarihi hakkında genel bilgi vermiş, daha sonra bu sahada uygulanan metotları ve tarih-edebiyat ilişkisini ele almıştır. Ayrıca edebiyat tarihinin felsefi esasları, öne çıkan

---

9 Şükrî Faysal, *Menâhicu'd-dirâseti'l-edebiyye fi'l-edebi'l-'Arabî: 'arz ve nakd ve iktirâh* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1978), 12-243.

10 Hüseyin el-Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb mefâhîm ve menâhic* (Beyrut: el-Muessesetu'l-'Arabiyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, 1993), 47-324.

dönemlendirmelerin felsefi dayanakları ve edebiyat tarihçisi ile ilintili hususlar gibi alanın felsefesini anlaşılır kılmaya yönelik kapsamlı açıklamalara yer vermiştir. Hûkânî'nin bu eseri, çalışma boyunca istifade edilen temel eserlerden olmuştur.[11] Çalışmada Arap edebiyatı tarihi yazıcılığına etki eden faktörler de ele alınmıştır. Bu faktörlere önemli bir yer ayıran Hâlid Zîygamî'nin *Menâhicu't-târîhi'l-edebî ve halfiyyâtuha'n-nazariyye hilâle'l-karni'l-'işrîn* adlı doktora tezi hem zikredilen bağlamda hem de eserin başlığından da anlaşılacağı üzere inceleme konumuz olan metotların arka planı hususunda istifade edilen önemli çalışmalardandır.[12]

Açıklamalardan anlaşılacağı üzere, Arap edebiyatı tarihi yazıcılığına bağlı olarak biri teorik diğeri uygulamalı olmak üzere iki farklı açıdan birçok eser kaleme alınmıştır. Brockelmann, Zeydân, Râfiî, Dayf ve Demirayak gibi araştırmacılar uygulamalı boyutu yansıtan eserler kaleme alırken; Faysal, Vâd ve Hûkânî gibi araştırmacılar ise teorik boyutu yansıtan eserler kaleme almışlardır. Bu çalışmada söz konusu eserlerden faydalanılarak Arap edebiyatı tarihinin genel serüvenine atıf yapılmıştır. Hatırlanacağı üzere çalışmanın ana konusu, Vâd'ın mezkûr eseri çerçevesinde edebiyat tarihi yazıcılığını incelemektir. Bu amaca matuf olarak daha çok edebiyat tarihi yazıcılığına yer veren çalışmalardan istifade edilmiştir. Faysal'ın, Vâd'ın, Hûkânî'nin ve Zîygamî'nin eserleri bunların başında gelir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise Hüseyin el-Vâd'ın hayatı ile ilmî ve edebî kişiliği ele alınmıştır. Ancak bölüm, diğer iki bölüme kıyasla daha kısa tutulmuştur. Bunun nedeni, Vâd'ın 2018 yılında vefat etmiş olması nedeniyle hakkında yeterli akademik çalışmanın bulunmamasıdır. Vâd hakkındaki bilgiler; kendisiyle gerçekleştirilen röportajlar, ölümünden sonra yakın arkadaşlarının kaleme aldığı hatırat tarzı yazılar, bazı eserleri hakkında yazılmış kısa değerlendirmeler ve hayatı hakkında yeterli bilginin verilmediği biri yüksek lisans diğeri doktora tezinden elde edilmiştir. Vâd'ın Suud Üniversitesi'nde öğretim görevliliği icra etmesi dolayısıyla üniversitenin resmî web

---

[11] Îsâ b. Saîd b. Îsâ el-Hûkânî, *İşkâliyyâtu ta'rîhi'l-edebi'l-'Arabî dirâse nakdiyye fî felsefeti'l-edeb ve târîhih* (Beyrut: Merkez Dirâsâti'l-Vahdeti'l-'Arabiyye, 2023), 3-96.

[12] Hâlid Zîygamî, *Menâhicu't-târîhi'l-edebî ve halfiyyâtuha'n-nazariyye hilâle'l-karni'l-'işrîn* (Setif:Mohamed Lamine Debaghine Üniversitesi, Kulliyetu'l-Âdâb ve'l-Luga, Doktora Tezi, 2015-2016), 106-118.

sayfasında hayatı ve eserleri hakkında kendisinin hazırladığı CV'den de istifade edilmiştir.[13] Dolayısıyla Vâd ve eserleri hakkında mevcut kaynaklar dikkate alınarak çalışmanın başlığı belirlenmiştir. Bu nedenle, başlıktaki iki ana konuya bağlı olarak çalışma üç bölüm şeklinde hazırlanmıştır. Birinci bölümde, Arap edebiyatı tarihi yazıcılığının ortaya çıkışı, gelişimi ve yazımına etki eden faktörler; ikinci bölümde Vâd'ın hayatı ile ilmî ve edebî kişiliği; üçüncü bölümde ise Vâd'ın *Fî Ta'rîhi'l-edeb* adlı eseri incelenmiştir.

Zikredilen araştırmalardan ayrı olarak edebiyat tarihi yazıcılığı hakkında başka çalışmalar da yapılmıştır. Araştırma makalesi, yüksek lisans ve doktora tezi düzeyindeki bu çalışmalarda edebiyat tarihi yazıcılığı hakkında bilgi verilmiştir. İlerleyen sayfalarda yeri geldiğinde bu çalışmalara değinilmiştir.

Arap dünyasında Arap edebiyatı tarihi yazıcılığını esas alan çalışmaların sayısında artış yaşanırken Batı'da ya da ülkemizde konuyla ilgili sınırlı sayıda çalışmanın yapıldığı tespit edilmiştir. Ülkemizde Arap edebiyatı tarihi yazıcılığı hakkında makale düzeyinde bazı çalışmalar yapılmıştır. Hâlid el-Hâfî'nin edebiyat tarihi kavramının gelişimi ve dönüşümleri hakkında kaleme aldığı makalenin Türkçe çevirisi bu çalışmaların başında gelir. Bu çalışmada Hâfî, edebiyat tarihi kavramının ortaya çıkışı, Arap dünyasına intikali ve alımlanışı hakkında önemli bilgiler vermiştir.[14] Bunun yanında Hatice Arslan Sözüdoğru, sekiz Arap edebiyatı tarihi eserinin içeriği hakkında genel bilgiler sunduğu bir makale yayımlamıştır.[15] Ayrıca Şükran Fazlıoğlu danışmanlığında Asuman Emin tarafından hazırlanan "Modern Mısır Romanında Ulusal Kimlik İnşası (1914-194)" başlıklı doktora tezinden üretilen, "Tarihi Dönemlendirmenin Öznel Niteliği ve Arap Edebiyatı Tarihine Yansımaları" başlıklı bir makale yayımlanmıştır. Mezkûr makalede Arap edebiyatı eserlerinden yedi esere özetle değinilmiştir. Tez düzeyinde yapılan çalışmalara ise, Cahit Sarı'nın *Arap*

---

13 Cami'atu Melik Su'ud, http://faculty.ksu.edu.sa/71355/Pages/cv.aspx.

14 Hâlid b. 'Âyiş el-Hâfî, "Arap Edebiyatı Tarihçilerinin Eserlerinde "Edebiyat Tarihi" Kavramı: Kavramın Algılanışının Sınırları ve Dönüşümleri Üzerine", çev. İsmail Araz-Cangül Araz, *Şarkiyat Mecmuası-Journal of Oriental Studies* 42 (2023), 485-513.

15 Hatice Arslan Sözüdoğru, "Arap Edebiyatı Tarihi Eserlerinin Değerlendirilmesi", *Journal of Social, Humanities And Administrative Sciences (Joshas)* 10/1 (Ocak 2024), 19-30.

Edebiyat Tarihi Kitapları ve İçerik Sorunu başlıklı hazırladığı yüksek lisans tezi örnek verilebilir.[16] Sarı, mezkûr çalışmada Arap edebiyatı tarihi eserlerinin ilk dönem prototipleri sayılabilecek *Mufaddaliyât*, *Asmaiyyât* ve *el-Kâmil fi'l-luga ve'l-edeb* gibi eserleri ele almış, bunun yanında modern dönemde kaleme alınmış edebiyat tarihi eserlerindeki içerik sorunlarına değinmiştir.

Açıklamalardan anlaşılacağı üzere, Arap edebiyatı tarihi yazıcılığı hakkında hazırlanan Türkçe çalışmalar oldukça sınırlıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden itibaren Arap edebiyatı tarihi hakkında kapsamlı eserler kaleme alınmasına rağmen edebiyat tarihi yazıcılığı hakkında neredeyse hiçbir çalışmanın yapılmaması, bu çalışmanın hazırlanmasında etkili olmuştur. Bu çerçevede konuyla ilgili sonraki çalışmalara katkı sunmak ve edebiyat tarihi yazıcılığı hakkında bilgi vermek amacıyla çalışmada konuyla ilgili literatür hakkında bilgi aktarılarak bazı değerlendirmelerde bulunulmuştur. Ayrıca konuyla ilgili hazırlanan Arapça çalışmalardan farklı olarak Vâd'ın edebiyat tarihi yazıcılığı hakkındaki tespit ve değerlendirmeleri ele alınmıştır. Nitekim tespit edilebildiği kadarıyla Vâd'ın Arap edebiyatı tarihi yazıcılığıyla ilgili çalışmaları hakkında şu ana kadar herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Buna göre, elinizdeki çalışma alanda hazırlanan ilk çalışma olarak öne çıkmaktadır.

[16] Cahit Sarı, *Arap Edebiyat Tarihi Kitapları ve İçerik Sorunu* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011).

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAP EDEBİYATI TARİHİ YAZICILIĞININ ORTAYA ÇIKIŞI: TARİHÎ ARKA PLAN

Bir toplumun siyasi, iktisadi ve sosyokültürel durumunun bir nevi aynası kabul edilen edebiyat, toplumun farklı dönemlerdeki değişkenliklerini çeşitli üsluplarla ele almasıyla öne çıkar. Devlet liderlerinin yanı sıra dönemin önemli idarecilerinin övülmesi veya yerilmesi; cömertlik, cimrilik, cesaret ve korkaklık gibi dönemin toplumunda yer edinmiş hasletlerin bazen mizah bazen de alegorik bir şekilde anlatılması, kültürel olayların yanında siyasi vakıaların edebî bir şekilde kayıt altına alınması edebiyatı sosyokültürel bir vesika olmanın yanında tarih ilminin de başvurduğu önemli bir disiplin hâline getirir. Bu yönüyle incelendiğinde edebiyat, zaman içinde bir dizi eserin ortaya çıkmasıyla oluşan bir koleksiyondur ve dolayısıyla tarihle ilişkilidir, denilebilir. Buna bağlı olarak edebiyat tarihi de edebiyatın geçirdiği serüvene temas etmesiyle bir tür eleştiri olarak kabul edilebilir. Nitekim edebî metinler, tarih boyunca çeşitli şekillerde öne çıkar. Bu metinler, dönemin sosyal, kültürel ve siyasi ortamını yansıtması yönüyle tarihle ilişkilendirilebilir. Aynı şekilde bu metinler aracılığıyla ilgili dönemin düşünce yapısını, değerlerini ve yaşam tarzını anlamak ve yorumlamak mümkündür.

Her ikisi de ilgili dönemin değişkenliklerini esas alan edebiyat ile tarihin birbiriyle olan ilişkisine rağmen edebiyat disiplini geç döneme kadar tarihle ilişkilendirilmez, tarihî perspektiften ele alınıp değerlendirilmez. Tarihin bir literatürü ve kronolojik bir sınıflandırması olurken edebiyatın bir tarihi olmaz. Kuşku yok ki bu anlayış, edebiyat tarihinin geç dönemlere kadar müstakil bir disipline kavuşmasının önüne geçer. Oysa Fuad Köprülü'nün (öl. 1966) de dikkat çektiği üzere edebiyat tarihi, umumiyetle tarihin -daha açık bir ifadeyle- medeniyet tarihinin önemli bir bölümünü teşkil eder.[17]

Diğer yazı türleri gibi, edebiyat tarihi yazımı da medeniyetin ilerlemesine paralel olarak kendini yeniler. İktisadi, kültürel ve bilimsel alanlardaki ilerlemelerin

[17] M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, haz. Orhan F. Köprülü-Nermin Pekin (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1980), 1.

yanı sıra, uzmanlaşma ve yeni araştırma bulgularının yayılması gereksinimi, edebiyat tarihi dahil olmak üzere kitap yazma pratiklerini etkiler. Edebiyatla ilişkilendirilen geçmişteki çalışmalar incelendiğinde bu çalışmaların, genellikle şair ve yazarların biyografilerine dayanarak onların sanatsal meziyetlerini değerlendiren kriterlere odaklandığı görülür.[18] Ancak günümüzde yeni edebiyat tarihi kitaplarının, daha çok siyasi ve sosyal koşulların analiz edildiği modern metotlarla kaleme alındığı iddia edilebilir.

Edebiyat tarihinin müstakil bir disiplin olmaktan çok tabakât (biyografik) çalışmalarına dönük bir alan olduğu anlayışı, edebiyatın hem sanat hem de tarih yönüyle ele alınmasının gerekli olduğunu düşünen araştırmacılar ortaya çıkana kadar devam eder. Tarih eksenli biyografik ve bibliyografik tarzda verilen eserlerden hareketle 19. yüzyılda edebiyat tarihi anlayışı gündeme gelir. Nitekim edebiyat tarihi isimlendirmesinin, -18. yüzyıla götürülüyor olsa da- kavram ve disiplin anlamında tam olarak ortaya çıkışı 19. yüzyıla tekabül eder.[19] 19. yüzyıla gelindiğinde edebiyat, diğer disiplinlerde olduğu gibi geçirdiği evreler yönüyle mercek altına alınmaya başlanır.

---

[18] Örnek için bk. İbn Sellâm el-Cumahî, *Tabakâtu fuhûli'ş-şu'arâ'*, thk. Mahmûd M. Şâkir (Cidde: Dâru'l-Medenî, 1974), 1/3 vd.; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ'*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993), 1/35 vd.

[19] Clément Moisan, *Ma't-Târîhu'l-edebî*?, çev. Hasan et-Tâlib (Beyrut: Dâru'l-Kitâb el-Cedîd el-Muttehide, 2010), 98-115; literatür altında belirli türlerin tarihî serüvenini konu edinen çalışmalar göz önünde bulundurulduğunda edebiyat tarihi 18. yüzyılın ortalarına kadar götürebilir. François Granet'in (öl. 1849) *Réflexions sur les ouvrages de littérature* adlı hacimli eseri buna örnek verilebilir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Cemil Meriç, *Kırk Ambar*, haz. Mahmut Ali Meriç (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), 1/381-385; bazı araştırmacılar, söz konusu eserinden hareketle Granet'i edebiyat tarihi alanında ilk eser telif edenler arasında gösterir. bk. Mustafa İsen vd., *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı* (Ankara: Grafiker, 1994), 36; Brockelmann'a göre Arap edebiyatı tarihini bütüncül şekilde ele almayı hedefleyen ilk kişi J. F. Hammer-Purgstall'dır. Purgstall'ın 1774 yılında doğup 1856 yılında vefat ettiği dikkate alındığında Arap edebiyatı tarihine dair ilk çalışmaların 19. yüzyılın ortalarına denk geldiği anlaşılır. Ayrıntılı bilgi için bk. Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, 1/32.

Bu araştırma ve inceleme faaliyeti, sonraları *edebiyat tarihi* kavramıyla nitelendirilecek yeni bir disiplinin ilk örneklerini ortaya çıkarır.[20]

Edebiyat tarihi, uzun bir geçmişe sahip olmasına rağmen, kavramsal olarak çeşitli zorluklarla karşı karşıyadır. Ortaya çıktığı ilk dönemden itibaren hem Arap hem de Batı kültürlerinde, edebiyat tarihini tanımlama, sınıflandırma ve araştırma yöntemlerine ilişkin terminolojik ve metodolojik problemler gündeme gelir. Bu zorluklar, edebiyat tarihini bir dizi bilişsel evre ve kavramsal dönüşümlerden geçiren sürecin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Mezkûr dönüşümler, edebiyatla tarihin etkileşimini anlamak için önemli bir perspektif sunar. Bu bağlamda edebiyat tarihi isimlendirmesi, edebiyat tarihçiliğinin pratikleri ve terminolojisi arasında farklı anlamlar taşıyan bir ayrımı yansıtmasıyla dikkat çeker. Bu evrimlerin tamamı, Arap kültür dünyasında edebiyat tarihine ilişkin çalışmaların ortaya çıkmasından önce gerçekleşir.

Edebiyat tarihi kavramının sınırları bilinmediği gibi, ilk olarak nerede ve ne zaman ortaya çıktığı da tam olarak bilinmemektedir. Kaynaklar, edebiyat tarihi kavramının özellikle Avrupalıların katkılarıyla geliştirildiği konusunda genel bir fikir birliği içindedir. Ancak, kavramın terminolojik olarak ne zaman belirginleştiği veya hangi Avrupa ülkesinde ilk kez ortaya çıktığı konusunda net bir tarih tespit edilmiş değildir. Özellikle Almanya, Fransa, İtalya ve Avusturya gibi Avrupa devletleri, edebiyat tarihini benimseme ve geliştirme konusunda öncülük yapar. Bazı kaynaklar, edebiyat tarihinin ilk olarak 18. yüzyılda İtalyanlar tarafından bulunduğunu iddia etse de bu iddianın doğruluğu tartışmalıdır. Örneğin Arap edebiyatçısı Ahmed Hasan ez-Zeyyât (öl. 1968), İtalyanların modern tarih anlayışına ilk ulaşanlar olduğunu öne sürer ancak bu görüşü destekleyecek sağlam bir kanıt sunmaz. Diğer Arap edebiyatı tarihçileri, özellikle Fransız ve Alman tarihçilere atıfta bulunarak edebiyat tarihinin kökenlerini genel olarak Avrupa'ya dayandırır.[21] Kesinliği belli olmayan bu durum, tabii olarak kavramın üzerinde hak iddia edenlerin sayısını çoğaltır. Genel anlamda

---

[20] Edebiyat tarihi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. M. Orhan Okay, "Edebiyat tarihi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/403-405.

[21] Hâfî,", "Arap Edebiyatı Tarihçilerinin Eserlerinde Edebiyat Tarihi Kavramı", 485-490.

kaynaklar kavramın Avrupalılar tarafından bulunduğunu, Avrupalılar arasından da Almanlar ve Fransızların bu konuda öncü olduğu görüşüne ağırlık verir.[22]

Edebî eserleri ya da şairleri inceleyen bir tür olarak edebiyat tarihi, Arap edebiyatı özelinde ilk olarak şairlerin tabakaları (sınıfları) hakkında eserlerin yazılmasıyla başlar. Daha sonra biyografilerin ortaya çıkmasıyla gelişim kaydeder. İbn Sellâm'ın (öl. 231/846 [?]) *Tabakâtu fuhûli'ş-şu'arâ*'sı, İbn Kuteybe'nin (öl. 276/889) *eş-Şi'r ve'ş-şu'arâ*'sı, Ebü'l-Ferec el-İsfahânî'nin (öl. 356/967) *el-Egânî*'si ve Yâkût el-Hamevî'nin (öl. 626/1229) *Mu'cemu'l-udebâ*'sı bu türün ilk hâline örnek verilebilir. Ancak özellikle 19. yüzyılla birlikte Batı'daki edebiyatla ilgili çalışmaların sistematik bir düzen izlemesi sonucunda edebiyat tarihi disiplini ortaya çıkar. Bu disiplin çerçevesinde kaleme alınan eserlerin genellikle üç metot etrafında birleştiği görülür. Birinci metot, siyasi tarihi dikkate alarak dönem ayrımına gitmek ve edebiyatı buna göre değerlendirmek. İkinci metot, edebî türlerin gelişim sürecini esas alan bir tarihlendirmeyi savunmak. Üçüncü metot ise, edebî ekoller temelinde kategorize edilen edebiyat tarihi anlayışını öne çıkarmak. İleride görüleceği üzere bu metotlar arasında edebiyat tarihçilerinin en çok benimsediği metot, edebiyatın siyasi tarih dikkate alınarak dönemlendirilmesi metodudur. [23]

Müstakil bir disiplin olarak edebiyat tarihi, terminolojik olarak ilk defa 19. yüzyılın başlarında (1808 civarında) Napolyon'un kararnamesiyle yeni kurulan edebiyat fakültelerinde sosyal ve siyasi açıdan bir disiplin olarak kabul edilse de bu tarihten önce *edebiyat tarihi* ve *edebiyat tarihçiliği* adını taşıyan eserler kaleme alınır.[24] Mezkûr isimlendirmenin terminolojik anlamda bir kavram olarak öne çıkması, o zamana kadar hiç kullanılmadığı anlamına gelmez. Nitekim isimlendirmenin kavram olabilmesi için belli süreçlerden ve aşamalardan geçmesi gerekebilir.

---

[22] Zeyyât'ın görüşünü desteklemesi muhtemel bilgi için bk. Hâfî, "Arap Edebiyatı Tarihçilerinin Eserlerinde Edebiyat Tarihi' Kavramı", 489; Moisan, *Ma't-Târîhu'l-edebî?*, 95.

[23] Çalışmanın ana konularından olan Hüseyin el-Vâd'ın *Fî Ta'rîhi'l-edeb* eserinde söz konusu üç metot hem teorik hem de pratik olarak incelenmiştir.

[24] Moisan, *Ma't-Târîhu'l-edebî?,* 115 ve 119; Hâfî, "Arap Edebiyatı Tarihçilerinin Eserlerinde Edebiyat Tarihi Kavramı", 489.

Edebiyat tarihi kavramının Batı'daki anlam sınırlarının belirlenmesine gelince; 19. yüzyılda edebiyat gibi birçok farklı disiplin, Avrupa'daki hayatın ve dönemin şartlarını yansıtan bir süreçten geçer. Edebiyat tarihi ise bu süreçte edebiyata dair çalışmaların ortaya çıkışını kronolojik olarak tarihlendiren, kitapların ve müelliflerinin isimlerine önem veren, müelliflerin biyografilerine ve eserlerine dair bilgiler veren bibliyografik ve biyografik çalışmaları tanımlamak için kullanılır. Dolayısıyla bu süreçte edebiyat tarihinin, kendi içinde bir sistematiğe kavuşamasa da kapalılığın bulunmadığı bir iç düzene sahip olduğu söylenebilir. Buradan hareketle genel tarihin ve tarih boyunca yapılan çalışmaların edebiyat tarihi içinde önemli bir yer tuttuğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla edebiyat tarihinin genel tarih içinde edebî ve ilmî üretimin ortaya çıkışı, gelişimi, zirvesi, gerilemesi ve yok olması gibi evrelerini izleyen bir konumunun olduğu da söylenebilir.[25]

Açıklamalardan anlaşılacağı üzere, edebiyat tarihi gerek kavram gerekse ilmî bir disiplin anlamında geç dönemde ortaya çıkar. İlk başta aidiyetlerini, tarihî ve kültürel kimliklerini tescillemek ve edebî ürünlerin geçirdiği evreleri ortaya koymak gibi muhtelif amaçlara binaen Batılı edebiyat tarihçileri tarafından gündeme getirilen bu disiplin, sonraları farklı ulusların edebiyatlarının geçirdiği serüvenlerin mercek altına alınmasıyla genişler. Buna birçok edebî ürünle öne çıkan Arap edebiyatı da örnek verilebilir. Şöyle ki Cahiliye dönemi gibi çok eski dönemlere uzanan bir geçmişe ve geniş bir literatüre sahip olmasına rağmen edebiyat tarihi kavramı Arap edebiyatına -Batı'dan- sonradan dahil olur. Bu konuda Corcî Zeydân'ın (öl. 1914) Arap edebiyatı tarihine dair *Târîḫu âdâbi'l-lugati'l-ʿArabiyye* eserindeki şu ifadeleri de bir disiplin olarak edebiyat tarihinin Araplar tarafından geç dönemde fark edildiğini ortaya koyar:

> "Edebiyat tarihi, Rönesans hareketinden önce Avrupalılar tarafından henüz bilinmemekteydi… Araplar ise yaygın kanaate göre günümüzde tarih kelimesinin kastedilen anlamıyla dillerinin tarihine dair eser vermemişlerdir. Oryantalistlerden önce modern usule uygun olarak Arap dili tarihine dair hiç kimse eser telifine girişmemiştir."[26]

---

[25] Hâfî. "Arap Edebiyatı Tarihçilerinin Eserlerinde Edebiyat Tarihi Kavramı", 490; Moisan, *Ma't-Târîhu'l-edebî?,* 237.

[26] Corcî Zeydân, *Târîhu âdâb*, 1/7; Hâfî, "Arap Edebiyatı Tarihçilerinin Eserlerinde Edebiyat Tarihi Kavramı", 488.

Zeydân'ın, edebiyat tarihi isimlendirmesi hakkındaki değerlendirmelerinden hareketle denilebilir ki oryantalistlerin, daha genel bir ifadeyle Batılıların edebiyat tarihi kavramıyla ilk temasları 18. yüzyıla kadar götürülebilirken Arapların kavramla tanışmaları 19. yüzyılın sonlarına denk gelir.[27] Bu ise, Arap entelektüelleri ve akademisyenlerinin oryantalistlerin *edebiyat tarihi* çalışmalarına vâkıf olduklarını, bu çalışmaları benimsediklerini ve Arap edebiyatı merkezli çalışmalarına dahil ettikleri anlamına gelir. Arap edebiyatı tarihi de bu bağlamda öncelikle Batılı araştırmacılar tarafından ele alınır. Batı'ya, özellikle Avrupa'ya seyahat eden Doğulu araştırmacıların etkisiyle edebiyat tarihi kavramı başta olmak üzere bu alanda yapılan çalışmalar Doğu dünyasına intikal eder. Bunun sonucunda Doğu dünyasında Batı'da Arap edebiyatı tarihini ele alan eserlerin salt tercüme edilmesi; Batılı araştırmacılar tarafından benimsenen dönemlendirme ve tasnif metodu çerçevesinde özgün eserlerin kaleme alınması; Batılı araştırmacıların dönemlendirmesine karşı çıkan araştırmacıların benimsedikleri dönemlendirme ve tasnif doğrultusunda eserlerin verilmesi; Batılı ve Doğulu araştırmacılardan ayrı olarak edebiyatın işlendiği eserlerin verilmesi şeklinde farklı türde birçok çalışma yapılır.

Arap edebiyatı tarihi yazıcılığının 19. yüzyılda ortaya çıktığı bilinmekle beraber klasik dönemde telif edilen eserlerde bu yazıcılığın ilk izleriyle karşılaşmak mümkündür. Elbette klasik dönemde verilen eserler, metot ve sınıflandırma yönüyle edebiyat tarihi disiplininde verilen eserlere birebir benzememektedir. Ancak şairlerin yaşadıkları dönemlere veya temalara göre eserlerin sınıflandırılması; şairlerin biyografilerine yer verilmesi daha erken dönemde *edebiyat tarihi* olarak adlandırılabilecek bir girişimin varlığı olarak yorumlanabilir. Örnek verilecek olursa, Muffaddal ed-Dabbî'nin (öl. 178/794 [?]) *Mufaddaliyyât* adlı antolojisine Cahiliye, Muhadramûn ve İslami dönem şairlerinden bazılarının şiirlerini aktarması; Asmaî'nin (öl. 216/831) *Asmaiyyât* adlı antolojisinde buna benzer bir seçime gitmesi; İbn Sellâm'ın *Tabakâtu fuhûli'ş-şuarâ* eserinde Cahiliye ve İslam dönemlerini ayırması ve söz konusu dönemlerde yaşayanları tabaka kavramı etrafında sınıflandırması erken sayılabilecek bir dönemde şiir, daha kapsamlı ifade edilecek olursa bir edebiyat tarihi

[27] Hâfî, "Arap Edebiyatı Tarihçilerinin Eserlerinde Edebiyat Tarihi Kavramı", 496-497.

serüveninin ortaya koyulmaya çalışıldığını gösterir. Şairlerin merkeze alındığı bu çalışmalar ilerleyen dönemlerde edebiyat kavramına dahil olan çalışmaları kapsayacak şekilde genişler. Yâkût el-Hamevî'nin edip ve şairler başta olmak üzere dil ilimleriyle meşgul olanları çeşitli yönleriyle alfabetik bir şekilde ele aldığı *Mu'cemu'l-udebâ*'sı bu tür çalışmalara güzel bir örnektir. Söz konusu girişimleri sonraları ortaya çıkacak edebiyat tarihi tasniflerinin ilk örnekleri kabul etmek mümkündür. Nitekim 20. yüzyılın önemli araştırmacılarından edebiyat eleştirmeni Muhammed Mendûr (öl. 1965), İbn Sellâm'ın *Tabakât* eserini Arap edebiyatı tarihine dair telif edilen eserlerin ilk örneği olarak kabul eder.[28] Mendûr, 4./10. yüzyıldan önce edebiyat eksenli yapılan çalışmaları eleştiri (النقد) eserleri olarak değil, edebiyat tarihi eserleri olarak kabul eder. Eleştirinin gelişimi hakkında söyledikleri de bu görüşünü ortaya koyar niteliktedir:

> "… Eleştiri (النقد) şimdi -tam anlamıyla- eleştiri oldu… Bu konudaki öncelik, 4./10. yüzyıl eleştirmenlerine aittir. 4./10. yüzyıl eleştirmenlerinden önce ise İbn Sellâm ve İbn Kuteybe gibi eleştirmenler vardı. Aslında onlar eleştirmen olmaktan çok edebiyat tarihçileriydi."[29]

Mendûr'un edebî eleştiri literatüründe öne çıkan çalışmaları edebiyat tarihi kapsamında değerlendirmesi, bu çalışmaları sistemsiz olarak nitelendirmesine neden olur. Bu durum, onun edebiyat tarihini Araplarda geri kalmış bir disiplin olarak tanımlamasına yol açar.[30] Ömer Ferrûh (öl. 1987), İhsan Abbas (öl. 2003) ve Abdüsselâm eş-Şâzeli gibi son dönem Arap edebiyatı tarihçileri de Mendûr'un edebî eleştiri alanındaki eserlerin edebiyat tarihi eserlerinin ilk örnekleri olduğu kanaatine katılırlar.[31] Tüm bu görüşler, Arapların edebiyat tarihini, Batılılardan önce tanıdıkları ve edebiyata ya da şiir eleştirisine dair eserleri edebiyat tarihi kitapları olarak kabul

---

[28] Muhammed Mendûr, *en-Nakdu'l-menhecî 'inde'l-'Arab ve menhecu'l-bahs fi'l-edeb ve'l-luga* (Kahire: Nahdatu Mısr li't-Tibâa ve'n-Neşr, 1996), 7; tabakât türündeki kitapların Arap edebiyatı tarihi eserlerinin başlangıcı ve ilk örneği kabul edilmesi hakkında ayrıntılı değerlendirmeler için bk. Hûkânî, *İşkâliyyâtu ta'rîhi'l-edebi'l-'Arabî*, 28-31.

[29] Mendûr, *en-Nakdu'l-menhecî 'inde'l-'Arab,* 27.

[30] Mendûr, *en-Nakdu'l-menhecî 'inde'l-'Arab,* 27.

[31] İhsan Abbas, *Târîhu'n-nakdi'l-edebî 'inde'l-'Arab* (Beyrut: Dâru's-Sekâfe, 1971), 15; Ömer Ferrûh, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1981), 1/45-46; ayrıntılı değerlendirmeler için bk. Hûkânî, *İşkâliyyâtu ta'rîhi'l-edebi'l-'Arabî,* 32; Abdüsselâm eş-Şâzelî, *el-Ususu'n-nazariyye fî menâhici'l-bahsi'l- edebi'l-'Arabî el-hadîs* (Beyrut: Dâru'l-Hadâse, 1989), 160.

ettiklerini gösterir. Arap edebiyatı tarihine dair önemli görüşleri olan Ahmed Bû Hasan da edebî mirasın temel kaynaklarını, Arap edebiyatı tarihi eserlerinin ilk örnekleri olarak kabul eder. Bunu Arap edebiyatı tarihine dair kaleme aldığı eserinin başlığından da anlamak mümkündür. Nitekim o, eserine "العرب وتاريخ الأدب: نموذج كتاب الأغاني" (Araplar ve Edebiyat Tarihi: Egânî Örneği) başlığını verir. Dikkat edilirse bu başlık, *Egânî* eseri çerçevesinde bir edebiyat tarihi anlayışının varlığına dikkat çeker. Buradan hareketle Bû Hasan'ın, İsfahânî'nin Emevî ile Abbâsî dönemlerindeki şarkı ve beste sanatçıları ile onların şarkıları hakkında kaleme aldığı *Egânî* eserini edebiyat tarihi eseri kabul ettiği anlaşılır. Eseri Arap edebiyatı tarihi yazımı bakımından önemli ve kurucu eser olarak görmenin yanı sıra edebiyat tarihine ilişkin anlayışları yeniden şekillendirmeye imkân sağlayan bir kaynak olarak da kabul eder.[32]

Açıklamalar çerçevesinde Zeydân, Mendûr, Ferrûh, Abbas ve Bû Hasan gibi araştırmacıların edebiyat literatürü eksenli çalışmaları, edebiyat tarihi eserleri olarak kabul ettikleri anlaşılır. Ancak Brockelmann'ın *Geschıchte der Arabıschen Litteratur (GAL)* eserini *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî* başlığıyla Arapçaya tercüme eden Abdülhalim en-Neccâr (öl. 1964) gibi bazı araştırmacılar bu görüşe katılmaz. Neccâr, edebiyat literatürü kapsamındaki eserleri araştırma ve çalışmaları için kaynak olarak görür. Ancak modern okuyucuya Arap edebiyatı tarihine dair genel bir çerçeve sunmadığı için bu eserlerin bir edebiyat tarihi eseri niteliği arz etmediğini iddia eder.[33] Şu hâlde denilebilir ki, bir eserin edebiyat tarihi eseri olarak kabul edilebilmesi için bir döneme ait edebî gelişmelere dair bilgi verirken sadece kaynak yığını yapmamalı; konjonktürü de dikkate alarak tarihî, siyasi ve sosyokültürel gelişmelerin edebiyata etkisi üzerinde durmalıdır. Bu ilmî bir değerlendirme için elzem bir ayrıntı olmanın yanı sıra anakronizme düşme tehlikesinden kaçınmak adına da önem arz eder. Yine de şair ve edebiyatçılar hakkında bilgi veren tabakât türü eserlerin İslam medeniyetinin edebî mirasını aktarmada oldukça büyük bir öneme sahip olduğu unutulmamalıdır. Sonuç olarak denilebilir ki bir milletin çağlar boyunca verdiği edebî eserleri inceleyen edebiyat tarihinin -Arap edebiyatı özelinde- ilk örnekleri her ne kadar tabakât, şair-şiir

---

[32] Ahmed Bû Hasan, *el-'Arab ve târîhu'l-edeb: nemûzec kitâbi'l-Egânî* (Kazablanka: Dâru Toubkal li'n-Neşr, 2003), 5-6.

[33] Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, 1/م.

eleştirisi ve edebî biyografiler türünden verilen eserlerle klasik döneme götürülebiliyor olsa da bir ilim olarak 19. yüzyılda Batılı araştırmacıların çalışmalarıyla ortaya çıkar.[34]

1.1. Oryantalistlerin Arap Edebiyatına Dair Çalışmaları

Oryantalizm, Batı merkezli bir bakış açısıyla Doğu kültürlerini anlama ve yorumlama pratiğini ifade eder. Oryantalistlerden bazıları, Doğu toplumlarını ve kültürlerini, Batı'nın üstünlüğünü ve Doğu'nun geri kalmışlığını doğrulamak için araştırırlar.[35] Arap edebiyatı tarihindeki oryantalist bakış açısı ise, bir yandan Arap edebiyatının zenginliğini vurgularken diğer yandan bu zenginliği daraltan bir nitelik gösterir. Ancak bütün olumsuzluklara rağmen oryantalistlerin çalışmaları sayesinde Arap edebiyatı tarihi yazıcılığının başladığı iddia edilebilir. 19. yüzyıldan beri Oryantalistler, edebiyat tarihiyle ilgili eserler kaleme almaya başlarlar. Avrupa'nın orijinal dillerinden olan Fransızca, İngilizce veya Almanca yayınlar yaparlar. Bütün bu faaliyetler araştırma, gözden geçirme, tarih, okuma ve ardından derleme açısından Arap mirasıyla kapsamlı ilişkilerinin bir parçası olarak okunabilir. Oryantalistlerin edebiyat algılarında ve edebiyat hakkında yazdıklarında göze çarpan ilk şey, Avrupa'da 19. yüzyıl düşüncesini şekillendiren ve Avrupa edebiyatı tarihine uygulanan ampirik, filolojik ve hiyerarşik düşünce ile tarihsel yöntemlerin sonucu olan bir algı üzerinden meselelere yaklaşmalarıdır.[36]

Arap edebiyatını tarihsel bir perspektiften ele alan oryantalist çalışmalar, 19. yüzyılda metodolojik ve terminolojik bir kimlik kazanır. Bu dönem öncesinde, terminolojik anlamda Arap edebiyatı tarihi üzerine oryantalist çalışmalara rastlanmaz. Bu eserlerin yazıldığı dünya görüşü ve Avrupa'daki çeşitli siyasi ve sosyal devrimler

---

[34] Tabakât kitaplarıyla İbn Sellâm'ın *Tabakâtu fuhûli'ş-şuarâ'*sı; şair-şiir eleştirisiyle İbn Kuteybe'nin *eş-Şi'r ve'ş-şuarâ*'sı ile Merzübânî'nin *el-Muvaşşah*'ı; biyografik eserlerle de Ebü'l-Ferec el-İsfehânî'nin *el-Egânî*'si gibi eserler kastedilmiştir.

[35] Oryantalistlerin Doğu medeniyeti hakkındaki görüşlerini onların bakış açısından okumak için bk. Edward W. Said, *Şarkiyatçılık Batı'nın Şark Anlayışları,* çev. Berna Yıldırım (İstanbul: Metis Yayınları, 2017), 7 vd.

[36] Ahmed Bû Hasan, *İntikâlu'n-nazariyyât ve'l-mefâhîm* (Kazablanka: Matbaatu'n-Necâh el-Cedîde, 1999), 37.

aracılığıyla şekillenen Aydınlanma Çağı'nın bilimsel ve kültürel birikimi, tarihsel, kültürel ve medeniyete dair verilerle şekillenir. Arap edebiyatının oryantalist tarih yazımını çerçeveleyen tarihsel ve epistemolojik koşullar, Avrupa düşüncesinin genel kültürel dokusuyla karışarak Batı'nın edebiyat anlayışını yansıtan bir Arap edebiyatı tarihi yazıcılığı ortaya çıkarır. Bu koşullar, tarihin etkisi ve doğal yasaların araştırılması gibi temel eğilimlerle birlikte ilerleme teorisi gibi spesifik ideolojik yaklaşımları da içerir. Bu bağlamda, Arap edebiyatının oryantalist perspektifle ele alınması, Batı'nın egemenliğini pekiştirerek Doğu'nun marjinalleştirilmesine ve Batı'nın üstünlüğünün doğrulanmasına hizmet edecek hâle gelir.[37]

Edebiyat tarihine dair eserler incelendiğinde edebiyat tarihinin kapsamı ve yoğunluğu itibarıyla her bir eserin edebiyat tarihiyle ilgili sadece bazı konuları ele alabildiği görülür. Arap dünyasının genişliği, Araplar dışında birçok farklı milletin Müslüman olmasıyla genişleyen İslam coğrafyası, kuşku yok ki tek bir yazarın okuyucuya sunmak üzere kapsamlı bir edebiyat tarihi yazmasını engeller. Elbette Şevki Dayf (öl. 2005) gibi İslam coğrafyasını esas alarak Arap edebiyatını Cahiliye döneminden modern döneme kadar ayrıntılı bir şekilde inceleyen araştırmacılar olur.[38] Aynı şekilde kolektif bir çalışma sonucu ortaya çıkan ve Arapça edebî mirası ele alan *The Cambridge History of Arabic Literature* gibi kapsamlı çalışmalar da yapılır.[39] Ancak bütün bu çabalara rağmen Arap edebiyatı tarihinin ayrıntılı olarak işlendiğini söylemek güçtür. Edebiyat tarihi kitaplarına yönelik geniş talep yelpazesi, bu konuda çalışma yapan yazarlardan beklentileri arttırır. Çünkü bir edebiyat tarihi eserinin, sadece şiiri ya da şairleri değil, bunun yanında biyografiler, eleştiriler,

---

[37] Ayrıntılı bilgi için bk. https://www.cerhso.com/التأريخ-الاستشراقي-للأدب-العربي-وإش/ (Erişim 4 Nisan 2024).

[38] Şevkî Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî,* 1/5 vd.

[39] A.F.L. Beeston vd., *Arabic Literature to the End of the Umayyad Period* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983), giriş vd.

değerlendirmeler, üslup, edebî türler ve daha birçok konu hakkında bilgi, akış ölçüleri vb. içermesi beklenir.[40]

Oryantalistler, Arap diline ve İslami ilimlere dair çeşitli alanlarda pek çok çalışma yaparlar. Arapça el yazmalarını bir araya getirmeleri, muhafaza etmeleri ve kullanımlarını kolaylaştırmak için bu el yazmalarına fihristler eklemeleri, bunların basım ve yayın faaliyetleri ile ilgilenmeleri bu çalışmalardan ilk akla gelenlerdir.[41] Oryantalistlerin Arap diline dair yaptıkları çalışmalardan biri de Arap edebiyatı tarihine yönelik literatür incelemeleridir. Daha önce ifade edildiği üzere Arap edebiyatı tarihini ilk yazanlar oryantalistlerdir. "Arap Edebiyatı Tarihi" başlıklı ilk kitap ise 1850'de Avusturyalı oryantalist Hammer Purgstall (öl. 1856) tarafından yazılır. Daha sonra bunu 1877'de Alfred Von Kremer (öl. 1889), 1890'da İngiliz yazar Forster Fitzgerald Arbuthnot (öl. 1901) ve 1898'de Alman Carl Brockelmann'ın (öl. 1956) çalışması takip eder. 20. yüzyılın ilk yarısında ise Arap edebiyatı tarihinde Renold Nicholson (öl. 1945), Régis Blachère (öl. 1973) ve Carlo Nallino (öl. 1938) gibi birçok isim ortaya çıkar. Arap edebiyatı tarihine dair çalışmalarda dikkat çeken artışa vurgu yapan Brockelmann, birçok isme temas eder ve "Burada sadece birkaç kitap sayabiliriz." demekle yetinir.[42]

Açıklamalardan hareketle, Arap edebiyatı tarihinin gelişimini anlamak ve edebiyat-tarih ilişkisini doğru bir şekilde tanımlayabilmek için bu konuda yapılan çalışmalar hakkında bilgi vermekte fayda vardır. Bu çalışmalar arasında öne çıkanları şu şekilde sıralamak mümkündür:[43]

---

[40] Daha fazla bilgi için bk. Dâvûd Ahmedî vd., "Menheciyyetu kitâbi'l-Edebi'l-'Arabî 'abra'l-'usûr li-Hüdâ et-Temîmî (dirâse tahlîliyye min manzûr târihî siyâsî)", *İdâât Nakdiyye* 11/42 (Haziran 2021), 93-95.

[41] İdrîs el-Kuryevî, "el-Menhecu'l-istişrâkî fî târîhi'l-edeb ve'n-nakd", *'Alâmât fi'n-nakd* 14/55 (Mart 2005), 194-195.

[42] Ayrıntılı bilgi için bk. https://www.cerhso.com/التأريخ-الاستشراقي-للأدب-العربي-وإش/ (Erişim 4 Nisan 2024).

[43] Bu sıralamada özellikle Arap edebiyatı tarihi yazıcılığına etki eden eserler üzerinde durulmuştur. Ayrıca eserlerin sıralanmasında genel olarak Hûkânî'nin *İşkâliyyâtu ta'rîhi'l-edebi'l-'Arabî* eserinden istifade edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Hûkânî, *İşkâliyyâtu ta'rîhi'l-edebi'l-'Arabî*, 38-58.

1.1.1. Joseph Freiherr Von Hammer Purgstall (1774-1856): *Literaturgeschichte der Araber von ihrem Beginne bis zu Ende des zwölften Jahrhunderts der Hidschret*

Purgstall, Osmanlı tarihine dair yaptığı çalışmalarla tanınan Avusturyalı bir şarkiyatçıdır. Purgstall'ın eser telifinde oldukça üretken olduğunu söylemek mümkündür. Kaynaklarda yüz cildi aşan eserlerinin olduğu bilgisi yer alır. Metin tahkiki ve siyasi tarih gibi alanlarda eserler telif ederek Doğu medeniyetinin zenginliklerini Batı'ya açmakta önemli adımlar atar.[44] Birçok alanda eser telif eden Purgstall, Arap edebiyatı tarihi alanında da kısa adıyla *Literaturgeschichte der Araber* (Arap Edebiyatı Tarihi) adlı eseri telif eder. Eser, 1850-1856 yılları arasında Viyana'da 7 cilt hâlinde yayınlanır. Alman Oryantalist Brockelmann, İslam kültür mirasına dair bibliyografik özellik arz eden *Geschıchte der Arabıschen Litteratur* eserinde Arap edebiyatı tarihini bütünlüklü bir şekilde sunmaya çalışan ilk girişimin Hammer Purgstall tarafından yapıldığına dikkat çeker. Ancak Brockelman, kapsamlı ve ilk eser olmasına rağmen Purgstall'ın bu eserine ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini ifade eder. Buna Hammer'ın döneminde Arap edebiyatı tarihi eserlerinin yeterince bilinmemesini ve Hammer'ın Arap diline vukufiyetinin yeterli olmadığını gerekçe gösterir. Dolayısıyla ancak yeterli dikkat ve ehemmiyet gösterildikten sonra eserden faydalanmanın mümkün olduğunu belirtir.[45]

Purgstall bahse konu olan eserinin ön sözünde Doğu bilimlerinin ansiklopedik incelemesini yaparken birçok zorlukla karşılaştığını aktarır. Ayrıca bu zorlukların ortadan kaldırılması için Arapların bilgi ve edebiyat tarihine ihtiyaç duyduğunu, bu yüzden ansiklopedik incelemesine ara verip uzun bir süre boyunca Arap edebiyatı

---

[44] Hayatı hakkında detaylı bilgi için bk. Abdurrahman Bedevî, *Mevsûʿatu'l-müsteşrikîn* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn,1993), 613-615; İlber Ortaylı, "Hammer Purgstall, Joseph Freiherr Von" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/491-494.

[45] Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî,* 1/3; Hammer'ın eserine yöneltilen eleştirinin sebeplerinden birinin de Arap diline olan vukufiyeti ile alakalı olduğu söylenebilir. Yine de Hammer'ın Arapça, Farsça ve Türkçeyi çok iyi derecede bildiğine dair farklı görüşler vardır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Bedevî, *Mevsûʿatu'l-müsteşrikîn,* 613; Ortaylı, "Hammer-Purgstall, Joseph Freiherr Von", 15/491-494.

tarihine dair eserini kaleme aldığını ifade eder.[46] Buna göre eserin, başka bir çalışma esnasında karşılaşılan zorlukları aşmak için Purgstall tarafından kaleme alındığı anlaşılır. Purgstall'ın üzerinde çalıştığı konuya ara verecek kadar bir ihtiyacın hasıl olmasından hareketle bu yönde yapılan çalışmalara ulaşamadığı ya da o zamana kadar bu yönde çalışmaların yapılmadığı çıkarımına ulaşılabilir.

Purgstall, edebiyat tarihinin sürekli geçmişe bakılarak analiz edilebileceğini iddia eder. Tarih eksenli bir yaklaşım olarak öne çıkan bu anlayış sayesinde edebiyat tarihinin içinde geliştiği ya da gerilediği imparatorlukların siyasi tarihiyle bağlantılı olduğunu savunur.[47] Bu görüşe göre, bir imparatorluğun yükselişi veya çöküşü, o dönemdeki edebî üretimle doğrudan alakalı olabilir. Siyasi istikrar ve hoşgörü ortamı gibi faktörler, edebiyatın gelişimini teşvik ederken, siyasi karmaşa, baskı ve kısıtlamalar gibi durumlar ise edebiyatın gerilemesine veya değişmesine neden olabilir. Böylece, bir toplumun veya imparatorluğun siyasi gelişim süreci, edebî eserlerin niteliği ve niceliği üzerinde belirleyici bir rol oynar. Purgstall'ın bu perspektifi, edebî eserleri yalnızca içsel dinamikler veya estetik kaygılarla değerlendirmekten öte, onları üreten toplumun genel siyasi ve sosyal bağlamı içerisinde değerlendirilmesi gerektiği yönündeki kanaatini ortaya koyar. Bu bağlamda, edebiyat tarihi, bir toplumun veya imparatorluğun genel tarihsel ve siyasi gelişim sürecini anlamak için bir araç hâline gelir. Purgstall'ın bu bakış açısının yansımalarını eserinde görmek mümkündür. Çünkü o, mezkûr eserinde edebiyatı siyasi tarihlendirmeye göre yapar. Arap edebiyatı tarihini, Hz. Muhammed'den (s.a.s.) Bağdat'ın Moğollar tarafından işgaline (1258) kadar bir dönem:[48] Bağdat'ın işgalinden Napolyon'un Mısır'ı işgaline (1798) kadar ikinci bir dönem olmak üzere iki büyük döneme ayırır. İki büyük dönemin her birini ise dört döneme ayırarak inceler. Şöyle ki Hz. Muhammed'den (s.a.s.) Bağdat'ın işgaline kadar olan süreci ilk dönem; Bağdat'ın işgalinden tamamen yıkılışına kadar geçen zaman dilimini ise ikinci dönem olarak

---

[46] Joseph Freiherr Von Hammer Purgstall, *Literaturgeschichte der Araber von ihrem Beginne bis zu Ende des zwölften Jahrhunderts der Hidschret* (Wıen: Hof-und Staatsdruckerei, 1850), 1/12-13.

[47] Purgstall, *Literaturgeschichte der Araber,* 1/27.

[48] Bu döneme Cahiliye dönemi de dahildir. Ayrıntılı başlıklar için bk. Purgstall, *Literaturgeschichte der Araber,* 1/621.

değerlendirir. Bu ilk iki dönemi *özümseme* ve *gelişmenin zirve* dönemi olarak tanımlarken; Bağdat'ın Moğollar tarafından işgal edilmesinden (1258) Mısır'ın Osmanlılar tarafından fethine kadar olan üçüncü dönem ile Mısır'ın Osmanlılar tarafından fethinden Napolyon'un Mısır'ı işgaline kadar olan dördüncü dönemi ise *gerileme* ve *çöküş* dönemleri olarak görür.[49] Purgstall'ın yaptığı dönemlendirmeden hareketle edebiyatı tarihsel bir yaklaşımla değerlendirdiği söylenebilir. Böylece onun, edebiyatın siyasi tarih ve toplumsal değişimlerle olan bağlantısına önem verdiği; edebiyatın belirli dönemlerdeki siyasi ve toplumsal koşullarla şekillendiğine inandığı çıkarımına varılabilir.

1.1.2. Carl Brockelmann (1868-1956): *Geschıchte der Arabıschen Litteratur (GAL)*

Brockelmann, İslam kültür tarihine dair yaptığı çalışmalarla tanınan Alman oryantalisttir.[50] Arapça dilbilgisi, Arap dili edebiyatı ve İslam tarihi alanlarında çeşitli çalışmaları bulunan Brockelmann'ın en önemli çalışması, Arap edebiyatı tarihine dair kaleme aldığı *Geschıchte Der Arabıschen Litteratur* eseridir.[51] Mezkûr eser Arap edebiyatının kapsamlı tarihini sunan önemli bir çalışma olarak kabul edilir.

Brockelmann'ın edebiyata bakış açısı oldukça kapsayıcıdır. Nitekim o edebiyatı zaman, mekân ve geleneksel edebî türlerle sınırlı görmez. Bunu edebiyatın

---

[49] Purgstall, *Literaturgeschichte der Araber,* 1/27.

[50] Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Bedevî, *Mevsûʿatu'l-müsteşrikîn*, 98; Nuri Yüce, "Brockelmann, Carl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/335-336.

[51] Fuat Sezgin, Brockelmann'ın eserinin eksikliklerini tamamlayan ve yanlışlıklarını tashih eden bir eser kaleme alır. Brockelmann, *GAL* eserine erken kabul edilecek bir dönemde 1890'lı yıllarda başlamıştır. Kütüphanelerin kısıtlı bulunması ve veri tabanlarının yeterince gelişmemiş olması nedeniyle GAL, bazı yönlerden eksik kalmıştır. Bunun farkında olarak Sezgin, *GAL*'den esinlenerek İslami ilimleri kapsayan daha geniş bir literatür çalışması yapmıştır. Almanca yaptığı bu çalışmaya ise *GAS* (*Geschichte des arabischen Schrifttums)* adını vermiştir. Eserin ilk dokuz cildi E.J. Brill yayınevinden, kalan diğer ciltleri ise Institut für Geschicte der Arabisch-İslamischen Wissenschafen Enstitüsü tarafından neşredilmiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Fuat Sezgin, *Geschıchte des Arabıschen Schrıfttums (GAS),* I-IX, (Leiden: E. J. Brill, 1967-1984); X-XVII, (Frankfurt: Institut für Geschicte der Arabisch-İslamischen Wissenschafen, 2000-2015).

hangi anlama karşılık geldiğini belirttiği açıklamasından anlamak mümkündür. Onun edebiyatı; insanın dile döktüğü her şey olarak tanımlaması, edebiyatın yazılı metinlerle sınırlı kalmadığını, aksine insanın duygu ve düşüncelerini ifade ediş biçimlerini de kapsadığını gösterir.[52] Buna göre edebiyat sadece şiir, nesir, hikâye vb. edebî türlerle sınırlı değildir. Tarih, coğrafya felsefe, astronomi ve tıp gibi birçok disiplinle de ilişkilidir. Brockelmann'ın eserini kapsamlı bir ansiklopedi yapan ve Arapça üretimi bilimlerin her kategorisinde genişleten de bu yaklaşımıdır.

Brockelmann'ın edebiyat için geniş bir anlam yelpazesi sunmasından hareketle edebiyatla ilgilenenlerin de aynı ölçüde bir birikime sahip olması gerektiği çıkarımına ulaşılabilir. Nitekim edebiyat tarihçisinin edebiyatın alanına dahil olan bütün olguları bilmesi gerektiğini belirtmesi de bunu teyit eder niteliktedir.[53] Onun bu bakış açısının tezahürlerini eserinde görmek mümkündür. Zira kendisi de bir edebiyat tarihçisi olan Brockelman eserinde Arap edebiyatı literatürü ile sınırlı kalmayarak Arapça literatürü de göz önünde bulundurur.[54] Yani Brockelmann'a göre *Muallakât, Asmaiyyât, Mufaddaliyyât, Fuhûle, el-Beyân ve't-tebyîn* gibi edebî eserler ve şiir antolojilerinin yanı sıra hadis, fıkıh, tefsir, felsefe ve tıp gibi farklı disiplinlere ait eserler de edebiyat tarihi adı altında değerlendirilebilir. Bu yaklaşımın, Arap edebiyatının kültürel, tarihsel ve entelektüel boyutlarının anlaşılmasına ve değerlendirilmesine olanak sağladığı söylenebilir.

Brockelmann, eserinde edebiyat tarihini dönemlendirirken siyasi olayları ve tarihî hadiseleri dikkate alan bir dönemlendirme yapar. Onun bu yaklaşımı, edebiyatın tarihsel ve toplumsal arka planını da göz önünde bulundurarak bir değerlendirme yaptığını gösterir. Bunu eserinde açık bir şekilde görmek mümkündür. Aslında siyasi ya da tarihî dönemlendirme ilkesi, tarih yazımının merkezinde yer alan önemli bir metottur. Kökenleri, tarihsel faktörlerin öneminin bilincine varmakla, bu faktörleri yöneten yasaları incelemekle ve büyük tarihsel dönüşlerin rolüne ilişkin fikirlerle

---

52 Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî,* 1/3.

53 Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî,* 1/4.

54 Bu konuda örnek başlıklar için bk. Carl Brockelmann, *Geschıchte der Arabıschen Lıtteratur* (Erster Supplementband), (Leiden: E. J. Brill, 1937), 1/5-10.

yakından ilişkilidir. Bu metodolojik şema, Arap edebiyatını kronikleştiren oryantalist çalışmaların çoğuna hâkimdir. Yine bu yaklaşım, siyasi dönüşümleri edebî dönüşümlerle eşleştirir ve böylece bir devletin çöküşü veya yükselişi gibi siyasi bir olayın önceki ve sonraki edebî dönem arasındaki ayrım çizgisini belirler. Ancak bu örtüşme, Arap edebiyatı tarihinde her zaman bir aşamadan diğerine geçişte siyasi tarihin hâkim olduğu kesintiler tarafından yönetilmediği gerçeğine dikkat edilmeden, genellikle daha mekanik bir şekilde sunulur.[55] Brockelmann, siyasi dönemlendirme yaparken Arap edebiyatı tarihini iki ana kısma ayırır. Daha sonra ayırdığı iki temel başlıktan ilkini üç, ikincisini ise beş alt başlık altında değerlendirir. Mezkûr başlıkları aşağıda geldiği üzere sıralamak mümkündür:[56]

1. Başlangıcından Emevîlerin Yıkılışına Kadar Arap Edebiyatı (132/750)

1.1. Başlangıcından İslam'ın Doğuşuna Kadar Arap Edebiyatı

1.2. Muhammed (s.a.s) ve Dönemi

1.3. Emevîler Dönemi

2. Arap İslam Edebiyatı

2.1. Abbâsîler Döneminde Irak'ta Edebiyatın Gelişim Çağı (Yaklaşık 132/750 yılından 391/1000 yılına kadar)

2.2. Edebiyatın Geç Gelişim Çağı (Yaklaşık 391/1000 yılından 656/1258 yılında Bağdat'ın Hülâgü tarafından işgal edilmesine kadar)

2.3. Arap Edebiyatı Çağı (Moğol Hükümranlığından Mısır'ın 922/1517 yılında Sultan Selim tarafından Fethedilmesine kadar)

2.4. Arap Edebiyatı Çağı (922/1517 yılından 19.yüzyılın ortalarına kadar)

2.5. Modern Arap Edebiyatı

Brockelmann'ın Arap İslam edebiyatının gelişimini beş döneme ayırması, edebiyatın tarihî gelişimini detaylı olarak incelemeyi ve söz konusu dönemlerde öne çıkan hadiseleri vurgulamayı hedefler. O, Arap edebiyatının gelişiminin üç yüzyıl sürdüğünü; Abbâsî devletinin siyasi birliğinin dağılmasıyla maddi zenginlik ve

---

[55] Ayrıntılı bilgi için bk. https://www.cerhso.com/التأريخ-الاستشراقي-للأدب-العربي-وإش/ (Erişim 4 Nisan 2024).

[56] Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî,* 1/37-38.

zihinsel yaşamın gerileme dönemine girdiğini; Bundan sonraki üç yüz yıllık dönemin ise geç gelişim dönemi olduğunu ancak 13. yüzyıldaki Moğol istilalarının bu gelişmeleri yok ettiğini ve Arap edebiyatının donuklaşma sürecine girmesine neden olduğunu savunur. Bununla birlikte, Arap edebiyatının bu dönemde özgünlükten kaybettiği şeyi, yavaş yavaş İslam'a geçen çok sayıda insan üzerindeki eğitici etkisiyle telafi edebildiğini ve bu dönemdeki en önemli siyasi olayın 1517 yılında Mısır'ın Sultan I. Selim tarafından fethedilmesi olduğunu belirtir. Ayrıca 19. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa kültürünün etkileri, 20. yüzyılda Arap edebiyatını temelden değiştirene kadar İslam dünyasında istikrarlı bir şekilde işlediğini ifade eder.[57] Bu şekilde Brockelmann'ın Arap İslam edebiyatını neden beş döneme ayırdığı anlaşılır. Onun, edebiyatın gelişimindeki dönemleri siyasi, kültürel ve toplumsal dinamiklerle ilişkilendirmesi, Arap edebiyatını geniş bir bakış açısıyla inceleyerek daha kapsamlı değerlendirme yaptığını gösterir.

1.1.3. Carlo Alfonso Nallino (1872-1938): *Târîhu'l-âdâbi'l-'Arabiyye mine'l-Câhiliyye hattâ 'asri Benî Ümeyye*

Nallino, Arap edebiyatına dair önemli çalışmaları olan İtalyan bir oryantalisttir.[58] Onun Arap edebiyatı tarihine dair *Târîhu'l-âdâbi'l-'Arabiyye mine'l-Câhiliyye hattâ 'asri Benî Ümeyye* adlı çalışması öne çıkan eserlerindendir. Bu eser, 1910-1911 eğitim öğretim yılında Mısır Üniversitesi'nde verdiği derslerin bir araya getirilmesiyle basılır. Nallino, eserin basımını yapamadan vefat etse de daha sonraları kendisi gibi oryantalist olan kızı Meryem Nallino eserin basımını üstlenir. Meryem Nallino, babasının ana metni Arapça, not ve açıklamaları ise İtalyanca olarak kaleme aldığı ders kitabını basıma hazırlarken özellikle İtalyanca notları Arapçaya çevirmeye özen gösterdiğini ve dipnotlara bazı eklemeler yaptığını belirtir. Yaptığı açıklamaları, babasının açıklamalarıyla karışmaması için köşeli parantez içerisinde aktardığını

[57] Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî,* 1/37.

[58] Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mahmut H. Şakiroğlu, "Nallıno, Carlo Alfonso", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/349.

vurgular.[59] Meryem Nallino'nun eklediği notların, eserin daha geniş bir okuyucu kitlesi tarafından anlaşılmasına imkân sağladığı ve eserin akademik değerini arttırdığı söylenebilir.

Nallino, Cahiliye devrinden başlamak üzere Arap edebiyatının tanınan birçok simasının edebiyatı nasıl tanımladığına geniş yer ayırır. [60] Onun nazım, nesir ya da klasik, modern fark etmeksizin Arapların eserlerinde edebiyat kavramının karşılık geldiği anlamların izini sürerek edebiyatın tek bir tanımının olmadığına ve bu konuda çeşitliliğin hâkim olduğuna vurgu yaptığı söylenebilir. Ayrıca Batı bilimlerinin, Doğu bilimleri üzerindeki etkisi nedeniyle edebiyat kavramının kullanımının nasıl bir değişim süreci yaşadığına, sınırlarının değiştiğine ve genişlediğine dair bir çerçeve sunduğu çıkarımına da varılabilir.[61]

Edebiyatın anlam sınırlarına dair birçok eserden bilgi aktarımı yapan Nallino'nun söz konusu eserinde edebiyat tarihini doğrudan tanımlamak yerine Hifnî Bek Nâsıf'ın (öl. 1919) edebiyatı özel ve genel olarak ikiye ayırdığı tanımını desteklediği görülür. Şöyle ki o, edebiyatın özel anlamını her çağda şiir ve düzyazının tanımını içeren; şair, hatip, yazar ve müelliflerin dehalarından bahseden, sonraki nesiller üzerindeki etkileri ve önceki nesillerden ya da çevrelerinden aldıkları ilhamı belirterek aralarındaki dengeyi ve etkileşimi analiz eden bir üst kavram olarak aktarır. Edebiyatın genel anlamını ise her türlü bilim adamı, bilge ve parlak yazardan bahseden, onların düşüncelerinin izlerini süren ve bilimsel yöntemlerini açıklayan çatı anlam olarak görür. Bu genel anlama göre bilimlerin tarihi, felsefe, matematik, astronomi, tıp vb. alanlarda öne çıkan eser ve şahsiyetler de edebiyat kapsamındadır.[62] Her iki yaklaşım da edebiyat tarihçilerinin yaklaşımlarının, edebiyatın farklı yönlerini vurguladığını ve edebiyatın hem sanatsal hem de bilimsel bir disiplin olduğunu gösterir.

---

[59] Carlo Alfonso Nallino, *Târîhu'l-âdâbi'l-'Arabiyye mine'l-Câhiliyye hattâ 'asri Benî Ümeyye*, takdim Tâhâ Hüseyin (Kahire: Dâru'l-Maârif, 1970), 13.

[60] Nallino, *Târîhu'l-âdâbi'l-'Arabiyye,* 21-55.

[61] Nallino, *Târîhu'l-âdâbi'l-'Arabiyye,* 49.

[62] Nallino'nun edebiyatın özel ve genel anlamına dair ayrıntılı açıklamaları için bk. Nallino, *Târîhu'l-âdâbi'l-'Arabiyye,* 55-57

Nallino, eseri kaleme alma amaçları arasında Batı'da edebiyat tarihine uygulanan metodolojik yöntemin Arap edebiyatına da uygulanmasının kendisinden talep edilmesi olduğunu ifade eder. Amaca uygun olacak şekilde eserini, Batı'da edebiyat tarihinde o zamana kadar pek çok kez uygulanmış olan siyasi dönemlendirmeye göre tasnif eder.[63] Buna göre Nallino, Arap edebiyatı tarihini altı dönemde ele alır. Mezkûr dönemler şu şekildedir:[64]

1. Başlangıcından İslam'ın Ortaya Çıkışına Kadar Cahiliye Dönemi
2. İslam'ın Ortaya Çıkışından Emevî Devletinin Yıkılışına Kadar Arap-İslam Dönemi (132/750)
3. Abbâsî Devletinin Başlangıcından İtibaren İlk Abbâsî Dönemi (450/1058)
4. İkinci Abbâsî Dönemi (Tatarların Bağdat'ı Fethinden (450/1058) Abbâsî Devleti'nin Sona Ermesine Kadar (656/1258))
5. Çöküş Çağı (Abbâsî Devleti'nin Yıkılışından Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'ı Ele Geçirmesine Kadar (1220/1805))
6. Son Rönesans (Mehmed Ali Paşa'nın Görev Süresinin Başından (1220/1805) Günümüze Kadar)

1.1.4. Ignatij Juliavonic Krachkovski (1883-1951) *Istoria Arabskoi Geograpfičeskoi Literatury*

Krachkovski, İslam medeniyetine büyük ilgi gösteren Rus şarkiyatçıdır.[65] Krachkovski'nin çalışmaları Arap şiiri, Hristiyan Arapların edebiyatı ve modern dönem Arap edebiyatı tarihi olmak üzere üç konu etrafında şekillenir. Bu durum, İslam medeniyeti konusunda uzman kabul edilmesine engel değildir. Nitekim İslam medeniyetinin çeşitli ilim dallarına ait sayısı 485'e ulaşan birçok çalışmayla katkı sağlar.[66] Krachkovski, Arapçaya *Târîhu'l-edebi'l-coğrâfiyyi'l-ʿArabî* (Arap Coğrafi

[63] Nallino, *Târîhu'l-âdâbi'l-ʿArabiyye,* 57.

[64] Nallino, *Târîhu'l-âdâbi'l-ʿArabiyye,* 57-60.

[65] Hayatı ve eserleri hakkında detaylı bilgi için bk. Bedevî, *Mevsûʿatu'l-müsteşrikîn,* 468-471.

[66] Ignatij Krachkovski, *Târîhu'l-edebi'l-coğrâfiyyi'l-ʿArabî* çev. Selâhaddin Osman Hâşim (Kahire: Lecnetu't- -Telif ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1963), 1/1.

Edebiyatının Tarihi) olarak tercüme edilen *Istoria Arabskoi Geograpfičeskoi Literatury* eseriyle Arap edebiyatı tarihi alanına da önemli görüş ve değerlendirmeler sunar.

Eserin başlığı incelendiğinde ilk başta coğrafya kavramının öne çıktığı; dolayısıyla eserin edebiyattan çok coğrafya ile ilgili olduğu düşünülebilir. Krachkovski de okuyucuların akıllarına gelebileceğini tahmin ettiği bu düşünceye eserin amacını belirtirken açıklık getirir. O, eserini kaleme almasındaki temel amacının, coğrafya tarihine genel bir bakış sağlamaktan ziyade, coğrafyayla şu ya da bu şekilde ilişkilendirilen edebî türlerin tarihini sunmak ve bu türün Cahiliye şiirindeki ilk tezahürlerinden günümüze kadar olan gelişimini ana hatlarıyla ortaya koymak olarak ifade eder.[67] Buradan hareketle Krachkovski'nin coğrafyadan hiç faydalanmadığı çıkarımına ulaşılmamalıdır. O, coğrafya ilmine ve coğrafi keşiflerin tarihine önem gösterir. Bunu eserin metoduna dair açıklaması da ortaya koyar. Nitekim o, edebî olguların doğasını ve gelişimini açıklığa kavuşturmayı amaçlayan filolojik metodu takip etse de edebî eserleri incelerken coğrafi keşiflerin tarihiyle olan ilişkilerini ve Arap kültürünün genel gelişimini takip etmeyi ihmal etmediğine dair kayıt düşer.[68]

Krachkovski'nin edebiyat kavramına bakış açısının oldukça kapsamlı ve geniş olduğunu söylemek mümkündür. Ona göre edebiyat, İslam dünyasının geçmişini araştırmak için bir kaynaktır. Yine ona göre edebiyat; sosyoloji, iktisat, din, dil ve doğa çalışmaları için veri sunan önemli ve geniş bir çalışma sahasıdır.[69]

Krachkovski, bahse konu olan eserinde Arap edebiyatı tarihini dönemlendirirken yüzyıllara göre dönemlendirme metodunu temel alır. Bu şekilde miladi 9. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar her yüzyılı bir bölümde işler. Bununla beraber eserinde farklı dönemlendirme metotlarına da yer verildiği görülür. Şöyle ki eserinin üçüncü bölümünü Yunan ekolüne mensup coğrafyacılarına, dördüncü bölümünü dilci coğrafyacılara, yedinci bölümünü ise 10. yüzyıl coğrafyacılar ekolüne ayırması

---

67 Krachkovski, *Târîhu'l-edebi'l-coğrâfiyyi'l-'Arabî,* 1/14.

68 Krachkovski, *Târîhu'l-edebi'l-coğrâfiyyi'l-'Arabî,* 1/14.

69 Krachkovski, *Târîhu'l-edebi'l-coğrâfiyyi'l-'Arabî,* 1/17.

düşünce ekolü eksenli bir dönemlendirme yaptığını gösterir. İkinci bölümdeki Memlük dönemi ansiklopedileri ve Osmanlı fethine kadar Mısır coğrafyacıları gibi başlıkların varlığı siyasi dönemlendirmeye gittiğini gösterir. 14. ve 15. yüzyıllarda Şam ve Filistin'in bölgesel coğrafyası ile 15. ve 16. yüzyıllarda Fas'ın coğrafyası gibi konuları işlemesi ise bölgesel dönemlendirmeyi göz önünde bulundurduğuna işarettir. Fars coğrafya edebiyatı ve Türk coğrafya edebiyatı gibi diğer bölümlerde de ulusa göre ayrım mevcuttur.[70]

1.1.5. Régis Blachère (1900-1973): *Histoire de la littérature Arabe, des origines à la fin du XVe siècle de J.-C.*

Blachère, Arap dili ve edebiyatı, Kur'an, İslam, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hayatı ve Ortadoğu ile ilgili alanlarda araştırmaları bulunan Fransız oryantalisttir.[71] Arap dili ve edebiyatı alanında kaleme aldığı en önemli eserlerinden biri de Türkçeye "Başlangıcından 15. yüzyılın Sonuna Arap Edebiyatı Tarihi" şeklinde tercüme edilebilecek *Histoire de la littérature Arabe, des origines à la fin du XVe siècle de J.-C.* eseridir. Blachère mezkûr eserinin mukaddimesinde kendisini eseri kaleme almaya sevk eden sebebin, oryantalistlerin kitaplarındaki -bilgi ve metot- karmaşıklığını gidermek olarak belirtir. Bu yüzden eserini, Arap dili ve edebiyatı uzmanlarına karşılaştırmalı edebiyat araştırmalarında kolaylık sağlamak ve diğer edebiyatlarda mevcut materyallerle araştırmacıların ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kaleme aldığını belirtir.[72] Buradan hareketle Blachère'ın eserinde daha yalın, indirgemeci ve kendince tespit ettiği ihtiyaçları gidermeye yönelik bir yazım anlayışı tercih ettiği çıkarımına ulaşılabilir.

Blachère, Brockelmann ve Krachkovski'nin kıymetli bilgilerle dolu olarak nitelendirdiği eserlerinden faydalandığını sarahaten belirtir. O, bu faydalanma

---

[70] Krachkovski, *Târîhu'l-edebi'l-coğrâfiyyi'l-'Arabî,* 1/ه-ح ve 2/ ذ-د ; Hûkânî, *İşkâliyyâtu ta'rîhi'l-edebi'l-'Arabî,* 45.

[71] Hayatı ve eserleri hakkında detaylı bilgi için bk. Bedevî, *Mevsûʿatu'l-müsteşrikîn*, 127; Hidayet Yavuz Nuhoğlu, "Blachère, Régis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları,1992), 6/244-245.

[72] Regis Blachère *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, çev. İbrahim Keylânî (Dımeşk: Daru'l-Fikri li't-Tibâa ve't-Tevzî' ve'n-Neşr, ts.), 1.

faaliyetinin salt taklitten ibaret olmadığını da ifade etmeyi ihmal etmez. Bu çerçevede Blachère, Krachkovski ve Brockelmann'dan farklı düşündüğü noktaları ortaya koyar. İlk olarak Brockelmann'ın edebiyat kavramı için yaptığı açıklamanın kapsam alanıyla ilgili eleştiri yöneltir. Brockelmann'ın edebiyat kavramına yaklaşımını abartılı bulur. Buna karşılık kendisi edebiyatı, Avrupa ekolünün edebiyat kitaplarındaki edebiyat kavramının ıstılah anlamını kabul ettiğini belirtir.[73] Ancak edebiyatı açıkça tanımlamaz. Blachère edebiyat kavramının sınırlılıkları hakkında farklı bir tutum benimser. Öncelikle sanatsal bir amaçla telif edilen eserlerle iktifa eder. Ayrıca toplumsal olaylar ile edebî gelişmeler arasında bağ kurmaya; edebiyat ile siyasi olaylar arasında bağ kurmaya karşı mesafelidir. [74]

Blachère'ın Brockelmann'dan ayrıldığı diğer bir nokta ise edebiyat tarihini dönemlendirmede takip ettiği metottur. O, edebî dönemleri belirlerken İslam toplumunun gelişimini siyasi olaylara önceleğini; yeni edebî türler ortaya çıkaran ve eski kalıpları yenileyen fikrî akımlara önem verdiğini belirtir.[75] Brockelmann'ın edebiyat tarihini, siyasi ve tarihî olaylara dayanarak dönemlendirmesinin ise doğru olmadığını, çünkü tarihî olaylar ile edebî gelişmeler arasında paralellik bulunmadığını öne sürer. Örneğin Brockelmann'a göre İslam öncesi dönem ile Hz. Peygamber dönemi birbirinden bağımsız iki dönemken, Blachère'a göre mezkûr iki dönemin şairlerinin anlayışları arasında bir kopukluk olmadığı için iki dönem birbirinden bağımsız değildir.[76] Son tahlilde Blachère'ın edebiyatı kültürel olarak dönemlere ayırdığı söylenebilir.[77]

1.1.6. André Miquel (1929-2022): *La litterature arabe*

Arap-İslam Medeniyeti, Arap edebiyatı, Arap dili ve kültürü, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki Arap edebiyatına dair çalışmaları olan Blachère'ın öğrencisi

---

[73] Blachère, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî,* 12.

[74] Hûkânî, *İşkâliyyâtu ta'rîhi'l-edebi'l-'Arabî,* 49.

[75] Blachère, *Târîhu'l-edebi'l-ʿArabî*, 13.

[76] Blachère, *Târîhu'l-edebi'l-ʿArabî*, 12-13.

[77] Blachère'ın edebiyat tarihi dönemlendirmesi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Hûkânî, *İşkâliyyâtu ta'rîhi'l-edebi'l-'Arabî,* 48.

Miquel, Fransız oryantalisttir. Eserlerinden bazıları dünya çapında şöhret bulur. 1968 yılında yayımlanan ve birçok Avrupa diline tercüme edilen *L'islam et sa civilazation* (İslam ve Medeniyeti) eseri buna örnektir. Miquel'in diğer bir önemli çalışması ise *La littérature arabe* (Arap Edebiyatı) adlı eseridir. Mezkûr eser 1980 yılında *el-Edebu'l-'Arabî* başlığıyla Arapçaya tercüme edilir.[78]

Hocası Blachère gibi Miquel de Brockelmann'ın edebiyata bakış açısının oldukça kapsamlı olduğunu düşünür. Brockelmann'a karşın Miquel, edebiyatın yaygın tanımıyla ilgilenir. Bu durum, eserini daha indirgemeci bir tutumla ele almasında etkili olur. Mezkûr eserin 142 sayfadan müteşekkil olmasının da bundan kaynaklı olduğu düşünülebilir.[79] Nihayetinde Miquel'in edebiyata bakış açısının Brockelmann'dan farklı olduğu ve bu farklılığın eserlerinin kapsamını ve hacmini etkilediği anlaşılır. Yine de her iki yaklaşımın farklı nitelikleri ve sınırlılıkları olduğu düşünülebilir. Kuşku yok ki bu tür karşılaştırmalı analizler, edebiyat çalışmalarında farklı metodolojilerin ve yaklaşımların çeşitliliğini arttırır.

Miquel, Arap edebiyatı tarihini dönemlendirirken siyasi dönemlendirmeden kaçınır. Kaynaklar bu noktada kültürel ögelerden hareketle bir dönemlendirme tercih ettiğini aktarır. Bu anlayıştan hareketle Arap edebiyatı tarihini 4 temel kısma ayırır. Bunlar:[80]

1. **Başlangıç Edebiyatı**: Cahiliye döneminden Abbâsî Devleti'nin kuruluşuna kadar olan dönemin ele alındığı kısım. Bu kısım, İslam'ın yayılışının Arapların yerleşik hayata geçmeye başlamaları, dil ve edebiyat çalışmalarının yayılması dönemlerini kapsar.
2. **Karşılaşmalar Edebiyatı**: Arap kültürünün Hint, Fars ve Yunan kültürü gibi başka kültürlerle iletişim kurduğu Abbâsî Devleti Çağı.

---

[78] Miquel'in eseri için bk. André Mıquel, *La littérarture arabe* (Paris: Presses universitaires de France, 1969,1981). Miquel'in eserinin Arapçaya tercümesi için bk. Refîk b. Vennâs vd., *el-Edebu'l-Arabî* (Tunus: eş-Şirketu't-Tûnusiyye li-Funûni'r-Resm, 1980). Îsâ b. Saîd el-Hûkânî, "Menhecu'l-müsteşriki'l-Fransî (Andr Miquel) fi't-ta'rîhi'l-edebi'l-'Arabî" *et-Tevâsulu'l-Edebî* 12/01 (Ocak 2023), 155-156.

[79] Hûkânî, "Menhecu'l-müsteşriki'l-Fransî (Andr Miquel) fi't-ta'rîhi'l-edebi'l-'Arabî", 155.

[80] Hûkânî, *İşkâliyyâtu ta'rîhi'l-edebi'l-'Arabî,* 49-50.

3. **Anımsama Edebiyatı**: Bağdat'ın işgalinden başlayıp, kültürel mirası korumaya ve bir araya gelmenin gerekliliklerine dair konuların ele alındığı kısım.
4. **Nahda Edebiyatı**: Batı ile çatışmanın ve yeni bir dünya keşfetmenin ele alındığı kısım.

Zikredilen isimlerden anlaşılacağı üzere, burada oryantalistlerin Arap edebiyatına dair çalışmaları başlığı altında öne çıkan bazı önemli çalışmalara odaklanılmıştır. Mezkûr çalışmalardan farklı olarak bu alanda pek çok çalışmanın bulunduğu hatırlanmalıdır. Ancak, giriş kısmında da belirtildiği üzere, bu çalışmaların tamamını tek bir araştırmada ele almak mümkün değildir. Dolayısıyla burada sadece belli başlı çalışmalara yer verilmiştir. Burada temas edilmeyen çalışmalardan bazıları şu şekilde sıralanabilir:

- İslam kültür tarihine dair önemli çalışmaları olan Avusturyalı şarkiyatçı Alfred Von Kremer'in *Culturgeschichte des Orients unter den Chalifen* (Halifeler Döneminde Doğu'nun Kültürel Tarihi, I-II, Wien 1875-1877);[81]
- Macar şarkiyatçı Ignaz Goldzıher'in (öl. 1921) Bosna Hersek'teki Müslüman okullardaki öğrenciler için Macarca kaleme aldığı *Az arab irodalom rövid törtenete (*Kısa Arap Literatürü Tarihi);[82]
- Fransız şarkiyatçı Clement Imbault Huart'ın *Litterature Arabe*'ı (Arap Edebiyatı, Paris, 1902);[83]

[81] Kremer hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Turgut Akpınar, "Kremer, Alfred Von", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/289.

[82] Goldziher'in eserinin Türkçe tercümesi için bk. Ignace Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, çev. Azmi Yüksel-Rahmi Er (İstanbul: Vadi Yayınları, 2015), 9-223. Goldziher hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet S. Hatiboğlu, "Goldziher, Ignaz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları,1996), 14/102-105.

[83] Huart hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Semavi Eyice, "Huart, Clément Imbault", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/262-264. Huart'ın eserinin Türkçe tercümesi için bk. Clément Huart, *Arab ve İslam Edebiyatı*, çev. Cemal Sezgin (Ankara: Tisa Matbaacılık, 1971).

- Tasavvuf çalışmalarıyla öne çıkan İngiliz şarkiyatçı Reynold Alleyne Nicholson'un *A Literary History of the Arabs*'ı (Arap Edebiyatı Tarihi, London 1907, 1977);[84]
- Sir Hamilton Alexander Roskeen Gibb'in (öl. 1971) *Arabic Literature: an Introduction,* London 1926), (Arap Edebiyatı: Giriş)

şeklindedir.[85]

1.2. Arap Dünyasında Yapılan Edebiyat Tarihi Çalışmaları

Arap dili ve edebiyatının köklü bir geçmişi olmasına rağmen modern çağda Arap edebiyatı tarihi yazıcılığı sahasındaki çabalar, Avrupa'da edebiyat tarihinin yazılmasından sonra gelir. Özellikle 18. yüzyılda Avrupalılar kendi edebiyatlarının tarihini yazmaya başladıklarında bu çabalarda bir artış yaşanır. Almanya'da 18. yüzyılın sonlarında 'ulusal edebiyat' kavramı ortaya çıkar. Aynı dönemde sadece Almanya'da değil, İngiltere ve Fransa'da da ulusal edebiyat tarihleri yazılır. Tüm bu süreçlerde Avrupalılar, bir edebiyat tarihi yazmanın yapılabilirliği ve şartları konusunda sürekli bir tartışma yürütürler. Bu tartışmalar onları edebiyat tarihi yazmaktan alıkoymaz.[86]

Edebiyat tarihi kavramının kökenleri, 19. yüzyılın başlarında Batı'da gelişen ve akademik alanlarda, medya kuruluşlarında ve entelektüel çalışmalarda önemli bir yer edinen kültürel dönüşümlerin etkisiyle ortaya çıkar. Bu dönemde, edebiyat tarihi ve tarihçiliği, diğer bilimsel alanlar kadar önemli kabul edilir ve çeşitli teorik yaklaşımlar ve eğilimlerle incelenir. Konuyla ilgili paneller ve toplantılar düzenlenir. Ayrıca özel dergilerde yayımlanan makalelerde tartışılır. Dönemin edebiyat tarihi ve tarihçiliğini konu alan çalışmalar da yayımlanır. Ancak 20. yüzyılın başlarında,

---

[84] Nicholson hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Süleyman Derin, "Nicholson, Reynold Alleyne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 2007), 33/76-77.

[85] Arap edebiyatı tarihine dair çalışmaların ayrıntılı listesi için bk. Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, 1/8-33. Ayrıca bk. Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi-I Cahiliye Dönemi* (Kayseri: Fenomen Yayınları, 2014), 14-18. Eserin Türkçe tercümesi için bk. Hamilton A. R. Gibb, *Arap Edebiyatı*, çev. Onur Özatağ (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2017), 15-167.

[86] İbrahim Muhammed Mansûr, "Menâhicu't-târîh li'l-edebi'l-'Arabî fi'l-'asri'l-hadîs (1850-1927)", *el-Mecelletu'l-İlmiyye bi-Kulliyeti'l-Âdâb Câmiatu Tantâ* 1 (2001), 468-469.

özellikle Arap dünyasında, Batı'dan Arap kültürüne çeşitli kavramların ve deneyimlerin aktarılması sürecinde edebiyat tarihi kavramının benimsenmesi ve anlaşılması daha farklı bir seyir izler. Bu süreçte modern eleştiri yöntemlerinin yanı sıra edebiyat tarihi kavramı da Arap dünyasına entegre olur. Bu entegrasyon süreci, Arap dünyasında yapılan araştırmaların ve ürünlerin nasıl karşılandığını ve ilim sahasına nasıl dâhil edildiğini belirler. Büyük eserler veya külliyatlar üzerinden bu süreç iki ana evreye ayrılabilir. İlk evre, 1894 yılında Zeydân'ın çalışmasıyla başlayan kuruluş evresidir. İkinci evre ise, 1948 yılında Şükrî Faysal'ın çalışmasıyla başlayan değerlendirme evresidir. Değerlendirme evresi, eleştirinin eleştirisini ve edebiyat tarihinin tarihini içeren bir alanı da kapsar. Ancak bu evrenin ortaya çıkması, birinci evre araştırmacılarının artık konuyla ilgili eser yazmadığı anlamına gelmez. Bunun yerine, birinci evreyle bağlantılı olarak modern çağda eser yazımına devam edilir. Yine de zamanla geri çekilmeye, kaybolmaya ve bölgesel çalışmalarla sınırlı kalmaya başlar. Bu durum, her Arap ülkesinin kendine özgü bir edebiyat tarihinin oluşmasına yol açar.[87]

Daha önce ifade edildiği üzere Araplar, edebiyat tarihi kavramıyla 19. yüzyılın sonlarında tanışırlar. Bu süreçte, bazı Arap edebiyatı tarihçileri, Batılılarla iletişim kurarak onların eserlerini inceler, hatta bu eserleri Arap dünyasına aktarırlar. Ayrıca, kavramla dolaylı olarak tanışanlar da olur. Bu durum tercüme faaliyetlerinin, edebiyat tarihi kavramının Arap dünyasına yayılmasında önemli rol oynadığını gösterir.

Açıklamalardan hareketle, Araplarda edebiyat tarihi yazımının, ilk olarak bir öykünme ya da örnek alma yoluyla oluştuğu anlaşılır. Örnek alan Arap yazarlar iken örnek alınan oryantalistler olur. Yine de bu durum, Arap edebiyatına ya da İslam medeniyetine daha uygun olan metot önerilerinin önüne geçmez. Örneğin Zeydân, Arap edebiyatı tarihi yazıcılığında Batı'dan, özellikle Brockelmann'dan etkilenirken, Râfiî, Batı'nın edebiyat tarihi metotlarına karşı çıkarak yeni bir metot uygular.

[87] Daha fazla bilgi için bk. Hâfî, "Arap Edebiyatı Tarihçilerinin Eserlerinde Edebiyat Tarihi Kavramı", 496-502.

Konunun daha iyi anlaşılması için Arap edebiyatı tarihçilerinin, Arap edebiyatı tarihine dair telif ettiği eserlerden öne çıkanlar şu şekilde sıralanabilir:[88]

1.2.1. Muhammed Bek Diyâb (1852-1921): *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye*

Mısır'daki önemli eğitimcilerden olan ve Eğitim Bakanlığında müfettişlik görevi icra eden Diyâb, Arap edebiyatı tarihine dair eser veren ilk müelliflerdendir.[89] Matematik, geometri, tarih ve dilbilim gibi muhtelif disiplinlerde çalışmaları olan Diyâb, Arap edebiyatı tarihine dair *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye* eserini kaleme alır. Bu şekilde Diyâb, başlığında Arap, edebiyat ve tarih olmak üzere üç kavramın bir arada olduğu eser kaleme alan ilk Arap müellif olur.[90] Bu ayrıntı, Diyâb'ın bu alandaki öncü rolüne işaret eder.

Diyâb'ın iki ciltten oluşan *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye* eserinin ilk cildi 1899 yılında Mısır'daki Cerîdetu'l-İslâm Matbaası'nda yayınlanır. Mezkûr eserin mukaddimesinde yaptığı açıklamalardan hareketle Diyâb'ın, eserini hangi nedenle kaleme aldığı anlaşılır. O, mukaddimede Almanca bilen bir arkadaşının, Alman oryantalistlerin Arap edebiyatı tarihiyle ilgilendiklerini ve kendi dillerinde eserler yazdıklarını söylediğini, arkadaşının da böyle bir eserin benzerinin Arap edebiyatı tarihi hakkında yazılması konusundaki isteğinden bahseder. Diyâb, mezkûr eserin mukaddimesinde arkadaşının isteği doğrultusunda çalışmaya koyulduğunu belirtir.[91] İlk olarak buradan Diyâb'ın oryantalistlerin eserlerini bizatihi incelemediği ve Almanca bilen bir arkadaşı vasıtasıyla haberdar olduğu çıkarımına ulaşılır. Diyâb, bahsettiği arkadaşının adını sarahaten zikretmez. Ancak Ahmed Mekkî (öl. 2017) bu

---

88 Eserlerin sıralanmasında genel olarak Hûkânî'nin *İşkâliyyâtu ta'rîhi'l-edebi'l-'Arabî* eserinden istifade edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Hûkânî, *İşkâliyyâtu ta'rîhi'l-edebi'l-'Arabî*, 58-96.

89 Hayatı hakkında bk. Muhammed Bek Diyâb, *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye* (Mısır: Matbaatu't-Terakkî, 1900) 1/239; Hayrüddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1997), 6/122.

90 Hûkânî, *İşkâliyyâtu ta'rîhi'l-edebi'l-'Arabî,* 59.

91 Diyab, *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye,*1/ ب.

kişinin Avrupa'ya sık gidip gelen ve iyi derecede Almanca bilen Hasan Tevfik el-'Adl (öl. 1904) olduğunu söyler.[92]

Diyâb eserini, her biri yaklaşık 240 sayfadan oluşan iki cilt hâlinde yayınlar. Her cilt dört bölümden, bölümler ise alt başlıklardan (fasıllardan) oluşur. Bunlar:[93]

1. Cilt

1. Bölüm: Dilin Tarihi

2. Bölüm: Yazı ve Hat Sanatı Tarihi

3. Bölüm: Şiirin Tarihi

4. Bölüm: Aruz ve Kafiyenin Tarihi

2. Cilt

5. Bölüm: Nahiv, Sarf ve İştikâk'ın Tarihi

6. Bölüm: Belagat İlimlerinin Tarihi

7. Bölüm: Muhâdarât Tarihi

8. Bölüm: İnşa (Sanatı) Tarihi

Bölümlerden anlaşılacağı üzere, Diyâb'ın ciltler ve bölümlerden hareketle doğrudan bir dönemlendirme yapmak yerine Arap edebiyatına dair edebî türlerin kökenlerini ve farklı dönemlerdeki gelişimlerini, bu türlerde kaleme alınan eserleri, zamanlarını ve yazarlarının hayatlarını açıklama yoluna gittiği söylenebilir. Başlıktan hareketle Arap edebiyatı tarihi kavramını bir arada kullanan ilk eser olsa da eserin Arap edebiyatına dair daha önce temas edilen ilk dönem örneklere benzediği; siyasi, tarihî ya da bölgesel bir dönemlendirmeyi esas almadığı gözlemlenir.

---

92 Ahmed Mekkî, *el-Edebu'l-mukâren: usûluhu ve tetavvuruhu ve menahicuh* (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1987), 174. Hûkânî, *İşkâliyyâtu ta'rîhi'l-edebi'l-'Arabî,* 60.

93 Brirınci cildin ayrıntılı fihristi için bk. Diyâb, *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye,*1/ ٥-ج; ikinci cildin ayrıntılı fihristi için bk. Diyâb *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye,* 244-247.

1.2.2. Hasan Tevfîk el-‘Adl (1862-1904) : *Târîhu âdâbi’l-lugati’l-‘Arabiyye*

Araştırmacı ve çevirmen olan el-‘Adl, Berlin’deki Oryantalist Okulu’na Arapça öğretmeni olarak seçilmesi ve birçok oryantalisti eğiterek mezun etmesiyle öne çıkar.[94] Çeşitli alanlarda eserleri bulunan el-‘Adl, Arap edebiyatı tarihi alanında da eser telif eden önemli bir isimdir.

Daha önce Diyâb ve eserinden bahsederken el-‘Adl’in, Diyâb’ı Arap edebiyatı tarihine dair bir eser yazmaya teşvik ettiği yönündeki değerlendirmeler aktarıldı. Fakat Diyâb’ı eser kaleme almaya teşvik eden el-‘Adl’in aynı başlıkla eser kaleme alması dikkat çeker. Diyâb’ın gerek oryantalistlerin eserlerine doğrudan muttali olmaması gerek bunu sağlayacak düzeyde Almanca bilmemesi, eserinin Arap edebiyatı tarihi (*Târîhu âdâbi’l-lugati’l-‘Arabiyye)* başlığını taşısa da el-‘Adl’in beklentisini karşılayamadığını ortaya koyar. Çünkü el-‘Adl’in eseri incelendiğinde edebiyatı dönemlere ayırması bakımından Diyâb’ın eseriyle arasında büyük farklılıkların olduğu görülür. el-‘Adl eserinde edebiyatı dönemlendirirken siyasi dönemlendirmeyi esas alır.[95] Onun, edebiyatı dönemlere ayırmada ve edebiyatın din ve toplumsal hadiselerin etkisi altında kaldığı konusunda Brockelmann’dan etkilendiği düşünülmektedir.[96] Nitekim el-‘Adl’in Arap edebiyatını dönemlendirme metoduna bakıldığında Brockelman gibi siyasi etkenlere göre bir dönemlendirme yaptığı görülür. O edebî dönemleri beş kısma ayırır. Bunlar:[97]

1. Cahiliye Dönemi
2. İslam’ın Başlangıcı Dönemi
3. Emevî Devleti Dönemi
4. Abbâsî ve Endülüs Devleti Dönemi
5. Birbirini Takip Eden Devletlerden Günümüze Kadar Olan Dönem

---

94 Ziriklî, *el-A‘lâm,* 2/186.

95 Eserinin fihristi için bk. Hasan Tevfîk el-‘Adl, *Târîhu âdâbi’l-lugati’l-‘Arabiyye,* thk. Velîd Mahmûd Hâlis (Amman: Dâru Usâme li’n-Neşr ve’t-Tevzî‘, 2002), 251-256.

96 Hûkânî, *İşkâliyyâtu ta’rîhi’l-edebi’l-‘Arabî,* 63.

97 el-‘Adl, *Târîhu âdâbi’l-lugati’l-‘Arabiyye,* 33.

el-‘Adl’in eserine başlarken belirttiği edebiyat tarihi dönemlendirmesi ile eserin fihristine bakıldığında karşılaşılan dönemlendirme arasında farklılık vardır. Çünkü el-‘Adl beş dönem olarak ele alacağını belirttiği dönemlendirmede 4. ve 5. bölümü tamamlayamadan vefat eder.[98] Bu nedenle de eseri yarım kalır.

el-‘Adl’in eseri kendisinden sonra yazılan Arap edebiyatı tarihi eserlerine nazaran daha dar kapsamlıdır. Bu durum, eserin hacminden de anlaşılır. Çünkü eser, yaklaşık olarak 250 sayfadır. Ancak küçük hacmine rağmen eser, Mısır’da ve Arap dünyasında edebiyat çalışmalarında yeni bir dönemin ilk ürünü olarak kabul edildiği için öncü niteliktedir.[99]

1.2.3. Hıfnî Nâsıf (1856-1919): *Târîhu’l-edeb ev hayâtu’l-lugati’l-‘Arabiyye*

Çeşitli resmi görevler icra eden Nâsıf, Arap edebiyatı, belagat ve nahiv gibi alanlara dair çalışmaları olan bir isimdir.[100] Arap diline dair muhtelif disiplinlerde çalışmaları bulunan Nâsıf, Arap edebiyatına dair *Târîhu’l-edeb ev hayâtu’l-lugati’l-‘Arabiyye* başlıklı bir eser telif eder. Mezkûr eserinin girişinde Mısır Üniversitesi yönetiminin kendisini edebiyat dersi vermekle görevlendirdiğinden ve bu görevi yerine getirdiğinden bahseder.[101] Nâsıf’ın *Târîhu’l edeb ev hayâtu’l-lugati’l-‘Arabiyye* eseri de Mısır Üniversitesi’nde verdiği derslerin bir araya getirilmesiyle oluşur. Eserin başındaki *1909-1910 eğitim yılı* ve hemen devamında *Hıfnî Bek Nâsıf tarafından Mısır Üniversitesinde verilen konferansların toplamı* ifadeleri de bunu teyit eder niteliktedir. Nâsıf’ın bir eğitimci olması ve eserinin, Mısır Üniversitesi’nde verdiği derslerin toplamından oluşması eserin didaktik bir özellik arz ettiğine işarettir.

Nâsıf, mezkûr eserinin mukaddimesinde Almanya, İngiltere, Avusturya, Fransa ve İtalya’dan bir dizi yabancı akademisyenin Arap diline ve eserlerine dair çalışmalar

---

98 el-‘Adl, *Târîhu âdâbi’l-lugati’l-‘Arabiyye,* 19.

99 Hûkânî, *İşkâliyyâtu ta’rîhi’l-edebi’l-‘Arabî,* 66.

100 Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ali Şakir Ergin, “Hifnî Nasîf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/478-479.

101 Hıfnî Nâsıf Bek, *Târîhu’l-edeb ev hayâtu’l-lugati’l-‘Arabiyye* (Kahire: Matbaatu Câmiatu’l-Ezher, 1958), 4.

yaptıklarını, bu konuda onlardan istifade ettiklerini belirtir.[102] Nâsıf'ın Arap edebiyatı tarihi yazımında kendilerinden (Araplardan) başkasının ilk olarak bunu gerçekleştirmiş olması dolayısıyla öz eleştiri yaptığı görülür. Kendi edebiyatlarının dışarıdan tanıtıldığına yönelik eleştirisi, bir yandan kültürel etkileşim ve temsilin karmaşıklığına işaret ederken diğer yandan Nâsıf'ın kendi edebiyatlarının daha derinlemesine anlaşılması gerektiğine ve doğru bir şekilde temsil edilmesine inandığı şeklinde yorumlanabilir. O, birçok yabancı bilim adamının kendi dillerinde edebiyat tarihlerini derlediğini ve bazılarının Arap dili edebiyatına özel bir yer ayırdığını söyler. Bu kitapları düzen ve tasnif bakımından başarılı bulsa da yeterli görmez. Bu nedenle onları takip etmenin ve ihtiyaç duyulan eksikliklerin kendileri tarafından tamamlanması gerektiğine açıkça vurgu yapar. [103] Nâsıf'e göre, Arap edebiyatı tarihi alanında yapılan çalışmaların belli bir seviyesi olsa da tamamlanması gereken eksiklikleri vardır. Bu durum, Arap edebiyatı tarihi alanında yapılan çalışmaların incelenmesini ve başarılı ya da başarısız yönlerinin tespit edilmesini gerektirir. Nâsıf'ın yabancı akademisyenlerin çalışmalarını yeterli görmemesi, Arap edebiyatı tarihçilerini bu konuda çalışma yapmaya davet etmesi olarak yorumlanabilir. Arap olan edebiyat tarihçilerinin, kendi edebiyatlarına yönelik çalışmalar yapması uluslararası alanda yapılan çalışmaları geliştirme ve eksikliklerini giderme sorumluluğunu da beraberinde getirir. Dolayısıyla bu süreç, mezkûr alanda yapılan çalışmaların dinamik bir yapıya kavuşmasına da yardımcı olur.

Brockelmann'ın Arap edebiyatı tarihi eserlerini aktardığı listeye göre Nâsıf, söz konusu eserini iki kısma ayırır.[104] İlk kısım Arap dili harflerine ayrılır. Bu kısım, lafzî harfler ve yazı harfleri şeklinde iki bölümden oluşur.[105] Genel anlamda Nâsıf'ın eserine bakıldığında Zeydân ve Zeyyât gibi araştırmacıların Arap edebiyatına yönelik eserlerinde takip ettikleri dönemlendirme gibi siyasi bir dönemlendirme yapmadığı ya da Arap edebiyatı tarihine yönelik kaleme alınan diğer eserlerde olduğu gibi bölgesel ve tarihî bir dönemlendirmeye gitmediği görülür. O, eserinin ilk cildindeki ana

[102] Nâsıf, *Târîhu'l-edeb,* 7.

[103] Nâsıf, *Târîhu'l-edeb,* 7.

[104] Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, 1/34.

[105] Nâsıf, *Târîhu'l-edeb,* أ-ك

başlıklardan da anlaşılacağı üzere, harflerin isimleri, özellikleri, çeşitleri, harekeler, harflerin sıfatları vb. hususları ele alır.

1.2.4. Corcî Zeydân (1861-1914): *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye*

Zeydân Mısır'da modern Arap edebiyatının önde gelen isimlerindendir. Edebiyat tarihi ve dil konularında çalışmaları bulunan Zeydân, romancılığı ve edebiyat tarihçiliğiyle öne çıkar.[106] O, Arap edebiyatı tarihine dair sonraki çalışmaları hem metot hem de içerik açısından etkileyen *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye* adlı önemli bir eser kaleme alır.

Zeydân'ın edebiyat tarihi tanımı, edebiyatın ve bilimin toplumun tarihinde önemli bir konuma sahip olduğunu gösterir. Ona göre edebiyat, edebî ve fennî açıdan bir milletin tarihini, şairlerini, yazarlarını ve bilginlerini içerir. Aynı zamanda bu şahsiyetlerin zihinlerinin mahsulü olan eserlere neler yazdıklarını ve her bir ilmin doğuş ve yükseliş kanununa uygun olarak nasıl ortaya çıkıp geliştiğini ve nasıl gerileyip ortadan kalktığını incelemeyi içerir.[107] Buradan hareketle Zeydân'ın edebiyat tarihi kavramını oldukça geniş anlamıyla kullandığı; edebiyat tarihinin kapsam alanını, yalnızca şiir ve nesir gibi edebî türlerden ibaret görmediği, aynı zamanda Arapça yazılan tüm eserleri de bu kapsamda gördüğü anlaşılır. Nitekim *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye* eserine bakıldığında tarih, coğrafya, tıp, felsefe, İslami ilimler, nahiv vb. birçok ilim dalına dair bilgi bulmak mümkündür. Şu hâlde denilebilir ki Zeydân'ın edebiyat tanımı, edebiyatın toplumun kültürel ve entelektüel birikiminin yansıması olduğuna işarettir.

Zeydân'ın Arap edebiyatı tarihine dair iki eseri vardır: Bunlardan ilki *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye* (1911) ikincisi ise ilk eserinin özeti olan *el-Muhtasar fî târîhi âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye* (1924) eseridir. [108] Zeydân'ın *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye* eseri dört ciltten oluşur. Edebiyat tarihi yazımında Brockelmann'dan

---

[106] Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Muharrem Çelebi, "Corcî Zeydân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/69-71.

[107] Zeydân, *Târîhu âdâb,* 1/13.

[108] Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, 1/34

etkilenerek tarihsel ve siyasi bir üslup takip eder. İlk eserinde bunu açıkça görmek mümkündür. Şöyle ki ilk cilt Cahiliye, Sadrü'l-İslâm ve Emevî dönemlerini; ikinci cilt, 132/750 yılında Abbâsîlerin kuruluşundan 447/1055 yılında Selçukluların Bağdat'a girişine kadar olan Abbâsî dönemini; üçüncü cilt, Selçukluların 447/1055'te Bağdat'a girişinden Fransızların 1213/1798'te Mısır'a girişine kadar; dördüncü cilt, 1216/1801'den 20. yüzyılın başlarına kadar olan dönemleri ele alır.[109] Zeydân siyasi çalkantıların ilimler üzerindeki etkisini göstermek için edebiyatı dönemlendirirken siyasi gelişmelere göre dönemlendirme yapar. Zeydân'a göre edebî dönemler sekiz tanedir. Bunlar:[110]

1. Birinci Cahiliye Devri
2. İkinci Cahiliye devri
3. Sadrü'l-İslâm Devri
4. Emevî Devri
5. Abbâsî Devri
6. Moğol Devri
7. Osmanlı Devri
8. Modern Dönem

Dönemlendirmeden ve vurgulardan anlaşılacağı üzere Zeydân'ın Arap edebiyatı tarihi projesinin fikrî alt yapısı, genel anlamda müsteşriklerden beslenir. O, eserini Batı'da şekillenen edebiyat tarihi yazıcılığı üzerine bina eder. Bu çerçevede müsteşrikler gibi o da oryantalist söylemin tipik ideolojik söylemini gizlemez.

1.2.5. Mustafa Sadık Râfiî (1881-1937): *Târîhu âdâbi'l-'Arab*

Râfiî Mısırlı şair, yazar ve edebiyatçıdır. Özellikle şiir alanına yoğunlaşan Râfiî, Arap edebiyatı tarihi alanına dair sonradan eser telif eder. Öyle ki Râfiî'nin *Târîhu âdâbi'l-'Arab* eserinden önce, Arap edebiyatı tarihine yönelik etkili olan yahut bu alanda öne çıkmasını sağlayacak bir görüşü ya da çalışması yoktur. Çünkü o, daha çok şiirle ilgilenirdi. Râfiî'nin şaşırtıcı bir biçimde ilgi alanını şiirden çok Arap

[109] Her cildin fihristi için bk. Zeydân *Târîhu âdâb,* 1/313-318, 2/349-355, 3/366-368, 4/286-288.

[110] Zeydân, *Târîhu âdâb,* 1/9.

edebiyatı tarihine ve bu alanda eser telifine çevirmesi, 1907 yılında Mısır Üniversitesi'nin kurulmasıyla gerçekleşir.[111] Râfiî, üniversite kurulduğunda üniversitede verilecek edebiyat dersleri için çok heyecanlanır. Ancak üniversitenin kurulmasının üzerinden zaman geçmesine rağmen Râfiî heyecanının bir karşılığı olmadığına şahit olur. Bu yüzden de üniversiteyi, üniversite profesörlerini ve üniversitedeki edebiyat müfredatını eleştirdiği bir makale kaleme alır. Çok geçmeden Râfiî'nin yazdığı makale karşılık bulur ve Mısır Üniversitesi, Arap dili edebiyatı alanında eser telif edilmesine yönelik ödüllü bir yarışma düzenler.[112] Bunun üzerine Râfiî, yarışma için kaleme aldığı *Târîhu âdâbi'l-'Arab* eserini yazmaya 1909 yılının ortalarında başlar ve 1911 yılında bitirir. Eserini kaleme alması için önemli bir teşvik olsa da Râfiî bu yarışmaya katılmaz.

Râfiî, Arap edebiyatının siyasi olarak dönemlendirilmesini uygun bulmaz. Çünkü siyasi dönemlendirmeyi ilk olarak Avrupalıların yaptığını ve bunu da kendi edebiyatlarına göre yaptıklarını savunur. Bu yüzden özgün bir Arap edebiyatı tarihi dönemlendirmesi yapmak istediğini eserde takip ettiği metot başlığı altında belirtir. O, siyasi ya da tarihî dönemlendirmenin Arap edebiyatının karakteristik unsuruyla örtüşmediğini ve edebiyatın siyasetten bağımsız olduğunu düşünür. Bununla beraber eserin telifinde inceleme ve araştırma bakımından hiçbir zorluktan kaçınmadığını ifade eder. Aksine uzun ve yorucu sıkıntılara katlandığını ve eser için istifade sağlayacağını düşündüğü bütün kaynakları gözden geçirdiğini aktarır.[113]

Râfiî, eserinin mukaddimesinde eseri 12 bölüme ayırdığını ifade eder. Bunlar:[114]

1. Bölüm: Dilin Tarihi, Doğuşu, Gelişimi ve İlgili Konulara Dair
2. Bölüm: Meşhur Râviler, Şiirin ve Dilin Gelişimi
3. Bölüm: Kur'an'ın Dil, Mucize ve Tarih Açısından Durumu, Peygamberin Belagati ve Mucizevi Örüntüsü Üzerine

---

[111] Mustafa Sâdık er-Râfiî, *Târîhu âdâbi'l-'Arab* (Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-ilmiyye, 1974), 1/6.

[112] Râfiî, *Târîhu âdâbi'l-'Arab*, 1/6.

[113] Râfiî, *Târîhu âdâbi'l-'Arab,* 1/13-18

[114] Râfiî, *Târîhu âdâbi'l-'Arab* 1/20-21.

4. Bölüm: Hitabet ve Atasözleri Tarihi: Cahiliye ve İslami Dönem
5. Bölüm: Arap Şiirinin Tarihi, Öğretileri, Yeni Sanatlar ve İlgili Konular
6. Bölüm: Muallakât Kasideleri ve Şairlerinin İncelenmesi Hakkında
7. Bölüm: Arap Edebiyatının Evreleri, Yıkılışına Kadar Endülüs Edebiyatı Tarihi
8. Bölüm: Yazı Tarihi, Sanatları, Türleri ve Öne Çıkan Yazarlar.
9. Bölüm: Arap Aklının Hareketi ve Cahiliye ile İslami Dönemde Bilim ve Edebiyat Tarihi
10. Bölüm: Araplarda ve Arapça Kitaplarda Yazarlık ve Tarihi Üzerine
11. Bölüm: Müteahhir Dönem Şairlerinin Nazım ve Nesirde Kullandığı Bedi Sanatları ve Türlerinin Tarihi Hakkında
12. Bölüm: Tabakât ve Muvazanât

şeklindedir. Ancak eserin incelenen nüshası dikkate alındığında naşirin, eseri 11 bölüm olarak yayınladığı görülür.[115] Râfiî, İslam medeniyetini yansıtan orijinal bir Arap edebiyatı tarihi anlayışı yerine, Arap edebiyatını kendi kültürel ve medenî içeriklerinden uzaklaştırıp Batı'nın kültürel yapısını yansıtan edebiyat tarihi yazımına karşı çıkar. Bu yönüyle Râfiî'nin eserinin, edebiyat tarihinin Şarkçı-Arap akılcı bir şekli olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle onun edebiyat tarihi metodunu Şarkçı (İslam medeniyeti) faktörlerin belirlediği söylenebilir. Bu yaklaşımın daha geniş bir çerçeve içerisinde teşekkül etmesi için de edebî türlerin gelişimini esas alan bir tarihlendirme metodu tercih eder.

1.2.6. Ahmet Hasan ez-Zeyyât (1885-1968): *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*

Zeyyât, Mısırlı yazar ve edebiyatçı kimliğiyle öne çıkan bir Arap edebiyatı tarihçisidir. Makale, tercüme ve kitap olarak çeşitli çalışmaları bulunan Zeyyât, 20. yüzyılda Arap edebiyatında önemli bir konuma sahip olan *er-Risâle* dergisinin de

[115] Eserin iç düzeni ve 11 bölüm şeklinde yayınlanmasına dair bilgi için bk. Râfiî, *Târîhu âdâbi'l-'Arab*, 1/21, 1. Dipnot.

kurucularındandır.[116] O, Arap edebiyatına dair *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî* eserini didaktik amaçla kaleme alır. Eserine yazdığı mukaddimede de bunu sarahaten ifade eder. "…Öğrencinin dersini takip etmesini sağlamak ve gelişmekte olan öğrenci için ilgili konuyu anlaşılır hâle getirmek..." şeklindeki ifadeleri de bunu açıkça ortaya koyar. Zeyyât, eserinin hedef kitlesinin ise yeni yetişen edebiyatçılar olduğunu, eserin bu konuda uzman olanlara hitap etmediğini söyler. Başlığın altındaki "lise ve yüksek okullar için" ifadesi de bunu teyit eder. Zeyyât, dilin edebiyatını (أدب اللغة), şair ve yazarların imge tasvirlerini, ruhu arındıran ve dili eğiten duyulara hitap eden hassas anlamların ifade edilişini içeren güzel kelimelerden etkilenen şey olarak tanımlar. Buna karşılık bilim adamlarının düşünceleri, yazar ve şairler tarafından üretilen her şey dahil olmak üzere, her dilde sınıflandırılan tüm bilimsel araştırmalar ve edebî sanatları ise edebiyat (الأدب) olarak tanımlar.[117] Bu genel ve özel tanımdan hareketle Zeyyât'ın edebiyata bakış açısının şiir, roman ve hikaye gibi yazılı ürünlerle sınırlı olmadığını, bilim adamlarının düşüncelerini, yazarların ve şairlerin ortaya koyduğu her türlü çalışmayı veya dilde ifade edilen duygusal, estetik ya da bilimsel olan her şeyi edebiyatın bir parçası olarak gördüğü çıkarımına varılabilir.

Zeyyât edebiyat tarihi kavramının özel ve genel olmak üzere iki anlamı olduğunu ifade eder. Ona göre özel anlamda edebiyat tarihi, bir dilin ve o dili konuşanlar tarafından üretilen belagat eksenli nesrin yükseliş, düşüş ve gerileme nedenlerini araştırmanın yanı sıra öne çıkan şair ve yazarların hayat hikayeleri ve eserleriyle ilgilenir, onların eserlerini eleştirir, bazılarının düşünce ve üsluptaki etkilerini inceler.[118] Zeyyât'ın bu yaklaşımı, edebiyat tarihini belirli bir dildeki edebî eserlerin kronolojik olarak sıralaması değil, aynı zamanda bu eserlerin sahiplerinin ve okuyucularının hayatlarını, düşüncelerini ve etkileşimlerini de ele alan bir perspektif sunar. Bu da edebî eserlerin oluşumunda ve gelişiminde rol oynayan çeşitli faktörleri anlamak için önemli bir çerçeve sağlar. Genel anlamda edebiyat tarihi ise bir duyguyu

---

[116] Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ali Benli, "Ahmed Hasan ez-Zeyyât ve Edebiyat Anlayışı", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49 (Şubat 2016): 183-95.

[117] Ahmed Hasan ez-Zeyyât, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî li'l-medârisi's-sâneviyye ve'l-'ulyâ* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993), 7.

[118] Zeyyât, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî,* 7.

ya da fikri ifade etmek, bir bilimi ya da sanatı öğretmek ya da bir olayı ölümsüzleştirmek için kitaplara yazılan, gazetelere kaydedilen ve taşlara kazınan şeylerin kronolojik olarak anlatılmasıdır.[119] Buradan hareketle Zeyyât'ın edebiyat anlayışının Zeydân'a göre daha sınırlı ve indirgemeci olduğu anlaşılır. Buna göre Zeyyât, edebiyatla ilgili olan *Edebu'l-Kâtib*, '*Uyûnu'l-Ahbâr*, *el-Beyân ve't-tebyîn* gibi eserleri edebiyatın kapsam alanına dahil ederken ansiklopedik özellik arz eden *el-Hayevân* gibi eserleri edebiyat kapsamına dahil etmez.

Zeydân gibi Zeyyât da eserinde siyasi dönemlendirmeyi esas alır. O, edebiyat tarihinin siyasi ve sosyal tarihle yakından alakalı olduğu kanaatindedir. Bu kanaatten hareketle Arap edebiyatını beş dönemde ele alır. Bu dönemler:[120]

1. Cahiliye Dönemi: 5. yüzyılın ortalarında Adnânîlerin Yemenlilerden bağımsızlığını kazanmasıyla başlar ve 622'de İslam'ın gelişiyle sona erer.
2. Sadrü'l-İslâm ve Emevî Devleti Dönemi: İslam ile başlar ve 132/750 yılında Abbâsî devletinin kurulmasıyla sona erer.
3. Abbâsî Dönemi: Abbâsî Devleti'nin kurulmasıyla başlar ve Bağdat'ın 656/1258 yılında Moğolların eline geçmesiyle sona erer.
4. Türk Dönemi: Bağdat'ın düşüşüyle başlar ve modern Rönesans (nahda) ile sona erer.
5. Modern Dönem: Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'ı ele geçirmesiyle başlayan ve hâlâ devam eden süreçtir.

1.2.7. Şevkî Dayf (1910-2005): *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*

Arap dili edebiyatı, dil bilgisi, edebî tenkit, belagat vb. alanlardaki çalışmalarıyla dikkat çeken Dayf, Arap edebiyatı tarihine dair *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî* eseri ile öne çıkar. Dayf'ın mezkûr eseri on ciltten oluşan kapsamlı bir çalışmadır. Çalışmaları arasında da en kapsamlısı kabul edilir. Eserin bu kadar geniş bir hacme sahip olması ile Dayf'ın mezkûr eserin mukaddimesindeki ifadeleri birbiriyle örtüşür. Nitekim Dayf'ın bu hacimde bir eseri kaleme almasındaki amacı gerek Arapların

[119] Zeyyât, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî,* 7-8.

[120] Zeyyât, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî,* 8.

gerekse oryantalistlerin konuyla ilgili çalışmalarını faydalı görmesinin yanı sıra hiçbirinin Arap edebiyatı ve edebiyatçılarına dair ayrıntılı olmadığı yönündeki kanaatidir. O, her ne kadar yapılan tüm çalışmalar arasından Brockelmann'ın eserini en zengin eser olarak görse de eserin bir dizi eksikliği belirtmeyi ihmal etmez.[121]

Dayf'a göre edebiyatın, herhangi bir konu yahut türde yazılan her şeyin kapsam alanına dahil olduğu bir genel anlamı, bir de anlam ifade etmenin yanında okuyucunun ve dinleyicinin duygularını etkileyecek şekilde güzel olmayı amaçlayan özel bir anlamı vardır.[122] Dayf'ın tanımları, edebiyatın genel ve özel anlamlarını vurgulayarak edebiyatın doğasını anlamamıza yardımcı olur. Genel anlamda, edebiyat bir dildeki herhangi bir konuda veya türde yazılmış metinlerin kapsamını ifade eder. Bu da şiir, roman, hikâye ve deneme gibi belirli türlerde yazılmış eserlerin yanı sıra günlük yazılar, mektuplar, makaleler gibi daha düz yazılı metinleri içerir. Edebiyatın özel anlamının ise bir anlam ifade etmenin yanında muhatabın duygularını etkilemeyi de amaçladığı görülür. Buradan hareketle onun edebiyata yüklediği özel anlamın, edebî metinlerin estetik bir bakış açısıyla değerlendirilmesine olanak sağladığını söylemek mümkündür.

Edebiyatın özel ve genel tanımını yapan Dayf'ın, edebiyat tarihçisinin bu iki tanımdan hareketle çalışma alanı oluşturacağına dair esnek bir tutum sergilediği görülür. Nitekim o, edebiyat tarihçisinin dilerse edebiyatın genel anlamından yola çıkarak bir inceleme, dilerse de özel anlamından yola çıkarak bir değerlendirme yapabileceğini savunur. Kendisi ise, edebiyatın özel anlamından hareket ederek bir değerlendirme yapar. Bunu eserinin mukaddimesinde de sarahaten ifade eder.[123]

Siyasi ve tarihî gelişmelere dayanarak edebiyatı değerlendiren Dayf, her bölümün başında sosyal, kültürel ve siyasi konular gibi her dönemi etkileyen meselelerden kısaca bahseder. Dayf'ın on ciltten oluşan eserinde öne çıkan ana başlıklar şu şekilde sıralanabilir:

1. Cahiliye Devri

---

[121] Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, 1/5.

[122] Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî,* 1/10.

[123] Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî,* 1/5-6

2. İslami Dönem
3. Abbâsî Dönemi I
4. Abbâsî Dönemi II
5. Devletler ve Emirlikler Çağı (Arap Yarımadası- Irak-İran)
6. Devletler ve Emirlikler Çağı (Şam)
7. Devletler ve Emirlikler Çağı (Mısır)
8. Devletler ve Emirlikler Çağı (Endülüs)
9. Devletler ve Emirlikler Çağı (Libya -Tunus -Sicilya)
10. Devletler ve Emirlikler Çağı (Cezayir- Uzak Fas-Moritanya-Sudan)

Dayf'ın yaptığı dönemlendirme incelendiğinde onun yalnızca siyasi dönemlendirme yapmadığı bölge eksenli bir dönemlendirmeyi de benimsediği görülür. Dayf'ın kapsamlı eserinde ele aldığı konuların genel bir haritası çıkarılarak takip ettiği dönemlendirme-tasnif metotlarının neler olduğu tespit edilebilir. Ancak bu husus, ayrı bir çalışma konusu oluşturacak nitelikte kapsamlıdır. Son olarak Dayf'ın bir taraftan Arap okuyucusunun aklına ulaşmayı ve ortaya koyduğu ürünler üzerinden onunla iletişim kurmayı amaçladığı; diğer taraftan da önceki çalışmaların eksikliğinden faydalanarak metot noktasında daha titiz davrandığı gözlemlenir. Dolayısıyla Dayf'ın metodolojik titizliği ve epistemolojik açıklığı elden bırakmamaya çalıştığı anlaşılır.

1.2.8. Hannâ el-Fâhûrî (1916-2011): *el-Câmi' fî târîhi'l-edebi'l-'Arabî*

Arap edebiyatı tarihine dair çalışma yapanlardan biri de Hannâ el-Fâhûrî'dir. Arap edebiyatı tarihine dair *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî* ve 2 ciltten oluşan *el-Câmi' fî târîhi'l-edebi'l-'Arabî (el-edebu'l-kadîm ve'l-hadîs*) olmak üzere iki eseri vardır. Bunlardan *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî* eserini önce telif eder. Fâhûrî, söz konusu eserini uzun yıllar verdiği derslerden sonra birçok kimsenin ısrarı üzerine hazırlar.[124] Eserin yazılış amaçlarından biri de öğrencilere gerek sosyal gerekse eğitim hayatlarında ve karşılaştıkları sınavlarda yardımcı olacak ve onları donanımlı hâle getirecek bir eser sunmaktır.[125] Buna göre Fâhûrî'nin eserinin eğitici ve öğretici bir nitelik arz ettiğini

[124] Hannâ el-Fâhûrî, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî* (Lübnan: Matbaatu'l-Bulusiyye,1953), 7.

[125] Fâhûrî, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî,* 7.

söylemek mümkündür. Eserin hedef kitlesinin öğrenciler olması, dilinin de anlaşılır olmasında etkili olur.

Târîhu'l-edebi'l-'Arabî eserine bakıldığında Fâhûrî'nin siyasi bir dönemlendirmeye gittiği görülür. Bunlar:[126]

1. Cahiliye Devri
2. Hulefâ-yı Râşidîn ve Emevî Devri
3. Doğu'da Abbâsî Devri
4. Batı'da Abbâsî Devri
5. Türk Devri
6. Nahda Devri

şeklindedir.

Fâhûrî'nin**,** *el-Câmi' fî târîhi'l-edebi'l-'Arabî* eserini, daha önce kaleme aldığı *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî* eserini düzenleme, yenileme ve genişletme fikrinden yola çıkarak hazırladığı bilinmektedir. Nitekim *el-Câmi'* öncül kabul edilen ilk eserine göre daha kapsamlı açıklamalar, çizelgeler, tablolar, daha fazla yazar ve edebiyatçının hayatına dair bilgiler içerir. Bunların yanı sıra eser, modern ve çağdaş edebiyata da yer verir. *el-Câmi'* eserinin hedef kitlesinin de diğer esere göre daha geniş olduğu söylenebilir. Çünkü Fâhûrî eserin, öğrencilerin yanı sıra alana ilgi duyan entelektüeller için de bir kaynak olduğuna atıf yapar.[127]

Fâhûrî ilk eserinde edebiyatı, insan zihninin yaratım ya da yazım sanatı yoluyla kendini ortaya koyduğu yazılı eserlerin bütünü olarak tanımlar.[128] Bu yüzden esere bakıldığında onun edebiyata olan kapsayıcı bakış açısının yansımalarını görmek mümkündür. Çünkü o eserinde matematik, coğrafya, astronomi, dinî ve dilbilimsel ilimlere de yer ayırır.[129] İkinci eserinde ise ilk eserine göre edebiyat kavramının kapsam alanına daha indirgemeci ve sınırlayıcı yaklaştığı görülür. Çünkü burada

---

[126] Fâhûrî, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî,* 1131-1136.

[127] Hannâ el-Fâhûrî, *el-Câmi' fî târîhi'l-edebi'l- 'Arabî (el-edebu'l-kadîm)* (Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1986), 5.

[128] Fâhûrî, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî,* 37.

[129] Fâhûrî, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî,* 1134.

edebiyatın güzel bir üslupla yazılan şeylerin tümü olduğunu vurgular. Bundan dolayıdır ki eser incelendiğinde ilk eseri gibi matematik, tıp ve astronomi gibi ilimlere yer verilmediği görülür.[130]

Edebiyatı -sanat bakımından- güzel yazılmış anıtlardan oluşan bir koleksiyona; gelişimi, yetişmesi, koşullara ve olaylara göre dalgalanmalar yaşaması bakımından ise insana benzeten Fâhûrî, edebiyat tarihinin kapsam alanına dair bir çerçeve çizmeyi ihmal etmez. O, edebiyatı tasvir etmeyi, sebep, etken ve evrelerini anlatmayı, edebiyat ile bireylerin hayatları arasında ilişki kurmayı, bilimin ve sanatın yerleşik yasalarına dayanarak edebiyatın değeri hakkında fikir beyan etmeyi edebiyat tarihi biliminin araştırma alanı olarak tanımlar. Dolayısıyla edebiyat tarihini, edebiyatı tarihsel ve sanatsal gelişim açısından ele alan bir bilim dalı olarak görür.[131]

Fâhûrî *el-Câmi'* eserinde edebiyatı siyasi dönemlere göre tarihlendirir. Bu dönemler:[132]

1. Eski Arap edebiyatı: Cahiliye edebiyatı
2. Eski Arap edebiyatı: İslam ve Emevî dönemi edebiyatı
3. Müvelled Arap Edebiyatı: Abbâsî edebiyatı
4. Endülüs ve Fas'ta Edebiyat
5. İnhitat (Çöküş) Edebiyatı
6. Nahda Edebiyatı

şeklindedir.

1.2.9. Ömer Ferrûh (1904-1987): *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*

Ferrûh, Arap dili edebiyatı, tarih ve felsefe gibi alanlarda çalışmalar yapmış önemli bir araştırmacı kabul edilir. 20. yüzyılda Arap dünyasının kültürel ve entelektüel alanlarında etkili çalışmalar gerçekleştiren Ferrûh'un eserleri, Arap

[130] Fâhûrî, *el-Câmi'fî târîhi'l-edeb (el-edebu'l-kadîm),* 34.

[131] Fâhûrî, *el-Câmi'fî târîhi'l-edeb (el-edebu'l-kadîm),* 34.

[132] Fâhûrî, *el-Câmi'fî târîhi'l-edeb (el-edebu'l-kadîm),* 1077*;* Fâhûrî, *el-Câmi'fî târîhi'l-edeb (el-edebu'l-hadîs),* 713-715. Fahûrî'nin dönem özellikleri hakkında verdiği ayrıntılı bilgi için bk. Fâhûrî, *el-Câmi'fî târîhi'l-edeb (el-edebu'l-kadîm),* 41-44.

dünyasının ilmî ve edebî mirasının anlaşılmasına ve değerlendirilmesine önemli katkılar sağlar. [133]

Arap edebiyatı tarihini inceleyen birçok eser, farklı metotlarla yazılmış ve çeşitli amaçlar doğrultusunda kaleme alınmıştır. Bu eserlerin bazıları geniş odaklı iken diğer bazıları dar odaklıdır. Ferrûh da Arap edebiyatına dair yazılan bu zengin literatüre rağmen şair ve hatiplere yahut bu dönemde öne çıkan kimselere yeterince yer ayrılmadığını düşünür. Bu nedenle Arap edebiyatı tarihine dair kapsamlı bir eser kaleme almaya karar verir. *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî* adını verdiği eserini bu saikle kaleme alır. Ferrûh, mezkûr eserin mukaddimesinde belirttiği üzere kitabın kaleme alınma motivasyonlarından birinin kaynak sağlama konusundaki hassasiyeti olduğunu belirtir.[134] Eserinde, Arap edebiyatını dönemler hâlinde ele alırken birçok şairin ve hatibin hayat hikâyesine geniş bir şekilde yer verdiği görülür. Bu durum, Ferrûh'un eserini zenginleştirmek ve okuyucuya kapsamlı bir içerik sunmak amacıyla çeşitli kaynaklara başvurduğunu gösterir. Ferrûh'un eserindeki bu kaynak çeşitliliği, edebiyat tarihine dair detaylı bir anlayışın oluşturulmasına katkıda bulunur. Dolayısıyla Ferrûh'un kaynaklara gösterdiği bu hassasiyetinin, eserinin akademik anlamda zenginliğini arttırdığı söylenebilir.

Ferrûh'un eserini kaleme almasındaki diğer bir amacı ise, edebiyat araştırmalarında yararlı olacak yerli ve özgün bir metodolojiyle Arap edebiyatı tarihini yazmaktı.[135] Ancak, eserinde takip ettiği metot incelendiğinde bu hedefe ne kadar ulaştığı tartışmalı bir durum hâline gelebilir. Zira Ferrûh'un eserinde edebiyatı siyasi dönemlere ayırma eğilimi gözlemlenmektedir. Ancak bu yaklaşım, daha önceki Arap edebiyatı tarihi eserlerinde de yaygın bir metot olarak dikkat çeker. Bununla birlikte Ferrûh neden siyasi dönemlendirme yaptığını açıklamayı ihmal etmez. O, dönemlendirme sürecinde devletlerin birbirini takip etmesi üzerinden geçişler yapılsa

[133] Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Adnân el-Hatîb, "Ömer Ferruh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/60-61.

[134] Ferrûh, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, 1/17.

[135] Ferrûh, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî,* 1/17.

da bir çağın bitip diğerinin başlamasıyla bile bazı edebî özelliklerin devam ettiğini göz önünde bulundurarak dönemlendirme yaptığını belirtir.[136]

Ferrûh'un, eserinin kapsamına ilişkin açıklamaları, edebiyata dair görüşlerini yansıtır. O, eserinde yaşayan edebiyatın dışında kalan unsurları dikkate almadığını ifade eder. Özellikle Cahiliye, Emevî, Abbâsî ve Endülüs dönemlerinde Arap edebiyatında birçok yeni edebî türün ortaya çıktığını belirtir. Ancak bu yeni türlerin zamanla kaybolduğunu ve eski edebiyatın bu türleri umursamadığını; çağdaş edebiyatta da bu türlerin pek önemsenmeyeceğini ifade eder.[137] Bununla birlikte Ferrûh'un eserinde, yeni olan ve Arap dehasını ihlal etmeyen herhangi bir edebî ürüne yer verileceğini belirtmesi dikkat çekicidir. Bu durum, Ferrûh'un eserinde kapsam açısından belirli bir esneklik gösterdiğini ortaya koyar. Yani, Ferrûh'un eseri, belirli bir dönemde yaşayan edebî ürünlerin ötesinde, evrensel nitelikteki kaliteli eserlere de yer verme eğilimine sahiptir. Bu yaklaşım, eserin edebî değerlendirme ve kapsam açısından bir çeşitlilik sunma amacını vurgular.

Ferrûh'un eserindeki bölümler:

Birinci Bölüm: Cahiliyenin Başlangıcından Emevî Devleti'nin Yıkılışına Kadar

İkinci Bölüm: 4./10. yüzyılın Sonuna Kadar Abbâsî Dönemi Edebiyatı

Üçüncü Bölüm: 5./11. yüzyılın Başından Osmanlı Fethine Kadar

Dördüncü Bölüm: İslamî Fetihlerden Mülûkü't-Tavâif Döneminin Sonuna Kadar Mağrip ve Endülüs'te Edebiyat

Beşinci Bölüm: Muvahhitler ve Muvahhitler Döneminde Fas ve Endülüs'te Edebiyat

Altıncı Bölüm: 7./13. yüzyılın Başlarından 10./16. yüzyılın Ortalarına Kadar Fas ve Endülüs'te Edebiyat

şeklindedir.

Ferrûh'un eserinin yapısı, genel olarak dönemlere dair bir giriş ve teracimden (biyografi) oluşur. Bu giriş bölümünde, her dönemin önemli olaylarına ve

[136] Ferrûh, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî,* 1/27.

[137] Ferrûh, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî,* 1/17.

gelişmelerine değinilirken, teracim bölümünde ise ilgili dönemin edebî hayatı ve öne çıkan eserlerine odaklanılır. Ferrûh, teracim kısmında, döneme ait önemli şahsiyetleri vefat tarihlerine göre kronolojik olarak sunmayı tercih eder. Onun bu yapısal yaklaşımı, eserindeki sistemli ve düzenli bir anlatımı yansıtır.

Zikredilen çalışmalar dışında Arapların, edebiyat tarihine yönelik farklı boyutlarda birçok çalışması vardır. Bunlardan bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Ahmed Ali el-İskenderî'nin (öl.1938) *Tarihu'l-edebi'l-'Arabi fi 'asri'l-'Abbâsî*
- Ahmed el-İskenderî ve Mustafa 'İnânî'nin, ortak olarak hazırladığı *el-Vasît fi'l-edebi'l-'Arabî ve târîhihi*
- Tâhâ Hüseyin, (öl. 1973), *Fi'l-Edebi'l-Câhilî*
- Butrus el-Bustânî (öl.1883), *Udebâu'l-'Arab fi'l-Câhiliyyeti ve Sadrü'l-İslâm: hayâtuhum-âsâruhum-nakdu âsârihim*
- Lûvis Şeyho'nun (öl.1927), *Târîhu'l-âdâb el-'Arabiyye*[138]

Oryantalistlerin ve Arapların Arap edebiyatı tarihine yönelik çalışmalarının aktarıldığı bu başlıklar, sınırlı bir literatür özetlemesi sunar. Bu yüzden tüm araştırmaların kapsamını içermez. Özellikle çeşitli dönemlerde ve farklı alanlarda yapılan derinlemesine çalışmaların tamamının tek bir çalışmada ele alınması mümkün değildir. Dolayısıyla bu başlığın, Arap edebiyatı tarihine yönelik bir giriş niteliği taşıdığı söylenebilir. Arap edebiyatı tarihini tam manada anlayabilmek ve değerlendirebilmek için daha geniş bir literatür taraması ve derinlemesine bir inceleme yapılması gerektiği hatırlanmalıdır.

1.3. Arap Edebiyatı Tarihi Yazıcılığının Doğuşuna Etki Eden Faktörler

Birçok edebiyat tarihçisi, bu alanda kaleme aldıkları eserlerinin başında çalışmalarının hedeflerini ve amaçlarını açıklarlar. Arap edebiyatı tarihçileri de dönemlerinin gereklilikleri, toplumsal ihtiyaçları, edebiyatın toplum içindeki rolü ve

[138] Arap edebiyatı tarihine dair çalışmaların ayrıntılı listesi için bk. Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, 1/33-35; Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi-I,* 18-24.

sosyal düzenle ilişkisi gibi faktörleri göz önünde bulundurarak eserlerini kaleme almışlardır. Bu yaklaşım, edebiyatın toplum üzerindeki etkisini anlamaya yönelik bir çaba olarak değerlendirilebilir. Ayrıca mezkûr çabanın edebiyat tarihinin, toplumun ruhunu, değerlerini ve tarihini anlama gayretiyle yakından ilişkili olduğu söylenebilir. Buradan hareketle Arap edebiyatı tarihi eserlerinin başlangıç bölümleri, çalışmanın amacını ve eserin kapsamını açıklamanın yanı sıra edebiyatın toplumsal ve kültürel bağlamını da aydınlatma amacı taşıdığı söylenebilir.[139]

Arap edebiyatı tarihi eserlerinin ortaya çıkmasını etkileyen bir dizi hazırlayıcı faktör bulunur. Dolayısıyla bahse konu olan disiplini sistematik bir şekilde incelemek, belirli dönemleri veya akımları anlamak, edebiyatın toplumsal, kültürel ve politik bağlamlarını değerlendirmek gibi hedeflerin yanı sıra özgün araştırma metotları kullanma, belirli bir edebî akımı, şairi ya da edebiyatın dilbilimsel yönlerini vurgulama gibi farklı amaçları da bulunabilir. Bu nedenle, Arap edebiyatı tarihine dair eserlerin çeşitliliği, yazarların farklı hedeflerine bağlı olarak ortaya çıkar. İlgili eserlerde belirtilen amaçlar açıkça ortaya konulduğunda bazı ortak amaçların öne çıktığı görülür. Bu ortak amaçlar arasında en çok eğitim ve milliyetçilik faktörleri dikkat çeker.

1.3.1. Eğitim Faktörü

Eğitim sistemlerinde, özellikle merkezi sistemlerde ders kitapları büyük öneme sahiptir. Arap edebiyatı tarihini ele alan eserlerin kaleme alınma amaçlarından biri de edebiyatın bazı yönlerini okuyucuya ya da öğrencilere sunmaktır. Örneğin Ferrûh, edebiyat tarihini okuyucu ve araştırmacıların anlayacakları şekilde aktarmayı istediğini belirterek eserini kaleme alma amacı hakkında bilgi verir.[140] Nitekim bu örnek sadece Ferrûh ile sınırlı kalmaz. Daha önce de ifade edildiği üzere Nallino'nun, *Târîhu'l-âdâbi'l-'Arabiyye* adlı çalışması, eğitim faktörü neticesinde oluşur. Mezkûr eser, Nallino'nun 1910-1911 eğitim öğretim yılında Mısır Üniversitesi'nde verdiği derslerin bir araya getirilmesiyle oluşur.[141] Aynı şekilde Nâsıf'ın, Mısır Üniversitesi'ndeki konferanslarının bir araya getirilmesinden *Târîhu'l edeb* eseri

[139] Bu konudaki ayrıntılı değerlendirmeler için bk. Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 305-313.

[140] Ferrûh, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî,* 1/17.

[141] Nallino, *Târîhu'l-âdâbi'l-'Arabiyye,* 13.

meydana gelir.[142] Zikredilen isimlerin yanı sıra Zeydân'ın *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye,* Nâil el-Mersafî'nin *Edebu'l-lugati'l-'Arabiyye*, Hasan Tevfik el-'Adl'in *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye*, Ahmed el-İskenderî (öl. 1938) ve Mustafa 'Anânî'nin (öl. 1943) hazırladığı *el-Vasît fi'l-edebi'l-'Arabî ve târîhih*, eseri bu saikle kaleme alınmıştır.[143] Buradan hareketle Arap edebiyatı tarihine dair yazılan eserlerin, eğitim sistemi içinde önemli bir yer tuttuğu ve eğitimdeki rolünün mühim olduğu anlaşılır. Dolayısıyla mezkûr edebiyat tarihçileri gibi isimlerin eserlerinin, edebî bilgi ve tarihsel veriyi öğrencilerin anlayabileceği şekilde sunmayı amaçlayan pedagojik bir yaklaşımın ürünü olduğu çıkarımında bulunulabilir.

Zikredildiği üzere edebiyat tarihçilerinin eserlerine bakıldığında yazılma amaçlarından belirgin olarak öne çıkan en önemli faktörlerden birinin eğitim olduğu görülür. Öyle ki bu amaçlarını gerçekleştirmek için eser kaleme alırken eğitim ve öğretime dair bazı şartlar, onların eserlerini şekillendirir. Bazı edebiyat tarihçileri bu ihtiyaçları göz önünde bulundurarak eser kaleme alırlar. Eserlerini eğitim amaçlı kaleme almaları, takip ettikleri metot, benimsedikleri üslup, eserin kapsam alanı ve okuyucu kitlesinin seviyesi gibi birçok unsuru dikkate almalarına neden olur. Dolayısıyla edebiyat tarihçisi ile bulunduğu toplumdaki eğitim seviyesi/sistemi arasında bir bağlantı olduğunu ve bu bağlantının eseri birçok yönden şekillendirdiği söylenebilir. Edebiyatın toplumla iç içe olan bir disiplin olduğu dikkate alındığında eğitim açısından bir etkilenme olması, tabii karşılanır.

Oryantalistler edebiyat tarihi yazıcılığında öncü oldukları gibi edebiyatın öğretilmesi konusunda da öncüdürler. Böyle bir hususta öncü ve örnek olmalarında19. yüzyılın Batı dünyasındaki ilme bakış açısı etkili olur. Nitekim 19. yüzyılda Batıda pozitivist bilimsel düşünceye verilen önem artar.[144] Bunun sonucunda birçok disiplin bu bakış açısından etkilenerek daha bilimsel bir yöne evrilir. Edebiyat tarihi de bu disiplinlerden bir tanesidir. Batı'da yaşanan siyasi ve eğitim reformları da pozitivist bakış açısına paralel olarak gerçekleşir. Şöyle ki mezkûr bakış açısından etkilenen

[142] Nâsıf, *Târîhu'l-edeb,* 4.

[143] Faysal, *Menâhicu'd-dirâseti'l-edebiyye,* 20-21.

[144] Zîygamî, *Menâhicu't-târîhi'l-edebî*, 107

eğitim reformları edebiyat tarihini sadece biyografik ve bibliyografik bilgilerin derlendiği bir alandan çok edebiyatı tarihsel bakış açısıyla ele alan bir disiplin hâline getirir.[145] Bu süreç, edebiyatın eğitim ve kültürel bağlamdaki önemini vurgulayarak edebiyat tarihini daha derinlemesine incelemeyi zorunlu kılar. Buradan hareketle oryantalistlerin öncülüğünde edebiyatın öğretilmesi amacıyla kaleme alınan eserlerin, edebiyat tarihinin eğitim açısından daha sağlam temellere oturtulmasına zemin hazırladığı söylenebilir.

Batılı bilimsel tezlerde tarih, birçok olay ve olgunun açıklanması için en iyi araç kabul edilir. Edebiyat olgusunun anlaşılması ve açıklanması da bu bağlamda tarihî bir bakış açısıyla ele alınır.[146] Çünkü tarihsel bakış açısı, olayları kronolojik olarak sıralamanın ötesinde olayların arka planlarını anlamamıza da katkı sağlar. Özellikle edebiyat gibi birçok disiplin ve olgu ile iç içe olan bir yapının çözümlenmesinde önemli bir yeri vardır. Nitekim Darwin, Charles Robert Herbert Spencer ve Friedrich Nietzsche gibi Batılı tarih teorisyenleri, olguların anlaşılmasında tarihsel bakış açısının önemini vurgularlar.[147]

Edebiyatın olgularının tarihsel boyut ile ortaya çıkacağı eğiliminin başlangıcı ilk olarak 19. yüzyılın sonlarında Gustave Lanson (öl. 1934) tarafından ortaya çıkarılır. Lanson, bibliyografik kaynaklar ve edebî eserlere bilimsel bir araştırma yöntemiyle inceleme çağrısında bulunarak bibliyografya meselesini inceler. Bu yaklaşım, edebiyat tarihine tarihsel bir bakış açısı getirmek için uygun bir zemin oluşturur. Lanson'un bunu yaparken temel gayesi de ülkesindeki eğitim sisteminde reform yapmak ve eğitim kurumlarını gençlere yakın hâle getirmektir.[148]

---

[145] Zîygamî, *Menâhicu't-târîhi'l-edebî*, 107-108.

[146] Zîygamî, *Menâhicu't-târîhi'l-edebî,* 108.

[147] Zîygamî, *Menâhicu't-târîhi'l-edebî,* 108.

[148] Gustave Lanson, *Edebiyat Tarihinde Usûl Edebî Metin ve İnsan,* çev. Yusuf Şerif Kılıçel (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2017), 10-11; Zîygamî, *Menâhicu't-târîhi'l-edebî,* 108.

Arap edebiyatı tarihçilerinden Zeydân da eserinin ilk cildinin girişinde aynı kaygı ve aynı hedefle eser kaleme aldığını ifade eder. O, eserinin giriş bölümünde bu amaçları kısaca özetleyip şu şekilde sıralar:[149]

1. Sosyal ve düşünsel ilerleme açısından Arapların diğer gelişmiş uluslar arasındaki konumunun açıklanması
2. Zihinlerindeki ve düşünce yapılarındaki değişimleri ve farklı ülkelerdeki ve dönemlerdeki siyasi çalkantıların edebiyatları üzerindeki etkisini tarihselleştirilmesi
3. Farklı dönemlere ve üstlendikleri rollere göre, her bir bilimin oluşumdan ve ortaya çıkışından büyümesine, olgunlaşmasına, çatallanmasına ve dağılmasına kadar olan tarihin ele alınması
4. İsteyenlerin başvurabileceği kaynaklara atıfta bulunmakla beraber bilim ve edebiyat adamlarının biyografileri ve bu biyografilerin genişletilmesi
5. Arapça olarak ortaya çıkan kitapları konuları ve birbirlerinden nasıl türedikleri açısından tanımlamak ve okuyucuların ihtiyaçları açısından özelliklerinin ve nasıl kullanılabileceklerinin açıklanması
6. Yalnızca mevcut olan ve ulaşılabilen kitaplarla ilgilenilmesi

Zeydân, sıraladığı maddelerden sonra, kitabın gerek teorik gerek pratik açıdan faydasını amaçladığını belirtir. Öğrencilerinin kaynakların nerede bulunduklarını, her birinin içeriğini ve türünü kolayca öğrenmelerini sağlamayı hedefler.[150] Buradan hareketle Zeydân'ın okuyuculara soyut olan bilgileri kullanılabilir bir şekle dönüştürmek için çaba sarfettiği söylenebilir. Dolayısıyla Zeydân'ın bu yaklaşımı araştırmacı ve öğrencilerin ilgili kaynaklara ulaşımını kolaylaştırmayı amaçladığını gösterir.

Eğitim amaçlı kaleme alınmış Arap edebiyatı tarihi eserlerinin hedef kitlesinin çoğunlukla farklı düzeylerdeki -ortaokul, lise ve üniversite- öğrenciler olduğu dikkate alındığında her eserin hitap ettiği kitle üzerinden şekillendiği, üslubunun da ona göre değiştiği görülür. Zira daha önce de ifade edildiği üzere, Arap edebiyatı tarihi kaleme

[149] Zeydân, *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye* 1/8; Zîygamî, *Menâhicu't-târîhi'l-edebî,* 109.

[150] Zeydân, *Târîhu âdâb,* 1/9.

alan yazarların edebiyat tarihçisi kimliklerinin yanı sıra eğitimci oldukları da bilinmektedir. Bu durum onların hitap ettikleri/edecekleri kitlenin pedagojik durumuna göre hareket ettiklerini gösterir. Sonuç olarak eğitim faktörü saikiyle kaleme alınan edebiyat tarihi eserlerinin, birçok unsur gözetilerek kaleme alındığı anlaşılır.

1.3.2. Milliyetçilik Faktörü

Milliyetçilik, bir milletin üyelerini, kimliklerini muhafaza eden, düşmanlarının zararlarından koruyan ve diğer uluslar arasından kendi ulusunun öne çıkmasını sağlayan bir faktördür. Bu durum, bir milletin mensuplarını bir araya getiren çatı görevi görmenin yanı sıra toplumun ortak değerlerine ve tarihine de vurgu yapar. Edebiyat da bu milliyetçilik faktörünü destekleyen bir işleve sahiptir. Çünkü edebî eserler, içinden çıktığı toplumun tarih boyunca sahip olduğu kültürel mirası vurgulamaya ve halklarının edebî başarılarını kaybolmadan kayıt altına almaya katkıda bulunur.[151] Buradan hareketle milliyetçiliğin bir toplumun edebî mirasını kayıt altına alma ve korumayı sağladığı çıkarımına ulaşılabilir.

Araştırmacı Hasan et-Tâlib, Lanson'un bilimsel çalışmalarında eğitim kaygısının yanı sıra, milliyetçilik faktörünün de etkili olduğunu savunur. O, bu alakanın Fransız edebiyatının tarihsel bir kimlik inşasına katkıda bulunma meselesiyle de ilgilenir.[152] Dolayısıyla bu durum Lanson'un çalışmalarının yalnızca edebiyat dalında ilerlemekle sınırlı kalmadığını, millî kimlik bilinci ve vatanseverliği de öne çıkardığını gösterir.

Râfiî, *Târîhu âdâbi'l-'Arab* adlı eserinde -eğitim faktörünün yanı sıra- milliyetçilik faktörünü en çok savunan tarihçilerden biridir.[153] Onun, eserinde takip

---

[151] Zîygamî, *Menâhicu't-târîhi'l-edebî,* 114.

[152] Zîygamî, *Menâhicu't-târîhi'l-edebî,*114. Lanson'un bu konudaki görüşleri için bk. Lanson, *Edebiyat Tarihinde Usûl,* 52.

[153] Ancak konunun başlangıcında belirli bir hususa dikkat çekmek gerekmektedir. Râfiî'nin milliyetçilik anlayışı, genel olarak ırk üstünlüğünü savunan yaklaşımlardan ziyade, İslam Medeniyetini savunan ve bu medeniyetin kültüründe yetişmiş bir araştırmacının, o kültüre dair daha doğru ve anlamlı çıkarımlar yapabileceği görüşünü temel almaktadır. Bu bağlamda, Râfiî'nin milliyetçilik anlayışı, bir kültürel aidiyet ve medeniyet perspektifinden hareketle, İslam kültürünün değerlerini koruma ve

ettiği metodu da milliyetçilik faktörü ile ilişkilendirmek mümkündür. Zira Râfiî, çağdaşları arasında yaygın olan ve ortaya çıkışı Batı ile ilişkilendirilen edebiyatı tarihî ve siyasi dönemlere göre tarihlendirmeye karşı çıkar. Çünkü o, söz konusu metodun Arap edebiyatına uygun olmadığını, bunun için de özgün bir metotla yazılması gerektiğine inanır.[154] Ayrıca Râfiî, mezkûr eserinin girişinde ümmetçi ve vatansever yaklaşımını ortaya koyar ve eserinin tamamında Arapları, dillerini ve edebiyatlarını savunur. Diğer bir yandan ise Arap edebiyatı dilinin ve kültürünün gerektiği gibi savunulmadığını düşündüğü eserleri de eleştirmekten geri durmaz. Onun aşağıdaki ifadeleri bu hususta yaklaşımını ortaya koyar:

> "Ancak gördüm ki, bazı tarihçiler uzun zaman aralıklarını ele geçirip yerine başka şeyler koymak istiyorlar... Toplumun elindeki kitaplar, giysiler gibi, bir taraftan yırtılıp diğer taraftan eskimeye başlıyor…. Kalem, sanki bir törpü işlevi gördü ve tarihi, en kötü biçimde kısalttılar, sanki Arapların herhangi bir geçmişi yokmuş gibi…"[155]

Râfiî'nin aktarılan ifadeleri, Arap ulusal kimliğinin korunması, Arap edebiyatı ve kültürünü savunma vb. unsurlar eserinin temel hedefine de işaret eder. Buradan hareketle Râfiî'nin Arapların kendi kültürel miraslarını en iyi kendilerinin yazabileceği kanaatinde olduğunu düşüncesi kuvvetlenir.

Milliyetçilik faktörü saikiyle kaleme alınan eserlere örnek verilebilecek diğer bir eser ise Nâsıf'ın *Târîhu'l-edeb* eseridir. O mezkûr eserinin mukaddimesinde Batılı ülkelerde Arap edebiyatı tarihine yönelik yapılan çalışmaları örnek göstererek söz konusu çalışmaları ilk olarak Araplardan başkasının yapmasını eleştirir.[156] Ancak Nâsıf'ın Râfiî'ye göre daha esnek bir tutum benimsediğini söylemek mümkündür. Çünkü Râfiî Batılıların yaptığı çalışmaların Arap edebiyatını yansıtmadığını düşünürken Nâsıf, bu çalışmalardan istifade edilmesi gerektiğini, eksikliklerinin tespit edilip giderilmesi gerektiğini savunur.[157]

---

yüceltme amacını güden bir yaklaşımı ifade etmektedir. Dolayısıyla bu tür yaklaşım, aynı dinî aidiyetlere sahip insanları kuşatan ümmetçi anlayış olarak tarif edilebilir.

[154] Râfiî, *Târîhu âdâbi'l-'Arab,* 1/13-18

[155] Râfiî, *Târîhu âdâbi'l-'Arab,* 1/10-11. Zîygamî, *Menâhicu't-târîhi'l-edebî,* 115.

[156] Nâsıf, *Târîhu'l-edeb,* 7.

[157] Râfiî, *Târîhu âdâbi'l-'Arab,* 1/10-18; Nâsıf, *Târîhu'l-edeb,* 7.

Son zamanlarda yapılan bazı çalışmalar, edebiyat tarihi yazımında milliyetçilik faktörünü ve milliyetçilik faktörünün edebiyat tarihi yazımının yeniden canlanmasındaki rolünü ele alır. Muhammed Miftâh bu konuya değinen araştırmacılardandır. Ona göre uluslar öz benliklerini tanımlamak ve güçlendirmek için edebiyat tarihi yazımıyla ilgilenmişlerdir. Bu ilgi ise 18. yüzyılın başlarında başlayıp 19. yüzyılda Avrupalıların etkisiyle daha da yaygınlaşarak küresel bir fenomen haline gelmiştir.[158] Buradan hareketle Miftâh'ın, edebiyat tarihine yönelik artan ilgiyi ulusların kimliklerinin inşası ve güçlendirilmesiyle ilişkilendirdiği çıkarımına varılabilir. Bu durum, edebiyatın sanatsal bir ifade aracı olmaktan öte, ulusların kendi tarihlerini ve kimliklerini şekillendirmek için bir araç olarak kullanıldığını gösterir.

Edebiyat tarihi, bu milliyetçi görünüme bürünmeden önce, genellikle tarihsel olmayan ve çıkarıma dayanan bir nitelikteydi. Ancak oryantalistlerin edebiyat tarihine yönelik çalışmaları neticesinde edebiyat tarihi disiplini bu iki koşuldan yoksun kalmıştır.[159] Bu nedenle Râfiî, oryantalistlerin çabalarına karşı eleştirel bir tavır takınmış ve daha önce de belirttiğimiz üzere onların çalışmalarını eskimiş bir elbiseye benzetmiştir. [160] Böylelikle Râfiî'nin de Arap edebiyatına dair eser kaleme almasının temel amaçlarından birinin zikrettiğimiz anlamıyla milliyetçilik ve ulus faktörü olduğu pekişir. Bu saikle eser kaleme alan diğer bir edebiyat tarihçisi ise Zeyyât'tır. Onun eserini incelendiğinde, milliyetçilik/ulus faktörünün yansımalarını açıkça görmek mümkündür. Şöyle ki:

> "Edebiyat tarihinin ulusun/milletin yaşamı üzerinde büyük bir etkisi vardır: Dilin, zihnin ve kalbin meyvelerinin korunması, bir halkın birliğini, şanını ve gururunu üzerine inşa ettiği temellerden biridir. Bir halkı miras aldığı edebiyatından ve bilimlerinden mahrum bırakırsanız ve edebî ve ulusal geleneklerinin bağlamını keserseniz, onu özelliklerinin gücünden ve birliğinin sisteminden mahrum bırakırsınız ve onu siyasi kölelikten daha

[158] Muhammed Miftâh, *Mişkâtu'l-mefâhîm (en-nakdu'l-ma'rifî ve's-sekâfeti)* (Beyrut: Merkezu's-Sekâfî el-'Arabî, 2000), 249-250; Zîygamî, *Menâhicu't-târîhi'l-edebî,* 116.

[159] es-Sıbâ'î Beyyûmî, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî, fi'l-'asri'l-Câhilî,* (Mısır: Matbaatu'l-'Ulûm), 1/6; Zîygamî, *Menâhicu't-târîhi'l-edebî,*116.

[160] Râfiî, *Târîhu âdâbi'l-'Arab,* 1/10-11.

> kötü olan zihinsel köleliğe götürürsünüz, çünkü bedene kölelik tedavi edilebilen bir hastalıktır, ruha kölelik ise bir doktor tarafından canlandırılamayan milliyetçiliğin ölümüdür."[161]

Zeyyât'ın ifadeleri, edebiyat tarihinin ulusal kimlik, toplumsal birlik ve kültürel miras üzerindeki etkisine dair derin bir analiz sunar. Şöyle ki aktarılan ifadelerden hareketle edebiyat tarihi; bir halkın ortak hafızasını, değerlerini ve geleneklerini muhafaza eden bir mekanizma görevi üstlenir. Buna göre edebiyat tarihi, bir topluluğun tarihini, kültürünü ve kimliğini taşıyan önemli bir miras olarak değerlendirilebilir. Bu da edebiyatın ulusal kimlik inşasında kritik bir rol oynadığına işarettir. Dolayısıyla edebiyat tarihinin dilin ve edebî eserlerin korunması, bir ulusun tarihî ve kültürel varlığını sürdürebilmesi için elzem olduğu çıkarımına ulaşılabilir. Ayrıca bir milletin edebî mirasının kaybolması, yalnızca kültürel bir kayıp değil, aynı zamanda ulusal birlik ve bütünlüğün zedelenmesi demektir. Sonuç olarak, edebiyat tarihinin, toplumsal kimlik ve bütünlüğü inşa edici bir konumu olduğu fikri öne çıkar.

[161] Zeyyât, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî,* 8; Zîygamî, *Menâhicu't-târîhi'l-edebî,* 117.

İKİNCİ BÖLÜM

HÜSEYİN EL-VÂD'IN HAYATI VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ

2.1. Hüseyin el-Vâd'ın Hayatı

16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyetine giren Tunus, Fransa'nın himayesine girdiği 1880'li yıllara kadar İstanbul'dan atanan valiler tarafından yönetilir. Bu tarihten sonra Tunus, uzun bir dönem Fransa'nın sömürgesi olarak kalır. Tunus'un modern dönemini bu tarihle başlatan araştırmacılar olsa da sömürgeci yönetimin politikalarının etkisiyle Tunus, uzun yıllar gelişme gösteremez.[162] Ancak 20. yüzyılın ilk yıllarından itibaren Tunus'ta sosyokültürel alanda gelişmeler yaşanır. Bu süreçte halk, bir yandan sömürgeci yönetime karşı mücadele eder, diğer yandan ise eğitim alanında çeşitli atılımlar gerçekleştirir. Örneğin 20. yüzyılın en önemli müfessirlerinden Tâhir b. Âşûr (öl. 1973), Tunus Milli Eğitim programlarının ıslah edilmesi için çalışmalar yürütür.[163] Tunus başta olmak üzere İslam âlemindeki yozlaşmayı gözlemleyen İbn Âşûr, genç kabul edilebilecek bir yaşta iken İslam eksenli eğitim sistemiyle ilgili görüşlerini kayda geçirir.[164]

Bir yandan İbn Âşûr gibi dinî ve içtimai meselelere önem veren âlimlerin çalışmaları diğer yandan sömürge yönetimini kabul etmeyen halkın tepkisi Tunus'ta milli uyanışı beraberinde getirir. Dinî, ekonomik, ideolojik ve psikolojik birçok etmene sahip bu uyanış sonucunda Tunus, 1956 yılında Fransa sömürgesi olmaktan kurtularak bağımsızlığına kavuşur.[165]

Tunuslu edebiyatçı, entelektüel ve eleştirmen Hüseyin el-Vâd, hayatının bir kısmını yukarıda kısaca özetlenen bir atmosferde, diğer bir kısmını ise bu atmosferin etkisiyle oluşan siyasi ve kültürel çevrede geçirir. Tam adı Hüseyin b. Abdülaziz b.

---

[162] Muhammed el-Hâdî eş-Şerîf, *Târîhu Tûnus min 'usûr mâ kable't-târîh ila'l-istiklâl* (Tunus: Dâru Serrâs li'n-Neşr, 1993), 95-96.

[163] Ahmet Coşkun, "Muhammed Tâhir b. Âşûr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/332-335.

[164] Bu çalışma için bk. Muhammed et-Tâhir b. Âşûr, *Eleyse es-subh bi-karîb et-ta'lîmu'l-'Arabî el-İslâmî dirâse târîhiyye ve ârâ' ıslâhiyye* (Kahire: Dâru's-Selâme, 2006), 5-226.

[165] Şerîf, *Târîhu Tûnus,* 110-111.

Muhammed el-Vâd olup 20 Mart 1948'de Tunus'un Münestîr eyaletine bağlı Meknin şehrinde dünyaya gelir.[166] Kendisiyle yapılan röportajlardan birinde çocukluğuna dair anılarını paylaşırken Tunus'un Fransız sömürgesi olduğu dönemde ailesinin yaşadığı zorluklardan bahseder. Babasının ölüm cezasına yol açan bir davaya karıştığını, daha sonra hapishaneden kaçtığını ve cezasının ömür boyu hapse dönüştüğünü belirtir. Aynı röportajda, sömürge yönetiminin, ailesinden rüşvet talep ettiğini ve bu durumun her şeylerini kaybetmelerine neden olduğunu ifade eder. [167] Hayata geldiği dönem ile röportajdaki ifadeleri dikkate alındığında o zamanlar Fransız sömürgesi altındaki ülkesinde şartları kötü bir ailede yetişmesinin Vâd'ın sıkıntılı bir çocukluk yaşamasına neden olduğu çıkarımına varılabilir.

Vâd, Ekim 1967'de Tunus Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arapça Bölümü'ne kaydolarak lisans hayatına başlar. 1971'de lisans eğitimini tamamlar. Akademik kariyerine doktora derecesi almak için devam eden Vâd, 1987'de Tunus Üniversitesi'nden Arap dili ve edebiyatı alanında "el-Mütenebbî ve't-tecrubetu'l-cemâliyye 'inde'l-'Arab" başlıklı tezini başarıyla savunarak doktor unvanı alır. 1992 yılından itibaren ise yüksek öğretim profesörü olarak görev yapmaya başlar. Akademik kariyerinde önemli görevler üstlenen Vâd, 1988-1992 yılları arasında Tunus'taki farklı üniversitelerde Arapça ve edebiyat alanında asistan atama komitesinde görev alarak buradaki bilimsel ve akademik faaliyetlere katkıda bulunur. Daha sonra, 1994-1995 yıllarında aynı komitenin başkanlığını üstlenir ve Tunus üniversitelerinde Arapça ile edebiyat alanında öğretim görevlilerinin atanması için ulusal komitede çalışır. 1996-1997 yıllarında yeniden komitenin başkanlığını yürütür. Ayrıca, 2000-2001 yıllarında Tunus üniversitelerinde Arap dili ve edebiyatı alanında öğretim görevlilerinin profesörlüğe yükseltilmesinin yapıldığı Ulusal Komite'de görev alır. 2002-2003 yıllarında ise yeniden Tunus üniversitelerinde Arapça ve Arap edebiyatı alanında asistan alımı için Ulusal Komite Başkanlığı yapar. Bu görevlerin yanı sıra 1997'de Arap dili ve edebiyatı alanında lisans derecesi reformunun değerlendirilmesi için

[166] Cami'atu Melik Su'ud, http://faculty.ksu.edu.sa/71355/Pages/cv.aspx (Erişim 1 Nisan 2024)

[167] Hüseyin el-Vâd, "el-Edeb ve's-sevra: hivâr me'a Huseyin el-Vâd bi-munâsebeti'z-zikrâ es-sâlise li's-sevra et-Tûnusiyye" (Görüşmeci: Nouri Gana, Röportaj) *Jadaliyye* (Haziran 2014), 1.

Ulusal Komite Üyeliği, 1991'de Tunus Beşerî ve Sosyal Bilimler Fakültesi Devlet Doktora Tezi Komitesi Üyeliği, 1991'de Tunus, Manouba'daki Sanat Fakültesi tez komitesi üyeliği yapar. 1985'ten vefat ettiği 2018 yılına kadar Arap dili ve edebiyatı alanında yükseköğretimin her kademesinde tez danışmanlığı gibi akademik faaliyetlerde bulunur. [168] Vâd'ın akademik faaliyetleri bunlarla sınırlı değildir. O, ulusal ve uluslararası birçok sempozyuma da katılım sağlamıştır. Katıldığı sempozyum ve konferanslardan bazıları şu şekildedir:[169]

1. UNESCO Ulusal Komiteleri Genel Sekreterliği'nin Nisan 1997'de Paris'te düzenlediği sempozyum
2. Almanya'nın Hamburg kentinde Temmuz 1997'de düzenlenen "Okuryazarlık" konulu UNESCO konferansı. Vâd, konferansa katılan Tunus heyetine başkanlık yapar.
3. UNESCO Konferansının Paris Olağan Oturumu, Ekim 1997.
4. Güney Afrika'nın Durban kentinde Haziran 1998'de düzenlenen UNESCO Eğitim Konferansı
5. Mali'nin başkenti Bamako'da Temmuz 1998'de düzenlenen UNESCO Afrika Bölgesi Ulusal Komiteleri Konferansı
6. Haziran 1998'de Beyrut'ta düzenlenen Arap Bölgesi Ulusal Komiteleri Konferansı
7. Unesco Konferansının Paris Olağan Oturumu Ekim 1999.
8. Senegal'in başkenti Dakar'da Mart 1999'da düzenlenen Unesco Eğitim ve Değerlendirme Konferansı

---

[168] Hayatı hakkında hazırlanan çalışma için bk. Ahmed Şefâ'a Cüneydî, *Heymenetu Devleti Tûnus Fî Rivâyeti Se'âdetuh es-Seyyid el-Vezîr li Huseyin el-Vâd (Dirâse Sosyolociyâ'l-edeb)* (Cakarta: Câmi'atu Şerîf Hidâyetullah el-İslâmiyye el-Hukûmiyye bi Cakarta, Kulliyetu Âdâb ve'l-'Ulûmu'l-İnsâniyye, Kısmu'l-Lugati'l-'Arabiyye ve Âdâbuhâ, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 33-35; Câmi'atu Melik Su'ûd https://web.archive.org/web/20101229183348/http://faculty.ksu.edu.sa/71355/Pages/cv.aspx (Erişim 1 Nisan 2024).

[169] Câmi'atu Melik Su'ûd https://web.archive.org/

Vâd, bütün bu sempozyum ve konferansların yanı sıra Rabat, Riyad, Beyrut, Trablus ve Tunus'ta ALECSO ve ICESCO gibi kuruluşlar tarafından düzenlenen pek çok konferansa katılır.[170] Vâd'ın akademik kariyeri, Tunus'ta Arap dili ve edebiyatının gelişimine önemli katkılarda bulunduğunu gösterir. Tüm Arap dünyasında edebiyat ve eleştiri alanında aktif bir araştırmacı olan Vâd, 2 Haziran 2018 Cumartesi günü ani bir kalp kriziyle Suudi Arabistan'da vefat eder.[171]

2.2. Eserleri[172]

Akademik kariyerinden de anlaşılacağı üzere Vâd, edebiyat sahasında üretken bir araştırmacı olarak kabul edilir. O, sadece Tunus'taki üniversitelerin akademik anlamda ilerleme kaydetmesine katkı sağlamaz. Bunun yanında kaleme aldığı yazılarla ülkedeki entelektüel seviyeyi de bir adım ileriye taşır. Eserlerinden hareketle onun hem klasik hem de modern döneme ilgi duyduğu söylenebilir. Bir yandan Ebü't-Tayyib el-Mütenebbî, Ebü'l-Alâ el-Maarrî, A'şâ Meymûn b. Kays, Beşşâr b. Bürd ve Ebû Temmâm gibi klasik dönemin önemli şairlerini inceler. Diğer yandan ise, 20. yüzyılın önemli konularından olan edebiyat tarihçiliği ve romancılık konularına yoğunlaşır. Vâd'ın çok yönlü bir araştırma perspektifine sahip olduğunu gösteren bu durum, eserlerinin ilmî yönden dolu olmasında etkili olur. Kaleme aldığı eserler aşağıda geldiği üzere sıralanabilir:

---

[170] Arap Birliği Eğitim, Kültür ve Bilim Örgütü (ALECSO), Arap Devletleri Birliği çatısı altında çalışan Tunus merkezli uzmanlaşmış bir kurumdur. Arap Dünyasında eğitim, kültür ve bilimle ilgili çalışmaların geliştirilmesi ve düzenlenmesine yönelik faaliyetleri organize eder. İslam Dünyası Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (ICESCO), İslam İş birliği Teşkilatı (İİT) korumasında faaliyet gösteren bir kuruluştur. Üye devletler arasındaki ilişkileri desteklemenin yanı sıra Müslüman ülkelerdeki eğitim, bilim, kültür ve iletişim gibi alanlarla ilgilenir.

[171] Muhammed Salih Muceyyid, "Medresetu Doktora bi-Kulliyeti'l-âdâb bi'l-Kayrevan "Tu'kadu nedve'l-vefâ li-zikri'l akademî et-Tûnusî er-Râhil Huseyin el-Vâd", *Ra'yu'l-Yevm* (24 Mart 2019).

[172] Câmi'atu Melik Su'ûd, http://faculty.ksu.edu.sa/71355/Pages/cv.aspx.

2.2.1. Kitapları

1- ***el-Bunye el-kasasiyye fî Risâleti'l-Gufrân**:* Dâru'l-'Arabiyye li'l-Kitâb, Tunus, Libya)1975; Dâru'l- Cenûb, Tunus, 1993.
2- ***Fî Ta'rîhi'l-edeb mefâhîm ve menâhic***: Dâru'l-Ma'rife, Tunus, 1980; el Muessesetu'l-'Arabiyye li'd-Dirâse ve'n-Neşr, Beyrut, 1994.
3- ***Fî menâhici'd-dirâsâti'l-edebiyye***: Dâru'l-Câmi'a, Ribât (Mağrip) 1984; Daru Sîrîs Tunus, 1987.
4- ***el-Mütenebbî ve't-tecrubetu'l-cemâliyye 'inde'l-'Arab (telakki'l-kudâmâ li-şi'rihi)**:* el-Muessesetu'l-'Arabiyye li'd-Dirâse ve'n-Neşr, Beyrut; Daru Sahnûn li'n-Neşr, Tunus, 1991; Dâru'l-Garb el-İslâmî, Beyrut, 2003.
5- ***Medhal ilâ şi'ri'l-Mütenebbî,*** Dâru'l-Cenûb, Tunus, 1992.
6- ***Tedûr 'alâ gayri esmâihâ (dirâse fî şi'ri Beşşâr b. Bürd)***, Daru'l-Cenûb, Tunus, 1993; Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 2004.
7- ***el-Lugâtu'ş-şi'r fî Dîvânî Ebî Temmâm***, Dâru'l-Cenûb, Tunus, 1998 ve Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 2004
8- ***Cemâliyyetu enâ fî şi'ri'l-A'şâ,*** el-Merkezu's-Sekâfî el-'Arabî, Beyrut/Dâru'l-Beydâ, 2001
9- ***Şey'un … mine'l-edeb ve'l-luga***, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 2005
10- ***Nazar fi'ş-şi'ri'l-kadîm***, Câmi'atu Melik Su'ûd, 2010.
11- ***Hirbâu'n-nakd ve tatbîkâtuhâ 'ala şi'r tecdîd fî 'asri'l-'Abbâsî***, Dâru'l-Kitâbi'l-Cedid, 2011

2.2.2. Romanları

1- ***Revâihu'l-Medîne*** (2010)
2- ***Se'âdetuh es-Seyyid el-Vezîr*** (2013)
3- ***Revâihu'l-Medîne 2*** (2015)
4- ***el-Girbân*** (2018)
5- ***Lâ Rahbe mine'l-mâdî*** (2019)

2.2.3. Hikâyeleri

Vâd'ın eleştiri, roman ve inceleme türü eserlerinin yanı sıra hikâye türü yapıtları da vardır. Birçok kısa hikâyesini Tunus dergisi yayınlamıştır. Bunlardan bazıları şu şekilde sıralanabilir:[173]

1- ***İmraetun sagîra*** (Mart 1969),
2- ***Likâun me'a'l-hâmiş*** (Şubat 1970),
3- ***Liennî mâ intefe'tu bi en ubâlî*** (Nisan 1970),
4- ***el-Firdevsu'l-Mel'ûn*** (Mayıs 1970),
5- ***Garâm fi'l-'âlem es-sâlis*** (Ocak 1970)

2.2.4. Makaleleri[174]

1- Tâhâ Husseyn, Lecteur d'Al Mutanabbi, Tâhâ Husseın Colloque de Bordeaux, 1989.[175]
2- "Havliyyât Câmi'atu Tûnus", Cidde'deki 'Alâmât"; Kahire'deki "Kutub…Vecehâtu'n-nazar"; Tunus'taki "el-Hayâtu's-sekâfiyye"; Riyad'daki "el-Hitâbu's-sekâfî" gibi kültürel ve akademik dergilerde çok sayıda yayınlanmış makale.

2.3. İlmî ve Edebî Kişiliği

Eserlerinden hareketle Vâd'ın ilmî kişiliği ve birikimi üzerinde bazı değerlendirmelerde bulunmak mümkündür. O, farklı türlerde eserler kaleme alır. Her bir eserinde farklı bir üsluba başvurur. Örneğin Ebü'l-Alâ' el-Maarrî'nin (öl. 449/1057) *Risâletu'l-Gufrân'*ındaki geleneksel anlatı yapılarını yapısalcı yaklaşımla (el-Bunye el-Kasasiyye) çözümlediği *el-Bunye el-kasasiyye fî Risâleti'l-Gufrân*

---

[173] Merkez Diyâe li'l-Mu'temirat ve'l-Ebhâs (Diyâe), "Nedve Devliyye Huseyin el-Vâd Bâhisen ve Mubdi'en (Erişim 4 Nisan 2024).

[174] Câmi'atu Melik Su'ûd, https://web.archive.org/web/20101231081923/http://faculty.ksu.edu.sa/71355/Pages/pubications.aspx.

[175] Tâhâ Hüseyin, el-Mütenebbî okuyucusu, *Tâhâ Hüseyin Sempozyumu* (Bordeaux Üniversitesi Yayınları, 1989).

(1972/1975) başlıklı bir eser kaleme alır.[176] Mezkûr eserde Vâd, Maarrî'nin İbnü'l-Kârih'in Cennet'teki yolculuğunu ve Cehennem halkıyla tanışmasını anlattığı bölümün anlatı biçimini inceler.[177] Söz konusu eser, edebiyat eleştirisi alanında önemli bir adım olarak okunmalıdır. Nitekim Vâd, ilgili eseriyle klasik bir anlatı metnini modern bir metodolojiyle inceleyen ilk yazarlardan olur. O, izlenimciliğin ve ideolojik eleştirinin hâkim olduğu 20. yüzyıl Arap eleştirisinde yeni bir aşama başlatır .[178] Bu aşamada bir edebiyat biliminin nasıl inşa edileceği sorusundan yola çıkarak edebiyat nedir? Edebiyat nerededir? Edebiyatın özellik ve işlevleri nelerdir? gibi sorulara odaklanır. Böylece edebiyat disiplininin temellerini yeniden ele almaya yönelir.[179] Buradan hareketle Vâd'ın mezkûr eseri özelinde edebî bir metnin yapısal özelliklerini ve taşıdığı anlamları açığa çıkarmaya çalıştığı söylenebilir. Bu da edebî metinleri yapıları ve dilbilimsel özellikleriyle analiz ettiğine işarettir. Sonuç olarak, Vâd'ın eserinin, edebiyat eleştirisinde modern anlamda yeni yaklaşımlara yol gösterdiği iddia edilebilir. Klasik metinlerin modern metodoloji kapsamında incelenmesinin,

---

[176] Yapısalcılık, yüzeyde görünen olayların ötesinde, derinlerde gizli olan ve bu olayları şekillendiren kuralların veya yasaların oluşturduğu bir sistemin izini sürmektir. Başka bir deyişle, yüzeydeki fenomenlerin ardındaki yapıyı bulmaya yönelik bir yaklaşım olarak, olayların görünenin ötesindeki karmaşık örüntülerini ve yapısal unsurlarını keşfetmeye çalışır. Yapısalcılık kuramına dair ayrıntılı bilgi için bk. Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 186-206.

[177] Hüseyin el-Vâd "el-Halkatu's-sâlise ve'l-ehîra min'el-hivâr me'a en-nâkid et-Tûnusî Huseyin el-Vâd: ledeynâ el-ân muhterifu sekâfe ev murtezikûne bihâ ve leyse lenâ musakkafûn" (Hikmet el-Hac, Ropörtaj), *İlâf* (Ocak 2003).

[178] İzlenimcilik: Edebiyatta izlenimcilik, yazarların kişisel izlenimlerini, duygularını ve bireysel deneyimlerini siyasi, sosyal veya felsefi yönlere fazla vurgu yapmadan tasvir etmeye odaklanan bir akımı ifade eder. İzlenimciler edebiyatı bireyin kendisini, duygularını ve çevresindeki dünyaya ilişkin gözlemlerini ifade etmesinin bir yolu olarak görürler. İzlenimci eleştiri kuramına dair ayrıntılı bilgi için bk. Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, 263-272; İdeolojik eleştiri, edebî metinleri temsil ettikleri siyasi, felsefi veya sosyal düşünce perspektifinden analiz etmeye odaklanır. Ayrıca ideolojik eleştiri, fikirlerin, inançların ve sosyal değerlerin edebî metinleri nasıl etkilediğini ve yazarların bunları kendi dünya ve toplum vizyonlarını ifade etmek için nasıl kullandıklarını anlamayı amaçlar.

[179] Şükrî Mebhût, "Huseyin el-Vâd: en-Nâkid ellezî fetenehu eş-şi'ru'l-kadîm ve'n-nakdu'l-hadîs", *Diffetu's-sâlise (Minber Sekâfî 'Arabî),* (Erişim 6 Nisan 2024).

edebiyatın ve edebî eserlerin farklı perspektiflerden değerlendirilmesinin bu konudaki fikri zenginliğe ve edebî üretim çeşitliliğine zemin hazırladığı söylenebilir.

Öte yandan Vâd'ın klasik Arap şiirine olan ilgisi ile bu şiiri anlama çabası, metodolojik çalışmalar yapmasına katkı sağlar. Bu yüzden de birçok çalışmasında metodolojik anlamda denemeler yaptığı ve buna yönelik bir gayret gösterdiği görülür. Bu çerçevede ilk olarak Zeydân, Râfiî, Zeyyât ve Tâhâ Hüseyin gibi öne çıkan Arap edebiyatı tarihçilerinin Arap edebiyatı tarihine dair eserlerini inceler. Bahsi geçen isimlerin Arap edebiyatı tarihini ele alırken takip ettikleri dönemlendirme metotlarını ortaya çıkarıp bunlardan kavramsal ve metodolojik sonuçlar çıkardığı *Fî Ta'rîhi'l-edeb* adlı çalışmasını hazırlar. Vâd, bir eleştirmen ve değerlendirmeci olarak mezkûr eserini yazarken modern eleştiri kuramlarından olan alımlama kuramı نظرية التقبل/تلقي (nazariyyetu't-telakkî/nazariyyetu't-tekabbul) ve estetik meselelerine ulaşır.[180] O, metodoloji meselesini, eleştirel perspektifin öncelikli odak noktası hâline getirir. Dolayısıyla Vâd'ın çalışmasının, edebiyat eleştirisindeki metodolojik yaklaşımların değişimini ve eleştirel düşüncenin metotlar üzerindeki etkisini ortaya koyduğu söylenebilir.[181]

Vâd, zikredilen iki çalışmadan sonra, geriye kalan tek şeyin edebî metinleri muhatap okuyucu kitlesiyle ilişkili olarak incelemek olduğunu düşünür. Bu düşüncesi onu bir sonraki çalışması olan *el-Mütenebbî ve't-tecrubetu'l-cemâliyye 'inde'l-'Arab* (1991) eserini kaleme almaya sevk eder.[182] Alımlama kuramını Arap edebî mirasının eserleri üzerinde deneyen ilk akademisyenlerden olan Vâd, mezkûr eserinde ilgili

[180] Edebiyat eserlerinin anlam ve yorumunda okurun rolünü inceleyen kuramlara genel olarak alımlama kuramı denir. Alımlama, okur merkezli kuramlardandır. Bu kuramlar, edebî metinlerin anlamlarının sadece yazar veya metnin kendisi tarafından belirlenmediğini, okurun aktif katılımı ve yorumlamasıyla şekillendiğini savunur. Alımlama kuramı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, 240-249; Diyâe, "Nedve Devliyye Huseyin el-Vâd Bâhisen ve Mubdi'en".

[181] Nukûs el-Mehdî, "Huseyin el-Vâd- el-Mütenebbî ve't-tecrubetu'l-cemâliyye 'inde'l-'Arab" *el-Antolojiya* (Erişim 7 Nisan 2024).

[182] Vâd "ledeyna el-ân muhterifu sekâfe ev murtezikûne bihâ ve leyse lenâ musakkafûn", (Hikmet el-Hac, Röportaj, Ocak 2003).

kuramla Arapça bir çalışmayı tamamlayan ilk isim olarak dikkat çeker.[183] Vâd'ın bu çalışması da tıpkı *el-Bunyetu'l-kasasiyye fî Risâleti'l-Gufrân* ve *Fî Ta'rîhi'l-edeb* çalışmaları gibi metodolojik açıdan eleştirel projesinin bir parçasıdır. Klasik şiir eleştirisinde dönüm noktası niteliğindeki eserlerden kabul edilen bu eserde, Araplar tarafından anlaşıldığı şekliyle şiirin gizemi ve toplumdaki işleviyle ilgili birçok görüş bulunur. Şiirsel dilin günlük iletişim dilinden farklı olması, onun bağlantılı olduğu anlamdan farklı bir anlamla yorumlanmasının yolunu açar. Bu durum, şiirsel dilin tarihsel, zamansal ya da düşünsel kısıtlamalarla sınırlı olmadığını gösterir. Böylece her okuyucu şiirde kendi çıkarımlarıyla bir anlam bulma deneyimini tecrübe etmiş olur. Şiirsel dilin bu özelliğinden hareketle Vâd, ilgili eserde şiirin işlevlerini ve şiirsel dilin gerçekteki karşılığını ortaya çıkarır.[184]

Vâd'ın Mütenebbî hakkındaki diğer bir çalışması ise *Medhâl ilâ şi'ri'l-Mütenebbî*'dir. O, bu çalışmasında daha önce mezkûr şair hakkında hazırladığı *el-Mütenebbî ve't-tecrubetu'l-cemâliyye 'inde'l-'Arab* eserinde kullanmadığı; Mütenebbî'nin şiirinin *modern okumasına* ilişkin malzemeye yer verdiğini aktarır. O, modern okumanın, okuma dinamiklerini, amaçlarını ve sürecini değiştirdiğini düşünür. Bu yaklaşımı; şiirin, şairin yaşamının somut ve soyut, yani zihinsel yansımalarıyla birlikte döneminin ve toplumsal duruşunun özelliklerinin anlaşılabileceği bir kaynak olduğu düşüncesine dayanır.[185]

Vâd, Mütenebbî'nin biri hiciv, diğeri Adudüddevle'ye veda ederken söylediği son beyitler olmak üzere iki şiirinin analizine yer verir. O, iki çalışması aracılığıyla Mütenebbî'nin şiirine ve klasik şiire yeni bir perspektif sunduğu fikrindedir.[186]

Vâd*, Cemâliyyetu enâ fî şi'ri'l-A'şâ el-Kebîr* (2001), çalışmasında ise Mütenebbî, Beşşâr b. Bürd ve Ebû Temmâm'ın şiirleri üzerine yaptığı çalışmalardan

---

[183] Mu'âviye el-Ensârî, "Hüseyin el-Vâd: riyâde nakdiyye ve te'addudiyye ma'rifiyye", *er-Riyâd* (Erişim 10 Nisan 2024).

[184] Mebhût, "Hüseyin el-Vâd: en-nâkid ellezî fetenehu eş-şi'ru'l-kadîm ve'n-nakdu'l-hadîs".

[185] Vâd, "Ledeyna el-ân muhterifu sekâfe ev murtezikûne bihâ ve leyse lenâ musakkafûn", (Hikmet el-Hac, Röportaj, Ocak 2003).

[186] Vâd, "Ledeyna el-ân muhterifu sekâfe ev murtezikûne bihâ ve leyse lenâ musakkafûn", (Hikmet el-Hac, Röportaj, Ocak 2003).

esinlenerek başka bir metodolojiye başvurur. A‘şâ’nın klasik şiirsel anlamların çoğunun kurucu şairi olduğu gerçeğine ek olarak şiirlerinde ve şiirleri aracılığıyla yükselen ve konuşan “ben”i inceler. A‘şâ’nın şiirinde “ben”, sıradan bir kullanım olmaktan çok bir estetik değer olarak ortaya çıkar. “Ben” A‘şâ’nın hayatını, şiire bakışını ve kelimeleri nasıl bir söz dizimine dönüştürdüğünü ortaya koyan sanatsal değerdir. Ayrıntılı bir ifadeyle, “ben” yüce davranışları temsil eden, güzel sözleri yansıtan A‘şâ için bir söz alanı olan kullanımdır. Bu “ben”, Vâd’ın ifadesiyle sözler krallığında hegemonya oluşturmak isteyen bir unsurdur.[187]

Edebiyat eleştirisinde modernleşmenin temsilcilerinden biri olarak tanınan Vâd’ın, edebiyat eleştirisinin modern yöntemlerine ve edebiyatın yeni kavramlarına olan merakı, Arap edebî mirasının incelenmesine yönelik bir çaba olarak okunabilir. O, yapısalcılık (el-bunyeviyye), biçimcilik (şeklâniyye) sosyoloji, tarihsel estetik vb. teorileri incelediği gibi Arap edebî mirasını da -aynı derecede- inceler. Nitekim daha önce de bahsedildiği üzere, klasik dönemin önde gelen isimlerine çalışmalarında yer vermesi de bunu teyit eder niteliktedir. Böylelikle onun için klasik edebiyatın, modern varsayımları ve tezleri gözden geçirmek için önemli bir inceleme alanı olduğu söylenebilir. Vâd bir kültürün, çağın bilim diliyle sahiplenilmediğinde insanların kültürel kimlik ve kültürlerine yabancılaştığını düşünür. Bu yüzden mirasın, mevcut şartlar dikkate alınmadan değerlendirilmesi hâlinde modernliğe aykırı olacağını savunur. Dolayısıyla, Vâd’ın araştırma ve yazılarında yinelenen vurgusu ister teorilerle olsun ister yöntemlerle olsun özgün ve ayırt edici olana ulaşmaktır.[188]

Vâd’ın eleştirel deneyimini, edebî metinlere yaklaşımını ve metodolojik bakış açısını yansıtan bu eserlerin yanı sıra ilmî kişiliğini öne çıkaran başka eserleri de vardır. Bunlar arasında özellikle yansıma kavramı gibi klasik ve modern olmak üzere farklı yaklaşımları gözden geçirerek sanat ile estetik değerlerinin rolünü vurguladığı

---

[187] Vâd, “Ledeyna el-ân muhterifu sekâfe ev murtezikûne bihâ ve leyse lenâ musakkafûn”, (Hikmet el-Hac, Röportaj, Ocak 2003).

[188] Mebhût, “Huseyin el-Vâd: en-nâkid ellezî fetenehu eş-şi‘ru’l-kadîm ve’n-nakdu’l-hadîs”; Sâlih el-Hazzâ‘, “*Nazar fi’ş-şi‘ri’l-kadîm* li’d-doktor Huseyin el-Vâd”, *Mudevvenetu Sâlih el-Hazzâ‘ (*Erişim 15 Nisan 2024).

Fî menâhici'd-dirâsâti'l-edebiyye (1984) eseri dikkat çeker. Bunun yanında Abbâsî şairlerini incelediği *Tedûr 'alâ gayri esmâihâ: dirâse fî şi'ri Beşşâr b. Bürd* (1997) ve *el-Lugâtu'ş-şi'r fî Dîvâni Ebî Temmâm* (1997) eserleri de önemlidir. Klasik Arap şiiri üzerine çeşitli konu ve meseleleri ele alan *Nazar fi'ş-şi'ri'l-kadîm* (2009) *Hirbâu'n-nakd ve tatbîkâtuhâ 'ala şi'ri tecdîd fî 'asri'l-'Abbâsî* (2011) eseri de Vâd'ın eleştirmen kimliğini ortaya koyan eserleridir.[189]

Vâd'ın *Hirbâu'n-nakd* eserinde işaret ettiği üzere, Araplar arasında eleştirinin düşüşte olduğu yönündeki kanaati, onun eleştirmenlikten romancılığa evrilen bir temayül sergilemesine neden olur. Çünkü o, romanın bilişsel karmaşayı ve estetik sorunları en iyi ifade edebilecek tür olduğunu iddia eder. Vâd'ın yazarlık sürecinin ikinci dönemi olarak adlandırabilecek bu süreci önem arz eder. Çünkü bu süreç Vâd'ın romancı kimliğini ortaya çıkarır. Zira 2011 yılında *Revâihu'l-Medîne* (2010) adlı romanıyla Tunus'un en prestijli roman ödülü olan el-Kûmâr ez-Zehebî ödülünü kazanır. Daha sonra 2013 yılında *Se'âdetuh es-Seyyid el-Vezîr* (2011) isimli romanıyla kısa öyküler dalında Bûker olarak bilenen Uluslararası Arap romanı ödülünü kazanır. İlk çıktığında büyük beğeni toplayan *Revâihu'l-Medîne* romanının ikinci kısmını 2015 yılında yayınlar. Bu romanlarının yanında Vâd, *el-Girbân* (2018) adıyla yayınlanan son romanı da dahil olmak üzere, taslak hâlindeki birçok roman çalışmasından bahseder.[190] Vâd'ın ileride bahsedileceği üzere vefatından yaklaşık bir buçuk yıl sonra basımını bir dostunun üstlendiği *Lâ Rahbe mine'l-mâdî* romanı ise 2019 yılında yayınlanır. Bu romanların kısa bir süre içinde art arda yayınlanması, Vâd'ın roman yazma tutkusunu gösterir. Tüm bu romanlar sanatla iç içe, gerçeklikten ve tarihten beslenen, siyasi ve toplumsal olanı kesiştiren, devrim sonrası gerçekliği tüm zaferleriyle ve başarısızlıklarıyla gözler önüne seren türdendir.[191] Vâd'ın romanlarından bazılarının içeriği şu şekildedir:

Revâihu'l-Medîne (2010): Vâd'ın bu romanı, okuyucularda devamı gelecek bir serinin ilk adımı olduğu izlenimi bırakır. Nitekim devamı da Tunus'taki Dâru'l-

[189] Mebhût, "Huseyin el-Vâd: en-nâkidu ellezî fetenehu eş-şi'ru'l-kadîm ve'n-nakdu'l-hadîs".

[190] Mebhût, "Huseyin el-Vâd: en-nâkidu ellezî fetenehu eş-şi'ru'l-kadîm ve'n-nakdu'l-hadîs".

[191] Diyâe, "Nedve Devliyye Huseyin el-Vâd Bâhisen ve Mubdi'en.

Cenûb yayınevinden *'Uyûnu'l-mu'âsıra* adıyla bir seri altında yayımlanır. İkinci kitap ilk kitaba göre daha az hacimlidir. Ancak yaratıcı bir anlatı üslubu bakımından daha etkili ve daha düşündürücü olduğu yönünde değerlendirmeler vardır. Söz konusu değerlendirmelere göre *Revâihu'l-Medîne 2'*nin (2015) edebî ve sanatsal değerinin daha yüksek olduğu söylenebilir. Vâd'a göre *Revâihu'l-Medîne 2* kronolojik olarak *Revâihu'l-Medîne'*nin (2010) devamı niteliğinde değil, ülkenin büyük dönüşümlerini yansıtan bir geri dönüş olarak görülmelidir.[192]

Vâd'ın mezkûr romanında kafeler önemli bir yer tutar. Öyle ki romanda şehirde bulunan altı kafe romanın olay örgüsünün geçtiği mekân olarak öne çıkar. Vâd bu kafeleri karşılaştırır ve her birinin tarihine dair bilgiler verir. Böylelikle anlatı üslubuna mekânsal bir boyut kazandırır. Ayrıca "modernleşme ve modernitenin" geleneksel Tunus toplumu üzerindeki yansımalarını ortaya koyar.[193]

Vâd'ın klasik Arap şiiriyle olan uzun soluklu ilişkisi, onda kelime seçimine dair bir duyarlılığın gelişmesine katkı sağlar. Kelime seçimindeki hassasiyeti, *Revâihu'l-Medîne* başlıklı (2010 ve 2015) romanlarının diline de yansır. Bu bağlamda denilebilir ki her iki roman da anlaşılması zor bir metne sahiptir. Her iki romanda da kokular için kullanılan sıfatlar, Vâd'ın titizlikle seçim yaptığını ve aceleci olmadığını gösterir. Bununla birlikte, bazı betimlemeler oldukça basit ve sıradandır. Bu durum, Vâd'ın metinlerinde aşırılıktan uzak, üslup noktasında bir denge sağlamaya çalıştığını gösterir.[194]

***el-Girbân* (2018):** Vâd'ın bu romanında ideolojiler, romandaki karakterlerin ve mekânların değişmesiyle çeşitlenir ve değişir. Çünkü o, romanda belirli bir ideolojiyi benimsemez. Bunun yerine onu imgeler yoluyla betimler.[195] Roman anlatıcının

---

[192] Şa'bân el-Hirbâvî, "Huseyin el-Vâd muravvidu'r-ravâih ve'l-kelimât", *Âdâb Tûnusiyye* (Erişim 17 Nisan 2024).

[193] el-Hirbâvî, "Huseyin el-Vâd muravvidu'r-ravâih ve'l-kelimât".

[194] el-Hirbâvî, "Huseyin el-Vâd muravvidu'r-ravâih ve'l-kelimât".

[195] *el-Girbân* romanı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. 'Âdil el-Gazâl, "er-Rivâye ve 'unfu'l-mervî el-gurbân elletî ten'abu fînâ: kirâe fî rivâyeti'l-Girbân li Huseyn el-Vâd", *Mecelletu Mesâr*118 (Ekim 2019), 47-57; Muhammed el-Emîn Le'lâvene, "el-Musakkaf ve sirâ'u'l-eydeyulociyâ fî rivâyeti el-Girbân li Huseyin el-Vâd", *Mecelle ihâlât* 5 (Haziran 2020), 197.

sembolik olmasını istediği bir şehrin yaşadığı bir dizi ideolojinin sorgulanmasını ve Arap Baharı devrimlerinin yaşandığı tüm şehirleri temsil eder. Arap Baharı devrimleri ve farklı ideolojilerin sentezlenmesiyle meydana gelen kriz, Arap entelektüelleri arasında rahatsızlık oluşturur. Buna göre Arap entelektüeli, Arap toplumlarının geçirdiği ideolojik değişimler karşısında bir belirsizlik yaşar. Arap toplumlarının farklı ideolojik dönüşümleri ve bu dönüşümlerin meydana getirdiği zorluklar, *el-Girbân* romanındaki metaforlar aracılığıyla sembolik olarak betimlenir. Bu metaforlar, Arap toplumlarının Batı, Marksist ve kapitalist kültürleri benimseme sürecindeki karmaşıklığını ve bu kültürlerin getirdiği toplumsal sorunları yansıtır. Romanın ana karakterleri, kültürel değişimlerin etkilerini taşırlar. Ancak, bu karakterler kendi sınıfının bilinç eksikliği nedeniyle toplumda uygulanamayan fikir ve ideolojilerle içsel çatışmalar yaşar. Bu durum, toplumun kimlik unsurlarından ödün vermeden egemen gerçeklikle çatışmasını temsil eder. Arap toplumlarının entelektüel ve ideolojik yönelimlerindeki krizi ve istikrarsızlığı derinlemesine inceleyen roman, kültürel değişimin getirdiği zorlukları gözler önüne serer.[196]

Hirbâu'n-nakd (2011): Vâd, bu eserinde, "alımlama" kuramıyla, Abbâsî dönemi şiirine dair meseleleri ele alır. Bu kitap, iki temel yaklaşımı bir araya getirerek ilerler: Birincisi, edebiyat tarihi yazımı üzerine odaklanan bir yaklaşımdır. İkincisi ise "alımlama" kuramına dayalı eleştirel uygulamalara yönelik bir yaklaşımdır.[197] Bu çift yönlü yaklaşım, hem edebiyat tarihinin derinliklerine inmeyi sağlayarak literatürdeki boşlukları doldurmayı amaçlar hem de eleştirel düşüncenin ve analizin temel kavramlarından olan "alımlama" kuramını kullanarak eserlerin algılanma ve yorumlanma süreçlerini inceler. Bu şekilde eser, edebiyat tarihinin gelişimine katkı sağlarken aynı zamanda eleştirel düşüncenin önemli bir alanını işleyerek disiplinler arası bir yaklaşım sunar. Söz konusu eser, Abbâsî dönemi şiirini eleştirel bir perspektiften incelerken, bu incelemeyi "akademik araştırma" formunda sunar. Bu durum, Vâd'ın Abbâsî şiirini edebî açıdan çok akademik olarak ele aldığına işarettir.

---

[196] Le'lâvene, "el-Musakkaf ve sırâ'u'l-eydeyulociyâ", 202-203; 'Âdil el-Gazâl, "er-Rivâye ve 'unfu'l-mervî 57.

[197] Ahmed el-Vâsıl, "Huseyin el-Vâd yeterâffe' 'an şi'ri'l-'Abbâsî dıdde sehâfeti'n-nakdi'l-edebî", *er-Riyâd* (Erişim 15 Nisan 2024).

Eserde “Edebiyat Tarihi Yazmak”, “Bukalemun Edebiyatı”, “Maskeli Bukalemun”, “Bukalemun Altında Bukalemun”, “Bukalemun Tuzağından Kurtulma Çabaları” başlıklı beş bölümde edebî metinleri olumsuz etkileyen unsurların izini sürmeye çalışır.[198]

Bu kitap, “eleştirinin bukalemunu” kavramına ilişkin eleştirel soruları gündeme getirir. Bu sorular şu şekilde özetlenebilir: Yaklaşık bir asırdır Arap dünyasındaki edebî eleştiri kitapları hangi entelektüel muhtevayı teşvik eder? Eleştirmenler ve âlimlerin el-Hirbâ kavramını el-Beyân kavramı yerine kullanmaya başlaması alana ne gibi bir katkı sağlamıştır? Hirbâvî kavramı Abbâsî dönemindeki yenilenme şiirine dair bilgimizi ne ölçüde derinleştirmiştir? Eleştirel söylem bu kavramı kullanarak hangi değerleri kazanmıştır? Söz konusu kitap, eleştirmenlerin sözlerini benimseyerek, bu ve benzer sorulara cevap vermeyi amaçlar.[199]

***Se‘âdetuh es-Seyyid el-Vezîr* (2011)**: Vâd’ın bu romanı, akrabalık gibi ilişkilerin etkisiyle bakan konumuna gelen bir öğretmenin hikâyesini anlatır. Roman, öğretmenin hükümetin iç yüzünü açığa çıkararak siyasi bir figüre dönüşmesi, eğitimci kimliğinin devlet adamı kimliğiyle yer değiştirmesi ve hükümet ile çalışanları arasındaki karmaşık dengeleri ön plana çıkarır. Buradan hareketle roman metninin, yolsuzluğa bulaşmış bir hükümet sistemini, yolsuzlukla mücadele eden ve onları hastalıklı hükümet bünyesinden söküp atmak için çalışan yetkilileri ve yozlaşmış bir hükümet tarafından ifade edilen yozlaşmış bir siyasi sistemi, estetik araçlarla ortaya koyduğu söylenebilir. Zira romanın kurgusu genel olarak hükümetin yolsuzluklarını, özel olarak ise romandaki ana karakterlerden olan Saada’nın yolsuzluklarını ortaya koymaya yöneliktir. Hükümet yolsuzluğunun kurbanı olan yaşlı bir adamın ellerinde tımarhanede ölen yozlaşmış bir bakanın yazılı itirafları, romanın kurgusunu meydana getiren önemli unsurlardandır.[200]

---

[198] Vâsıl, “Huseyin el-Vâd yeterâffe‘ ‘an şi‘ri’l-‘Abbâsî dıdde sehâfeti’n-nakdi’l edebî”.

[199] Mektebe Reîsiyye li’l-Mutâlebe el-‘Umûmiyye, “Kitâbu Hirbâi’n-nakd ve tatbîkâtuhâ ‘alâ şi‘ri’t-tecdîd fî’l-‘asri’l-‘Abbâsî”, (Erişim 18 Nisan 2024).

[200] Abdurrahman Muhammed et-Temâra, “Sîra el-Fesâdî el-Hukûmî: kırâe fî rivâye Se‘âdetuh es-Seyyid el-Vezîr”, *Mecelletu Kulliyeti’l-Âdâb ve’l-‘Ulûmu’l-İnsâniyye* 24/23 (2016), 33-34 ve 69.

***Lâ Rahbe mine'l-mâdî* (2019)**: Yazar, bu romanının yayınlanması için büyük bir istek duyar. Ancak buna şahit olamaz çünkü yayınlayamadan vefat eder. Eser, vefatından yaklaşık bir buçuk yıl sonra Dâru'l-Cenûb yayınevinden çıkar.[201] Vâd'ın romanına ön söz yazan dostu Muhammed Şerîf de Vâd'ın romanı yayınlama hususundaki arzusundan bahseder. Bunun yanı sıra Şerîf, Vâd'ın kendisine romanın bir kopyasını bıraktığını belirtir. Şerîf romanın başlığını *Lâ Rahbe mine'l-mâdî* olarak belirlediğini ifade eder. Buradan hareketle Vâd'ın mezkûr romanına bir başlık dahi seçemeden vefat ettiği anlaşılır. Mezkûr roman Vâd'ın daha önceki romanlarından kopuk değildir. Roman ilk başta aşkta ve evlilikte başarısız olan üç arkadaşın hikâyesi gibi görünse de aslında Tunus'a âşık olan ve farklı bir kader hayal eden bir kuşağa mensup üç karakterin hikâyesini ele alır. Bu üç karakterin, her biri Tunus toplumunun bir kadın tiplemesini temsil eden ve nispeten toplumun bir tabakasının özelliklerini yansıtan üç sevgilisi vardır.[202] Vâd'ın romandaki tiplemelerin her birini toplumun yapısının temsiliyeti olarak şekillendirdiği söylenebilir. Romandaki ana fikrin, geçmişten kaçışın olmaması, geçmişin de bugünün ve geleceğin yaratıcısı olduğunu düşünen Şerif, Vâd'ın bu düşüncesinden yola çıkarak romana da *Lâ Rahbe mine'l-mâdî* (Geçmişten Kaçış Yok) başlığı verir.

Vâd'ın çalışmaları incelendiğinde, modern anlamda Arap eleştirisinin gelişimine önemli katkılar sağladığı anlaşılır. O, bir dizi edebî yaklaşım ve ekole yeni eleştirel bakış açıları sunmasıyla dikkat çeker. Vâd eleştirel bakış açısıyla, edebiyat tarihi eleştirisi ve metinleri okuma yöntemleriyle ilgili yeni sorular ortaya koyar. Bu bağlamda, Tunus'ta modern dönem eleştirel edebiyat düşüncesini şekillendiren önemli bir figür olarak öne çıkan Vâd'ın eserleri, Arap edebiyatının gelişimine dair derinlemesine bir anlayış sunarken, eleştirel bir çerçeve içinde edebî eserleri değerlendirme ve yorumlama pratiklerine de yeni bir boyut kazandırır. Bu nedenle,

---

[201] İzâ'atu Tunus es-Sekâfiyye, "Dâru'l-Cenûb li'n-Neşr Tusdiru rivâyete *"Lâ Rahbe mine'l mâdî"* li'l-Kâtibi er-Râhil Huseyin el-Vâd" (30 Aralık 2019).

[202] Muhammed Salahuddin eş-Şerîf, "Minber: Tunus ve 'Aşku'z-zâi' kırâe fî rivâyeti Hüseyin el-Vâd Lâ Rahbe mine'l mâdi" *el-Mağrib yevmiyye mustekille* (Erişim 23 Nisan 2024).

akademik çevrelerde Vâd'ın çalışmaları, Arap edebiyatı alanında başvurulan kaynaklardandır.[203]

Vâd'ın ilmî serüveni dikkate alındığında sadece bir edebiyat tarihi eleştirmeni olmadığı, aynı zamanda şiir eleştirmeni, roman ve öykü yazarı olduğu anlaşılır. Çok yönlü bu birikimi eserlerinde görmek mümkündür. O, Arap edebiyatına dair birikiminin sonucunda edebiyatın hangi tarihsel ve toplumsal süreçlerden geçtiği konusunda önemli çıkarımlarda bulunmuştur. Bu şekilde şiir, roman ya da öykü gibi edebiyatın kapsamına giren türleri de kapsayan bir disiplin/alan çalışması gerçekleştirmiştir. Çok yönlü bakış açısı sayesinde edebiyatı sadece sanatsal yönden incelememiş, bir disiplin olup olmaması yönüyle de değerlendirmiştir. 20. yüzyılda kaleme alınan dört temel edebiyat tarihi eserini hem metot hem de içerik yönüyle incelemesi de bunu gösterir. *Fî Ta'rîhi'l-edeb* eserinde yaptığı değerlendirmelerle Vâd, edebiyat tarihinin bir disiplin olarak kabul edilmesine büyük katkı sağlamıştır.

[203] Cüneydî, *Heymenetu Devleti Tûnus fî rivâyeti Se'âdetuh,* 33-38.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HÜSEYİN EL-VÂD'IN ARAP EDEBİYATI TARİHİ YAZIM METOTLARINA YAKLAŞIMI

Bir eleştirmen olan Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb mefâhîm ve menâhic* adlı eserinde daha önce de ifade edildiği üzere Arap edebiyatı tarihi yazıcılığında öne çıkan kavram ve metotları değerlendirerek birtakım analizler sunar. Onun eserde benimsediği eleştirel yaklaşımı incelendiğinde mezkûr yaklaşımın, yenilikçi düşünme tarzını ve metodolojik vizyonunu yansıttığı görülür. Vâd'ın eleştirmen kimliğinin geleneksel yöntemlerin ötesine geçerek yeni yöntemler geliştirme ve geliştirdiği yöntemleri edebî eserleri değerlendirmede kullanan yenilikçi bir vizyona sahip olduğu söylenebilir. Şöyle ki Vâd edebî bir eseri değerlendirirken yalnızca yazarın perspektifinden değerlendirmek yerine eseri, daha geniş bir bağlamda ele almaya özen gösterir. Özellikle edebiyatın tarih ve toplumsal yapılarla ilişkisini incelemeye özen gösterir. Diğer bir ifadeyle edebiyatı estetiğin konusu olarak görmenin yanı sıra toplumsal ve tarihsel bir fenomen olarak da ele alır. Bu yaklaşımının, Vâd'ın analizlerine derinlik kazandırdığı ve eserlerin daha geniş bir perspektifte anlaşılmasını mümkün kıldığı söylenebilir. Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb* eserinde de incelediği edebiyat tarihi eserlerini, gereklilikler doğrultusunda sınıflandırır.[204] Buradan hareketle Vâd'ın mezkûr eserindeki değerlendirme yönteminin, edebî eleştirinin daha ileriye taşınmasına katkı sağlama amacı taşıdığı ve bunun, onun vizyoner yaklaşımının bir yansıması olduğu söylenebilir.

3.1. Vâd'ın Edebiyat Tarihi Yazıcılığındaki Kavram Problemine Yaklaşımı

Birçok disiplinde olduğu gibi edebiyat tarihi yazıcılığında da kavramlar önemli bir konuma sahiptir. Zira kavramlar alana dair genel bir çerçeve sunmanın yanı sıra alanın sınırlılıklarının ve hedef kitlesinin belirlenmesine katkı sağlar. Ayrıca kavramlar, ilgili disiplinde çalışmalarını yürüten yazarların, alanı nasıl algıladıklarını anlamamıza yardımcı olur. Edebiyatın tanımı, nasıl anlaşılması gerektiği, edebiyat

[204] Nâdîye Henâvî, "Doktûr Huseyn el-Vâd ve'r-ru'yetu'l-inbisâkî", *Mecelletu Âdâb,* 21/1 (Aralık, 2021), 32.

tarihinin ne olduğu ve kapsam alanının nasıl farklılık gösterdiği gibi konulara ışık tutan kavramlar, edebiyat tarihi eserlerinde merkezî bir rol oynar. Bu kavramların tanımlanması, alanın literatür eserlerinde bazen sarahaten bazen de örtük olarak gündeme gelir. Kavramların açıkça tanımlanması, okuyucu ve araştırmacılara kavramlar hakkında netlik sağlar. Bu ise, kavram karmaşasının önüne geçer. Örtük olarak kullanılan kavramlar ise, kullanıldıkları bağlamlarda yer alan ipuçları ile anlaşılır. Bu durum örtük kavramların tespit edilip açıklığa kavuşturulması gerektiğini gösterir. Dolayısıyla edebiyat tarihinin kült eserleri başta olmak üzere literatür kaynaklarında belirleyici rol oynayan kavramlara dair çalışmalara ihtiyaç duyulduğu söylenebilir. Kavramların önemine dikkat çeken Vâd da Arap edebiyatı tarihi eserlerinin kavram ve metotlarını kritik ettiği *Fî Ta'rîhi'l-edeb mefâhîm ve menâhic* adlı bir eser kaleme alır. Eserine başlıca edebiyat tarihi kavramlarını açıklayarak başlayan Vâd, mezkûr ihtiyaçlardan ve kavramların öneminden hareketle alandaki boşluğu doldurmak adına önemli bir adım atar. O, öne çıkan edebiyat tarihi eserlerini temel alarak önemli bulduğu kavramlara dair birtakım analizler yaparak işe koyulur. Bu bağlamda Vâd'ın Arap edebiyatı tarihi yazarlarının kullandıkları kavramları ele alarak bu alanda yazılan eserlerin oluşum ve gelişim sürecine nasıl etki ettiğini açıklayan bir çalışma yaptığı söylenebilir. Eserinin önemli bir kısmını edebiyat tarihi yazıcılığında öne çıkan kavramlara ayıran Vâd, kavramlar başlığı altında edebiyat, tarih, edebiyat tarihi, edebiyat ve toplum, edebiyatçı, in'ikâs ve bunlarla ilintili bazı kavramları Arap edebiyatı tarihi hakkında kaleme alınmış dört önemli eser üzerinden karşılaştırarak inceler. Vâd, Arap edebiyatı tarihi eserlerinin anlaşılmasında ve benimsenen metotların değerlendirilmesinde önem arz eden edebiyat ve tarih kavramlarına ağırlık verir. Bu kavramlardan ilk olarak eserlerin kapsam alanına ışık tutan edebiyat kavramı ile başlar.

3.1.1. Edebiyat

Edebiyat tarihi eserlerine bakıldığında, edebiyat ve tarih kavramlarına geniş bir yer verildiği gözlemlenir. Bu kavramlar üzerine çeşitli tanımlar yapılır. Kavramların genel geçer tanımlarının olmaması, kapsam alanlarına dair farklı yorumları da beraberinde getirir. Arap edebiyatı tarihçileri de eserlerinin gerek ön söz ve girişlerinde gerekse eserlerinin farklı yerlerinde mezkûr kavramlara temas ederler. Daha önce

zikredildiği üzere Vâd da önemli olduğunu düşündüğü eserlerden hareketle edebiyat kavramını ele alarak birtakım analizler yapar.

Vâd edebiyatın tanımını genel ve özel tanım olmak üzere iki başlık altında inceler.[205] Genel tanıma göre edebiyat, insanı ilgilendiren ve yazılı izler bırakan tüm faaliyetleri kapsar. Edebiyatın genel tanımını benimseyenler, edebiyatı şiir ve nesir olmak üzere iki ana kategoride inceler. Bu çerçevede şiir, çeşitli tematik alt başlıklara ayrılırken nesir, tarih, edebiyat, hukuk ve felsefe gibi çeşitli bilim dallarını inceler.[206] Dolayısıyla genel anlamı ile edebiyatın, bilimsel araştırmaları ve edebî sanatları içine alan her şeyi kapsadığı anlaşılır. Buna göre, bilim insanlarının düşünceleri, yazarlar ile şairlerin zihinlerinden çıkan tüm eserler edebiyatın bir parçası olarak değerlendirilir.[207] Vâd, edebiyatın genel anlamını benimseyenlerin sanatsal olsun ya da olmasın bütün metinleri edebiyata dahil ettiklerini, bunun sebebinin ise edebiyatın geçmişe tanıklık eden bir belge olmasından kaynaklandığını savunur. Bu yüzden edebiyatın genel tanımını benimseyen edebiyat tarihçilerinin ayırt etmeksizin her disiplini ya da çalışma sahasını edebiyat kapsamında incelediklerine dikkat çeker. [208]

Vâd'a göre edebiyat tarihçilerinden Zeydân ve Zeyyât edebiyatın genel anlamını benimser. Ancak yalnızca Zeydân'ın bunu tam anlamıyla uyguladığı görülür. Nitekim o eserinde şair, filozof ve birçok ilim adamının hayatına ve eserlerine yer vererek ansiklopedik nitelikte bir edebiyat tarihi yazımı sunar. Buna karşın Zeyyât'ın genel tanımı kısmen benimsediği, eserinde her ilim dalına yer vermediği, bunun yerine ağırlık olarak şiir ve nesirle alakalı başlıklara yer verdiği söylenebilir.[209] Bu durumda edebiyat tanımı çerçevesinde Zeyyât'ın eserinin Zeydân'ın eserinden daha dar kapsamlı olduğu ortaya çıkar. Konuların sınırlarının belirlenmesinde yazarların edebiyata bakış açıları etkili olur.

---

[205] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb,* 52-69.

[206] Zeydân, *Târîhu âdâb,* 1/18.

[207] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb,* 53.

[208] Zeyyât, *Târîhu'l-edeb,* 7; Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb,* 53.

[209] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb,* 53; Zeydân, *Târîhu âdâb,* 1/313-318, 2/349-355, 3/366-368, 4/286-288; Zeyyât, *Târîhu'l-edeb,* 401-407.

Vâd'ın eserinde inceleme konusu olan diğer edebiyat tarihçilerinden Râfiî'nin de edebiyatın genel tanımını benimsediği söylenebilir. Çünkü eserinde felsefe, hadis, tıp ve siyaset gibi farklı disiplinlerle uğraşan uzmanlara yer verir.[210]

Edebiyat tarihi eserlerinde benimsenen farklı metotlardan da anlaşılacağı üzere, edebiyatın genel tanımının sınırlarının net bir şekilde çizilememiş olması, alanın uzmanları arasında kavramsal açıdan bazı karışıklıklara neden olur. Şöyle ki salt olarak edebiyatın genel tanımının benimsenmesi, edebiyat tarihi çalışmalarının araştırma alanından uzaklaşarak kültür ve medeniyet tarihi çalışmalarına benzediği yönünde görüşler ortaya çıkar. Bu durum edebiyatın tanımını daha belirgin hâle getirmek için edebiyat tarihçilerinin indirgeyici bir tutum sergilemelerine neden olur.[211] Dolayısıyla edebiyatın özel tanımının ortaya çıkmasına zemin hazırlanır. Edebiyatın özel tanımıyla beraber disiplinin sınırları daha belirgin hâle gelerek edebiyatın ayrıntılı incelenmesine katkı sağlar.

Edebiyatın özel tanımını benimseyenlerin edebiyatı tek bir türe indirgeyerek onu diğer türlerden soyutladıkları görülür. Buna ek olarak bu görüşte olan edebiyat tarihçileri, sanatsal estetiği de edebî metinler için esas unsur olarak öne sürerler. Böylelikle edebiyatın özel tanımının, genel tanımına nazaran kavram ve terim anlamında sınırlarının ve kapsam alanının daha belirgin olduğu anlaşılır.[212] Buradan hareketle edebiyatın özel tanımının araştırmacıların edebiyata yönelik bakış açılarını derinleştirerek disiplinin terminolojik açıdan gelişimine katkı sağladığı söylenebilir. Çünkü mezkûr tanım, araştırmacıları edebiyatın ne olduğu ve ne olmadığı konusunda sınırları belli bir anlayış geliştirmek zorunda bırakır.

Zeydân ve Râfiî gibi edebiyatın geniş tanımı yerine özel tanımını benimseyenlerden biri de Tâhâ Hüseyin'dir. O, edebiyatın özel tanımını benimsediğini sarahaten ifade eder. Edebiyata dair açıklamaları ve konuyla ilgili eserinde yer verdiği başlıklar incelendiğinde âlimlere, filozoflara, bilim adamlarına ve diğer disiplinlerle

---

[210] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 54; Râfiî'nin eserinde ele aldığı konuların ayrıntılı hâli için bk. Râfiî, *Târîhu âdâb,* 1/329-334, 3/331-336.

[211] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 55-56.

[212] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 58-59.

alakalı başlıklara değinmediği görülür. Eserde özellikle şiir, nesir ve her iki edebî türle alakalı başlıklara yer vermesi de bu bakış açısıyla uyumluluk arz eder. [213]

Edebiyatın özel ve geniş tanımlarını sentezleyen edebiyat tarihçileri de vardır. Zeyyât bu isimlere örnek verilebilir. Zeyyât ve Tâhâ Hüseyin edebiyatın özel tanımında edebî metinlerin edebiyatın kapsamına dahil olduğunu; edebî olmayan metinlerin ise edebiyatın dışında kaldığını savunurlar. Buna göre, edebiyatın özel tanımını benimseyenler edebiyatın sanatsal güzellik, edebî metinlerde vurgulanan estetik ve okuyucunun edebî eserler karşısında hissettiği şey olduğu kanaatindedir.[214]

Zeydân ve Zeyyât'a göre edebiyatın tanımlanmasında öne çıkan sanatsal güzellik ayrıntısı hayal gücünden beslenir.[215] Hayal gücü ise bazen sözcüklerden, bazen anlamlardan, bazen de sözcük ve anlamların bir araya gelmesinden doğar. Tâhâ Hüseyin ise sanatsal güzelliğin daha fazla anlam ifade ettiğini savunur.[216] Buradan hareketle edebiyatın özel tanımını benimseyenlerin, edebiyatın şiir ve sanatsal nesirden ibaret olduğunu düşündükleri söylenebilir. Bu yaklaşıma göre, sanatsal güzellik sadece bu iki türde bulunur. Bu bağlamda tarih, felsefe, psikoloji ve dinî ilimler gibi disiplinlerin metinleri sanatsal güzellik taşımadığı için edebiyatın dışında tutulmalıdır.[217] Bu bakış açısının, edebiyatın kapsam alanını daralttığı ve sanatsal güzelliği belirli türlere indirgediği söylenebilir. Açıklamalardan hareketle Zeydân, Râfiî, Zeyyât ve Tâhâ Hüseyin'in edebiyat kavramına yaklaşımları şematize edildiğinde ortaya çıkan tablo şu şekildedir.[218]

---

213 Tâhâ Hüseyin, *Fi'l-Edebi'l-Câhilî* (Kahire: Dâru'l-Maârif, 1964), 27 ve 33; Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb mefâhîm ve menâhic,* 59.

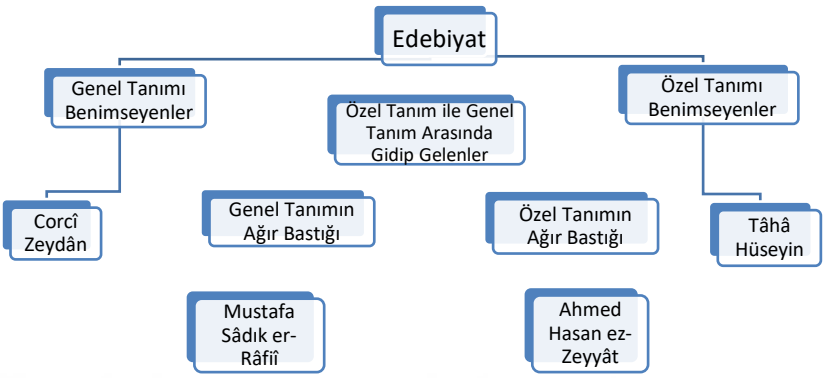
214 Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 57.

215 Zeydân, *Târîhu âdâb,* 1/50.

216 Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 57; Hüseyin, *Fi'l-Edebi'l-Câhilî*, 265.

217 Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 58.

218 Tablo Vâd'ın *Fî Ta'rîhi'l-edeb* eserinin 58. sayfasında yer alan bilgilerden hareketle hazırlanmıştır.

Şekil 1: Zeydân, Râfiî, Zeyyât ve Tâhâ Hüseyin'in edebiyat kavramına yaklaşımları

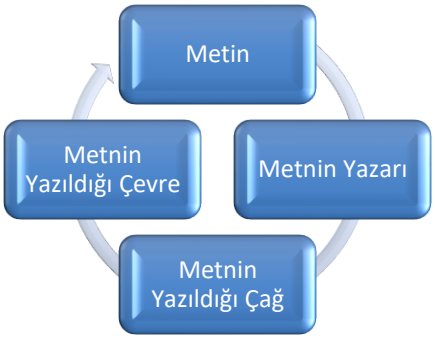
3.1.2. İn'ikâs

İn'ikâs kavramı 20. yüzyılın başlarında gündeme gelir. Bu süreçte dilin düşünce ve toplumun bir aynası olduğunu savunan yayınlar ile edebiyatın, yazarın hayatı ve çağının bir aynası olduğunu iddia eden çalışmalar, in'ikâs kavramının öne çıkmasında etkili olur. Edebiyatın sadece estetik bir yaratım değil, aynı zamanda yazarının bireysel deneyimlerinin ve yaşadığı dönemin toplumsal dinamiklerinin bir yansıması olduğunu vurgulayan bu kavram, edebî eserlerin analizinde tarihsel bağlamların önemini ortaya koyarak akademik çevrelerde yaygınlaşır.[219]

Vâd, in'ikâs kavramının Arap edebiyatı tarihçilerinin edebiyatı genel ve özel olarak ikiye ayırdığı tanımların sonucu olduğu kanaatindedir. Çünkü ona göre edebiyatı, sanatsal olan ve sanatsal olmayan metinlerle sınırlandırmak edebiyatın inceleme alanı olan metinlerin ne olduğu sorusunu cevaplamayı gerektirir. Vâd, Arap yazarların, metnin yazarının ürünü olduğuna, yazarın ise yaşadığı çağın koşulları ve yapısını yansıttığına değinir.[220] Diğer bir deyişle in'ikâs kavramını ele alan araştırmacılar arasında her metnin, yazarının ve yazarın ait olduğu çağın yansıması olduğu görüşü hâkimdir. Bu ilişkiyi aşağıdaki gibi şematize etmek mümkündür.

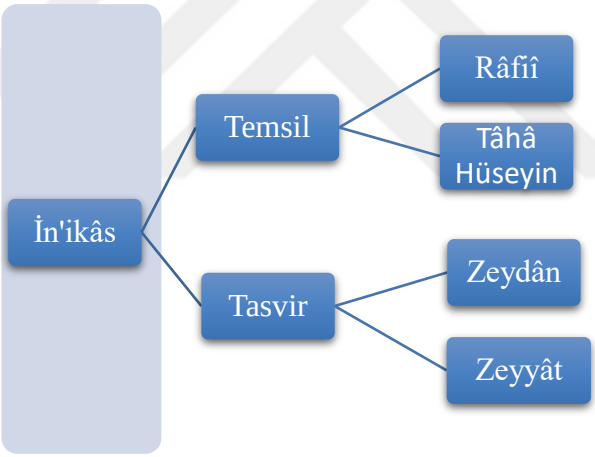
[219] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 70.

[220] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 70.

Şekil 2: Metne etki eden Faktörler

Vâd ele aldığı eserlerde metnin yazar ile dönemi arasındaki ilişkiyi inceler. Ona göre Zeydân ve Zeyyât in'ikâs kavramını tasvir olarak nitelerken Râfiî ve Tâhâ Hüseyin in'ikâs kavramını temsil olarak nitelerler.[221] Aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere, edebiyat tarihçilerinin in'ikâs kavramına yaklaşımları birbirinden farklıdır:

Şekil 3: Zeydân, Zeyyât, Râfiî ve Tâhâ Hüseyin'in in'ikâs kavramına bakış açıları

Zeydân, edebiyatın yazar ve dönemiyle olan ilişkisine dair bu anlayıştan yola çıkarak başka milletlerin yaşamlarını *tasvir ettiği* gibi Cahiliye dönemindekilerin de edebiyatlarında yaşamlarını *tasvir* ettiklerini düşünür.[222] Râfiî ise şiirin, hayatın gerçek bir *temsili* olduğuna inanır. O, hayatta yaşanan deneyimlerin ve gelişmelerin, özenle seçilmiş kelimeler ve ifadelerle şiir formunda yansıtıldığına inanır. Ona göre şiir, derin anlamlar ve duygular aracılığıyla hayatın gerçekliğini okuyucuya sunar.[223] Zeyyât,

[221] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 70.

[222] Zeydân, *Târîhu âdâb,* 1/81; Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 71.

[223] Râfiî, *Târîhu âdâb,* 2/78; Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 71.

edebiyatın bireyin karakterini ve toplumun yapısını yansıtan bir yapıya sahip olduğunu savunur. Bu nedenle Vâd, Zeyyât'ın bu yaklaşımını in'ikâs (yansıma) kavramı bağlamında değerlendirerek söz konusu yaklaşımın, edebiyatın işlevini daha açık bir şekilde ortaya koyduğunu düşünür.[224] Tâhâ Hüseyin ise edebiyatın, yazarın iç dünyasını, dönemin karakterini ve çevresel etkilerini yansıtan bir ayna olduğunu vurgular. Bu yaklaşım dikkate alındığında Tâhâ Hüseyin'in, in'ikâs kavramını en net biçimde açıklayan isim olduğu iddia edilebilir.[225]

Edebiyatın bireylerin ve toplumların yaşamlarını yansıtan bir ayna işlevi gördüğü anlayışı, 20. yüzyılın ilk yarısında edebiyat ve edebiyat tarihi çalışmalarında geniş kabul gören ve günümüzde de geçerliliğini sürdüren bir anlayıştır. Ancak kavramın yaygınlığı bazı kısımlarında farklı kabullerin ortaya çıkmasına engel olmaz. Ortaya çıkan farklılık kavramın kendisinde değil, daha çok onunla ilgili bazı kısımlarda belirir. Örneğin bazı araştırmacılar edebiyatın, yazarın kişisel hayatını yansıttığını düşünürken; diğer bazıları ise, yazarın psikolojik gerçekliğini, başka bir kısım araştırmacı da bireyin doğrudan hayatını yansıttığına inanır. Kavrama dair bu farklılıklardan hareketle Vâd, kavramın önemine dikkat çekmekle beraber eleştiriye açık olduğunu belirtmeyi de ihmal etmez.[226]

3.1.3. Edebiyat ve Toplum

Edebiyat toplumla iç içe olan bir disiplindir. Toplumun geçmişine tanıklık eden edebiyat, bugüne de şahitlik eder. Şöyle ki edebiyat, içinde doğduğu toplumun karakterini, ele alındığı çağın şartlarını ve çevresinin etkilerini üzerinde taşır. Bu yüzden edebiyat tarihçilerinin çoğu edebiyat ve toplumun sürekli bir etkileşim hâlinde olduğunu, birbirlerini etkilediklerini ve birbirlerinden etkilendiklerini savunur. Arap edebiyatı tarihçileri de edebiyat ve toplum arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için bazı deliller sunarlar. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:[227]

---

[224] Zeyyât'ın topluma etki eden faktörlere verdiği ayrıntılı örnekler için bk. Zeyyât, *Târîhu'l-edeb,* 76-78; Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 71.

[225] Hüseyin, *Fi'l-Edebi'l-Câhilî,* 34 ve 318; Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 71.

[226] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 72.

[227] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 74- 75.

Dil: Toplumdaki bireylerin birbirleriyle iletişimini sağlayan sosyal bir nesnedir. Edebiyatçı/yazar da dili doğduğu ve yetiştiği toplumdan alır. Bu nedenle, toplumun etkisi yazarın üretimlerini de etkiler. Söz konusu etkinin toplumun değerleri ve kültürel kodları aracılığıyla gerçekleştiği söylenebilir. Bu bağlamda, yazarın dili kullanma biçiminin ve dil aracılığıyla sunduğu çalışmaların, mensup olduğu toplumsal yapı tarafından şekillendiği iddia edilebilir. Dolayısıyla yazarın çalışmalarının bireysel çabasının yanı sıra toplumsal bir arka planı da vardır. Yani yazarı, dilden dolayısıyla da toplumdan bağımsız olarak düşünmek mümkün değildir.

Edebiyat: Toplumdan bağımsız düşünülemeyecek bir yapıdır. Bu nedenle edebiyatın temel meseleleri bulunduğu toplumun meseleleri ile paralellik gösterir. Bu yüzden yazarlar eserlerinde bulundukları toplumun sosyokültürel yapısından, politik gelişmelerinden ve tarihsel koşullarından etkilenirler.

Toplumda yaşanan hadiseler: Edebiyat toplumda yaşanan hadiselerden etkilenir. Çünkü toplumda meydana gelen değişimler, edebiyatın temalarını, anlatım biçimlerini ve karakter yapılarını belirgin olarak etkiler. Örneğin savaş dönemini yaşayan bir toplumda verilen eserlerde karamsarlık, ölüm ve göç gibi temaların işlendiği görülür. Yani edebiyatın toplumdaki her değişiklikten etkilenmesi, toplumla iki yönlü bir etkileşimi olduğuna işaret eder.

Arap edebiyatı tarihçileri de edebiyat ve toplumun ilişkisini farklı şekillerde ifade ederler. Ancak bu konuda çoğu yerde hemfikir oldukları gözlemlenir. Örneğin Zeydân, edebiyatın toplumsal yaşamı etkilediği savını çalışmalarının temel dayanaklarından biri hâline getirir. Ona göre şiirin üslubu, dili ve yöntemi, onu ortaya çıkaran toplumun koşullarıyla alakalıdır. Bu nedenle şiirin, toplumun koşullarına göre farklılık gösterdiğini belirtir.[228] Diğer bir anlatımla, bir toplumun sosyal, kültürel ve siyasi durumu o toplumun şiirine yansır. Râfiî ise, her milletin yükselişinin şiir birikimiyle doğru orantılı olduğunu savunur.[229] Buradan hareketle bir milletin kültürel, ekonomik, sosyal ve siyasi gelişmişliğinin o milletin şiiri ile aynı hızda ilerlediğini söylemek mümkündür. Zeyyât ise, edebiyat ve toplum arasındaki etkileşimi doğal çevrenin insan ve edebiyat üzerindeki etkisiyle açıklar. Cahiliye şiirinden bahsederken

[228] Zeydân, *Târîhu âdâb,* 2/39; Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 75.

[229] Râfiî, *Târîhu âdâb,* 3/74*;* Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 75.

çölde yaşayan insanların ve yaşadıkları çevrenin Cahiliye şiirine nasıl özel bir nitelik kazandırdığını da buna örnek olarak sunar.[230] Yani meydana geldiği çevre ve yaşam koşullarının izlerini edebiyatta açık bir şekilde görmek mümkündür. Zeyyât edebiyatın, çevresel faktörler, yaşanılan zaman dilimi ve toplum etkileri altında şekillendiğini savunur. Buna göre yazarın çevresi ve çevresinde meydana gelen her türlü olay edebî eserlerin yapısına etki eder. Tâhâ Hüseyin de edebiyatın sanat eserleri gibi çevre, toplum ve zaman gibi faktörlerden etkilendiğini ifade ederek bu düşünceyi savunur.[231]

Vâd, ele aldığı Arap edebiyatı tarihçilerinin toplumun edebiyatı etkilediği hususunda hemfikir olduklarını kaydeder. Şöyle ki Zeydân ve Zeyyât siyasi faktörün edebiyata etki eden en güçlü faktör olduğunu iddia ederler. Onlara göre edebiyat siyasetten etkilenir. Bu yaklaşımı şu şekilde aktarmak mümkündür:

Şekil 4: Zeydân ve Zeyyât'a göre edebiyat-toplum ilişkisi

Tablodan görüleceği üzere toplum ile siyaset arasındaki bu ilişki, edebiyata etki eder. Edebiyat, toplumdaki sosyal ve siyasi koşulları yansıtarak dönemin yapısını gözler önüne serer. Bu bağlamda, siyasetten etkilenen toplumun edebiyatında siyasi olayların, toplumsal sorunların vb. hadiselerin izlerine rastlamak kaçınılmazdır. Bu yüzden Zeydân ve Zeyyât edebiyat tarihi eserlerini yazarken siyasi dönemlere göre eserlerini şekillendirirler. Ayrıca her iki edebiyat tarihçisi de siyasi dönemlerinde yükseliş, düşüş ve çöküş süreçleri olduğu gibi edebiyatın da yükseliş, düşüş ve çöküş dönemleri olduğunu; edebiyat ve siyaset tarihinin bu dönemler açısından paralellik gösterdiğini iddia ederler.[232] Şu hâlde Zeydân ve Zeyyât'ın edebiyat tarihi ile siyasi tarihi aynı çizgiye oturttukları söylenebilir. Tâhâ Hüseyin ise, onların bu fikrine

[230] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 75-76; Zeyyât, *Târîhu'l-edeb,* 27.

[231] Hüseyin, *Fi'l-Edebi'l-Câhilî,* 34; Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb,* 76.

[232] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 75-76.

katılmaz çünkü ona göre siyaset edebiyata etki eden birçok faktörden yalnızca biridir. O, edebiyatın yükselişini siyasetin yükselişiyle eş zamanlı görmenin vakıaya uygun olmadığını savunur. Buna Arap tarihinde siyasetin çöküş dönemi ile edebiyatın gelişim döneminin ters orantı izlediğini örnek gösterir. Râfiî ise, siyasi faktörün edebiyatı bazen etkilediğini bazen etkilemediğini savunur.[233]

İn'ikâs kavramı ile edebiyat-toplum kavramının birbirine benzer olduğu düşünülebilir. Ancak iki kavram arasında bazı farkların olduğu söylenebilir. Bu bağlamda Vâd, in'ikâs kavramının, toplumu yansıtsa da mutlak surette topluma etki ettiğinin söylenemeyeceğini ve bazı durumlarda in'ikâs olgusunun toplumsal gerçekliği olumsuz bir perspektiften ele alınmasına sebep olabileceğini düşünür. Etki ve etkilenme -edebiyat ve toplumun iç içe olduğu durum- kavramında ise edebiyatın toplumun bir parçası olduğunu ve toplumdaki faktörlerle sürekli etkileşim hâlinde olduğunu; bu karşılıklı etkileşimin edebiyatı toplumla iç içe olan bir organizma hâline getirdiğini belirterek iki kavram arasındaki farka dikkat çeker.[234] Buradan hareketle in'ikâs kavramı için bir ayna benzetmesi yapmak mümkünken edebiyat ve toplum kavramlarında ise karşılıklı bir etkinin söz konusu olduğu çıkarımına varılabilir.

3.1.4. Edîb (Edebiyatçı)

Zikredildiği üzere, Arap edebiyatı tarihçileri, eserlerinde edebiyat tarihine dair çeşitli kavramlara yer verirler. Edîb (edebiyatçı) kavramı da bunlardan bir tanesidir. Ancak mezkûr kavramın daha önce açıklanan bazı kavramlar kadar net olmadığı gözlemlenir. Vâd, edebiyat tarihi eserlerindeki açıklama ve ipuçlarından birtakım çıkarımlar yaparak kavramın sınırlılıklarının ve tanımının belirlenmesinin mümkün olduğu kanaatindedir.[235] Nitekim kendisi de ele aldığı yazarların eserlerinde edîb kavramının izini sürer. O, Zeydân, Zeyyât ve Râfiî'nin Arap edebiyatı tarihine dair kaleme aldıkları eserlerdeki açıklamalardan hareketle, bu yazarların edîb kavramına

---

[233] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 76-77; Râfiî'nin bu konudaki örnekleri için bk. Râfiî, *Târîhu âdâb,* 3/263, 278.

[234] Vâd'ın edebiyat-toplum ilişkisini etki etme ve etkilenme bakımından ele aldığı ayrıntılı görüşleri için bk. Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 81-84.

[235] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 85.

bakış açılarını ortaya koymaya çalışır. Şöyle ki Zeyyât'ın Emevîler dönemi şairi Cerîr (öl. 110/728 [?]), Zeydân'ın ise muallaka şairi Lebîd (öl. 40 veya 41/660) hakkındaki değerlendirmelerinden yola çıkarak onların şairlerin diğer insanlardan farklı olduğuna inandıklarını belirtir.[236] Bu yaklaşımı benimseyenler, edebiyatçıların sıradan insanlardan farklı olduklarını, onların hassas ve "ilham" almaya daha yatkın bir karakter taşıdıklarını savunurlar. Aynı şekilde Arap yazarlar, edebiyatçıların farklılığını açıklarken, onları deha, sezgi veya ilham sahibi olmak vb. sıfatlarla nitelerler.[237] Bu kavramların, edebiyatçıları özel kıldığına ve onlarda gelişmiş bir yetenek olduğuna işaret ettiğini söylemek mümkündür.

Vâd, edîb kavramının özel olduğunu belirtenlerin, edebiyat metinleri ile edebiyatçı arasında neden-sonuç bağı kurduğunu savunur. Şöyle ki edîbin diğer insanlardan farklı olması onun metin üretiminin de farklı bir hâl almasına neden olur. Bu ise, metin üretiminin her zaman mümkün olmadığını, çeşitli nedenlerle bunu gerçekleştiremediği zamanlar olduğu anlamına gelir. Zeydân, bu durumu kişinin algısı ve sezgisi ne kadar yüksek olursa olsun, bazen şiir yazamayacağını ifade ederek belirtir.[238] Diğer bir yandan metin üretimi hususunda felaketlerin ve trajedilerin yazarların yaratıcılığını etkileyen en güçlü faktörlerden olduğu, ileri sürülen görüşlerdendir. Örneğin Râfiî, Arapların meşhur kadın şairlerinden olan Hansâ'nın (öl. 24/645) büyük bir felaket yaşayıp etkileyici mersiyeler yazmadan evvel toplumdaki sıradan insanlar gibi birkaç beyit söylemekle yetindiğini kaydeder.[239] Zeyyât da Râfiî'nin bu fikrini destekler. Üzüntü ya da mutluluk gibi duygusal yoğunluğa sebebiyet veren hadiselerin zihne etki ettiğine, bunun da sanatsal değeri yüksek edebî metinlerin ortaya çıkmasını beraberinde getirdiğine inanır.[240] Bu durum yalnızca Hansâ örneği ile sınırlı kalmaz. Kardeşi Küleyb katledildiğinde Mühelhil b. Rebîa (öl. 525 civarı) da mersiye içerikli birçok şiir inşat eder. Diğer bazı Arap yazarlara göre

---

[236] Râfiî, *Târîhu âdâb,* 3/74; Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 86.

[237] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 86; Vâd, bu ifadelerin Arap edebiyatı tarihi eserlerinde tevatür kesinliğine ulaştığını belirtir. Bu konudaki örnekler için bk. Râfiî, *Târîhu âdâb,* 3/14.

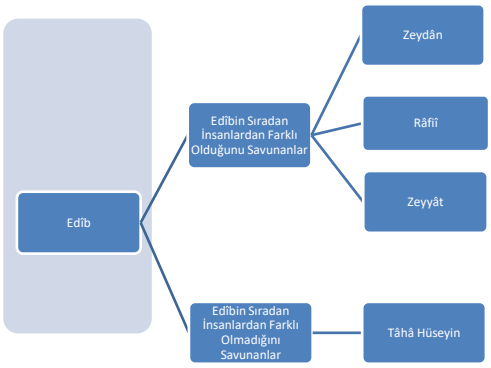
[238] Zeydân, *Târîhu âdâb,* 1/305; Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 86.

[239] Râfiî, *Târîhu âdâb,* 3/69; Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 87.

[240] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 87; Zeyyât, *Târîhu'l-edeb,* 111.

ise, metin üretimi yazarın yaşadığı duygusal hâlleri de etkiler. Bu bağlamda edebiyatı; ruhun, his ve duyguların dili olarak tanımladıkları söylenebilir.

Arap edebiyatı eserlerinde edîbin sıradan insanlardan olduğu fikri de öne çıkar. Bu fikri savunanlar edîbin sıradan insanlardan bir farkının olmadığını, başka insanların farklı alanlarda ustalaştıkları gibi edîb kimliğini taşıyanların da şiiri öğrenip ustalaştıklarını savunurlar. Vâd, özellikle Tâhâ Hüseyin'in bu görüşte olduğunu belirtir.[241] Edebiyatın, öğrenme yoluyla kazanıldığı varsayıldığında metinlerin de yazarının çaba ve çalışmalarının bir sonucu olduğu söylenebilir. Buradan hareketle edîb kavramının Arap edebiyatı tarihi eserlerinde çift yönlü bir kavram olduğu söylenebilir. Vâd eserlerini ele aldığı yazarların edîb kavramına bakış açılarını tasnif eder. Ona göre Zeydân, Râfiî ve Zeyyât gibi yazarlar klasik şiirleri ve edebî eserleri genel anlamda takdir ederken, Tâhâ Hüseyin bu eserlere daha eleştirel yaklaşır. O geçmişten gelen şiirlerin hepsinin güzel ve doğru olduğunu kabul etmez, bazı şiirlerin zayıf olduğunu savunur. Ayrıca yazarın sıradan bir varlık olarak görülmesi ve metin üretiminin çaba gerektiren bir eylem olarak değerlendirilmesi gerektiğini vurgular.[242] Zeydân, Râfiî, Zeyyât ve Tâhâ Hüseyin'in aktarılan bakış açılarından hareketle edîb kavramına yaklaşımları arasında bir paralellik olduğu görülür. Mezkûr bakış açıları şematize edildiğinde şöyle bir sonuç ortaya çıkar:

Şekil 5: Zeydân, Râfiî, Zeyyât ve Tâhâ Hüseyin'in edîb kavramına yaklaşımları

[241] Hüseyin, *Fi'l-Edebi'l-Câhilî,* 271; Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 88-89.

[242] Tâhâ Hüseyin'in bu konudaki ayrıntılı görüşleri için bk. Hüseyin, *Fi'l-Edebi'l-Câhilî,* 302*;* Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 90-91.

3.1.5. Tarih

Arap edebiyatı tarihçilerinin eserleri incelendiğinde tarih kavramına edebiyat kavramı kadar açıklık getirmedikleri fark edilir. Bununla birlikte edebiyat tarihi metotlarına dair bilgi veren birtakım açıklama ve izlerle karşılaşmak mümkündür. Arap edebiyatı tarihçilerine göre, tarih kelimesi bir bilim dalını ifade eden kavramdır. Aslında tarih insanın bilgi ve faaliyetlerinin nasıl geliştiğini ve değiştiğini araştıran bir disiplindir.[243]

Vâd tarihin, disiplinlerin ve halkların tarihi olarak dallara ayrılıp çeşitlenmesinin sonradan ortaya çıktığını düşünür. Ona göre bu durum, çağdaş gerçekliğin bir dayatmasından kaynaklanmış olabilir. Yine de Arap edebiyatçılarının kendi edebiyat tarihlerini yazmaları için bunun gerekli olabileceği kanaatindedir.[244] Arap edebiyatının kendine özgü geçmişi ve kültürel çeşitliliği dikkate alındığında edebiyat tarihini belirli konular ve dönemler etrafında şekillendirmek bu alanda yapılacak çalışmaların daha sistematik hâle gelmesine katkı sağlayabilir. Ayrıca bu yaklaşım, Arap edebiyatının dünya edebiyatı içerisindeki konumunu daha net ortaya koyma imkânı sunabilir.

Arap edebiyatı tarihçileri modern anlamda öne çıkan tarih kavramına yaklaşımlarında hemfikir olsalar da tarih yazımı hususundaki yöntem ve tekniklerde konu ayrılığına düşerler. Bu süreçte iki yönelim ortaya çıkar. Bunlardan ilki haberî yöntemdir. Haber odaklı bir özellik arz eden bu yöntem daha çok hikâye üslubunun öne çıktığı ve aktarımın esas alındığı bir nitelik arz eder. Dolayısıyla bu tarih yöntemini savunanlar için tarih, önemli olayların birbirini izlediği öncelik sıralamasıdır. Yöntemi benimseyenlerin eserlerindeki en belirgin özelliklerinden biri klasik dönem âlimlerinden sık sık nakilde bulunmalarıdır.[245] Onlara göre tarih çizgisel bir özellik arz eder. Yani tarih, olayların gerçekleşme sırasına göre düzenlendiği bir çizgidir. Bu

[243] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 92.

[244] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 93.

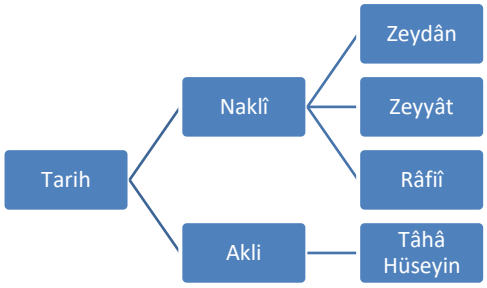
[245] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 93.

yaklaşıma göre tarih, olayların hangi kronolojik sırayla gerçekleştiğini ve olayların birbiri ile bağlantılarını anlamaya odaklanır.[246]

Vâd birinci yöntemle -yani haberî yöntemle- yazılan edebiyat tarihinin, önyargıların bulunduğu ve Arapların zafer ve kahramanlıklarının vurgulandığı öznel bir yaklaşım olduğunu belirtir. Bu nedenle mezkûr yöntemin Arap edebiyatı tarihi yazımını, bilimsel nesnellikten uzak hedefler için bir araç olarak gördüğü kanaatindedir.[247]

İkinci yöntem ise, Arap edebiyatı tarihi kaynaklarına eleştirel bir gözle yaklaşan yöntemdir. Bu yönteme akli yöntem de denebilir. Her şeyi sorgulama ve akli olmayan şeylerden şüphe etme temel dayanaklarındandır. Söz konusu yöntemi benimseyen araştırmacılar, klasik dönem eserlerinin doğruluğunu sorgularlar. Çünkü onlara göre klasik dönem âlimleri kaleme aldıkları eserlerdeki bilgi ve yorumların doğruluğunu sorgulamadan nakilde bulunmuşlardır. Dolayısıyla, akli yöntemi benimseyenler eleştirel bir yaklaşım benimseyerek geçmişe dair bilgilerin doğruluğunu kabul etmeden önce, onları araştırmanın önemini vurgular. Bu yöntemle eser kaleme alan Arap edebiyatı tarihçisi Tâhâ Hüseyin'dir. [248]

Açıklamalardan hareketle naklin ve anlatı üslubunun öne çıktığı haberî yöntem ile sorgulama ve analizin hâkim olduğu akli yöntemleri benimseyen edebiyat tarihçilerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

Şekil 6: Zeydân Râfiî, Zeyyât ve Tâhâ Hüseyin'in tarih kavramına bakışı

[246] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 94.

[247] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 97.

[248] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 97-98; Tâhâ Hüseyin'in bu konudaki yöntemini açıklayan örnekleri ve ayrıntılı görüşleri için bk. Hüseyin, *Fi'l-Edebi'l-Câhilî,* 64, 66 ve 96.

İki farklı tarih anlayışı da Arap yazarlarının eserlerine etki eder. Şöyle ki Zeydân Râfiî ve Zeyyât, Arap şairlerinin çokluğu ile övünürler ve Arap toplumunda şiirin yaygın olmasının, toplumdakilerin tamamının şiirle ilgilendiğinin göstergesi olduğunu savunurlar. Ancak Tâhâ Hüseyin, bu görüşün gerçekçi olmadığını ve herkesin şair olamayacağını savunur. İki farklı anlayışı temsil eden bu yaklaşımlar, adı geçen yazarların edebiyat tarihi anlayışına da yansır.[249] Örneğin Zeydân, Râfiî ve Zeyyât'ın eserlerinde şiir toplumsal bir olgu olarak geniş kitleler tarafından benimsenir ve şairlik doğuştan gelen bir yetenek olarak telakki edilirken Tâhâ Hüseyin'in eserinde şiir daha sıra dışı olmayan bir sanat olarak ele alınır.

3.1.6. Edebiyat Tarihi

Vâd, geç dönemde ortaya çıkan bu disiplinin tanıtılması, sınırlılıklarının anlaşılması ve diğer disiplinlerle olan ilişkilerinin ortaya konulması için Arap edebiyatı tarihçilerinin çaba sarf etmeleri gerektiğini savunur. Bu çerçevede o Zeydân, Zeyyât ve Tâhâ Hüseyin'in edebiyat tarihi anlayışlarını açıklamak ve edebiyat tarihinin problemlerini ele almak için bazı değerlendirme ve tespitlerde bulunur. Mezkûr üç edebiyat tarihçisi ve Râfiî'nin bu konu hakkındaki görüşleri ile edebiyat tarihini nasıl tanımladıklarını inceler. Bunun yanı sıra edebiyat tarihinin genel tarih ile ilişkisini ve bu ilişkinin Arap yazarlar için nasıl bir anlam taşıdığını edebiyat tarihi kavramı özelinde mercek altına alır.[250]

Arap yazarların edebiyat kavramını özel ve genel olmak üzere iki şekilde tanımladıkları gibi edebiyat tarihi kavramını da genel ve özel olmak üzere tanımladıkları gözlemlenir. Örneğin Zeydân ve Zeyyât'ın çalışmalarında, edebiyat ve edebiyat tarihi kavramlarının özel ve genel anlamı genellikle bir arada yer alır.[251] Buradan hareketle Arap edebiyatı tarihi eserlerinde edebiyatın ve edebiyat tarihinin birbiri ile ilintili olduğu anlaşılır.

---

[249] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 99-100.

[250] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 101-109.

[251] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb,* 101.

Vâd, ele aldığı eserlerin müelliflerinin, edebiyat tarihi kavramına bakış açılarını inceleyip kavramın ele alınış şeklinin eserlere yansıması üzerinde durur. Şöyle ki Zeydân'a göre edebiyat tarihi, bir milletin edebî ve bilimsel gelişimini ele alan disiplindir. O, şairlerin, yazarların ve düşünürlerin eserleri ile fikirlerini incelemeyi edebiyat tarihi disiplininin konusu olarak kabul eder. Bunun yanı sıra edebiyat tarihinin, bilimlerin nasıl ortaya çıktığı, geliştiği ve dallandığı hususunu tarihsel olarak ele alan bir disiplin olduğunu savunur.[252] Zeyyât'a göre ise edebiyat tarihi duyguları ve fikirleri ifade etmek, bilim ya da sanat öğretmek veyahut da olayları hatırlatmak amacıyla her türlü yazılı ürünü farklı açılardan ele alıp bu ürünlerin zaman içindeki gelişimini inceleyen bir disiplindir. [253] Vâd, Zeydân ve Zeyyât'ın edebiyat tarihine yaptıkları tanımlardan hareketle onlara göre edebiyat tarihinin sınırlılıklarını belirleyen şeyin bu disiplinin ele aldığı konular ve bu konulardan elde edilen sonuçlar olduğuna işaret eder. Buna göre Zeydân edebiyat tarihini *tarihlendirme* faaliyetinden ibaret görürken Zeyyât tarihlendirmeye ek olarak edebiyat tarihini kronolojik bir sıralama olarak tanımlar. Bu yüzden Zeydân ve Zeyyât'a göre edebiyat tarihi bütün ilmî eserlerle ilgilenir. İnceleme alanına dahil edilen eserlerin ortaya çıkış zamanları, faydaları ve yazarları hakkında çeşitli bilgiler edebiyat tarihinin kapsam alanıdır.[254]

Edebiyat tarihinin genel tanımının bu konuda eser kaleme alan birçok müellifi etkilediği söylenebilir. Zira Zeydân, Râfiî ve Zeyyât gibi birçok Arap edebiyatı tarihçisi, eserlerinde çeşitli ilimlerin gelişim serüveni ve uzmanları hakkındaki bilgilere yer verirler. Bu durum, edebiyat tarihi tanımının belirgin sınırlara sahip olmasına engel olur. Sınırları belirgin olmayan bu disiplin, zamanla diğer disiplinlerden ayırt edilemez olur. Bu nedenle, edebiyat tarihi kavramı için sınırları daha belirgin olan özel bir tanıma ihtiyaç duyulur.

Arap edebiyatı tarihçilerinin eserleri çerçevesinde edebiyat tarihinin özel tanımını ifade edecek tek bir tanımdan bahsetmek oldukça zordur. Örneğin Zeydân ve Zeyyât'ın edebiyat tarihinin özel tanımı ile Tâhâ Hüseyin'in benimsediği ve eserine

---

[252] Zeydân, *Târîhu âdâb,* 1/13; Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 102.

[253] Zeyyât, *Târîhu'l-edeb,*7; Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 102.

[254] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 102.

uyguladığı edebiyat tarihinin tanımı birbirinden farklıdır. Şöyle ki Zeydân ve Zeyyât, edebiyat tarihini bir dilin ve o dili konuşanların ürettiği edebî nazım ve nesir ürünlerini; bu ürünlerin tarih içerisindeki gelişim serüvenini inceleyen bilim dalı olarak tanımlar.[255] Yani onlara göre edebiyat tarihinin özel tanımında edebiyat tarihi disiplini, diğer disiplinleri konu edinmemekle ve sanatsal olan metinleri ele almakla sınırlıdır. Sanatsal eserleri ele alması ve öne çıkan edebî şahsiyetler üzerinde durmasından yola çıkarak Tâhâ Hüseyin'in de Zeyyât ve Zeydân ile aynı bakış açısına sahip olduğu düşünülebilir. Ancak Tâhâ Hüseyin onlardan farklı düşünür. Bunun nedeni ise Tâhâ Hüseyin'in edebiyat tarihinin bir disiplin olup olmadığı yönündeki düşünceleridir. O, edebiyat tarihini bir ilim dalı ya da bir disiplin olarak görmekten ziyade bir araştırma alanı olarak kabul eder. Çünkü edebiyat tarihini sanatın öznelliğinden etkilenen ve edebî metinlerle ilgilenen bir alan olarak görür.[256] Buradan hareketle Tâhâ Hüseyin'in edebiyat tarihini sanatsal bir çaba olarak nitelendirdiği; bu nedenle de edebiyat tarihi araştırmalarının, araştırmacının bilgi birikimi ve sanatsal/estetik zevkine göre şekillendiğini savunduğu anlaşılır. Zira ona göre edebiyat tarihi yazımı, kronolojik olaylar dizisi sunmaktan öte, sanatsal/estetik bir bakış açısı gerektirir. [257]

Açıklamalara göre denilebilir ki Arap edebiyatı tarihçilerinin kavramlarla ilgili açıklamaları ilk başta belirsiz sınırlara sahip olduğu için karmaşıklık içerir. Ancak zaman içinde, bu kavramlar daha özel ve anlaşılır bir şekilde tanımlanır. Bu süreç, edebiyat tarihinde önemli bir ilerleme olarak değerlendirilebilir; çünkü başlangıçta kullanılan kavramların sınırları kapsamlıyken, zamanla bu sınırlar daha net hâle gelir. Bu değişim, edebiyat tarihçilerinin kavram karmaşasının farkında olduklarını ve bu konuda iyileştirme yapmak için çaba sarf ettiklerini gösterir. Vâd, yaptığı araştırmanın bir bölümünde edebiyat tarihi çalışmalarındaki bazı temel kavramları ele alır. Söz konusu kavramları, Arap edebiyatı tarihi alanında eser kaleme alan Zeydân, Râfiî, Zeyyât ve Tâhâ Hüseyin'in eserleri üzerinden inceler. O, mezkûr müelliflerin eserlerinden hareketle edebiyatın ve edebî metinlerin ortaya çıkışını, yazarların

[255] Zeyyât, *Târîhu'l-edeb,* 7-8.

[256] Hüseyin, *Fi'l-Edebi'l-Câhilî,*33*;* Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 104-105.

[257] Tâhâ Hüseyin'in edebiyat tarihini bir disiplin olarak görmediği yönündeki ayrıntılı değerlendirmeleri için bk. Hüseyin, *Fi'l-Edebi'l-Câhilî,* 33-35; Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 106-109.

gelişimini, edebî amaçları, sanatların ve ekollerin zaman içinde nasıl evrildiğini anlamaya yönelik kavramları tespit eder. Tespit ettiği kavramlar arasındaki benzerlik ve farklılıkları belirtir. Zeydân, Râfiî, Zeyyât ve Tâhâ Hüseyin'in kavramlar hakkındaki tanımlarının, eserlerine yansımasını da ele alan Vâd, alanın terminolojisini yansıtan kavramların sınırları noktasında önemli noktalara temas eder.[258]

3.2. Vâd'ın Edebiyat Tarihi Metotlarına Yaklaşımı

Metot ya da yöntem, edebiyat tarihi literatüründe dikkat çeken olgulardan biridir. Bu alanda eser veren her yazar, çalışmasında uyguladığı metotları çoğunlukla ayrıntılı ya da kısaca ele alır. Edebiyat tarihinde eser kaleme alan bütün yazarların aşina olduğu bu olgu -metot- hakkında farklı görüş ve yaklaşımlar vardır. Arap edebiyatı tarihi yazarları da alana dair kaleme aldıkları eserlerde metot konusuna değinmişlerdir. Örneğin Zeydân, kitabının ilk bölümünde eserin metodunu özetleyen bir giriş yapar. Daha sonra eserin ikinci cildinde bu konuya tekrar temas eder.[259] Râfiî de Arap edebiyatı tarihine dair eserinde metot meselesine değinir. O, takip ettiği metodu tercih etme nedenlerini açıklar. Bunun yanında çağdaşlarının takip ettiği metotları eleştirerek teorik bir çerçeve sunar.[260] Aynı şekilde Tâhâ Hüseyin de *Fi'l-Edebi'l-Câhilî* eserinin pek çok yerinde metot konusuna yer verip konuyla ilgili analizler yapar. Tabi her bir müellifin metot konusundaki araştırması farklı kapsam ve derinliğe sahiptir. Bu çeşitlilik, alandaki metot zenginliğine dair önemli ipuçları sunar.

Arap edebiyatı tarihçileri, çalışmalarında metot farkındalıklarını çeşitli şekillerde sergilerler. Farkındalıkları, metot üzerine yaptıkları tartışmalarda ve hangi metodu neden tercih ettiklerini belirttiklerinde daha anlaşılır hâle gelir. Bu durum, araştırmacıların konuyu ne kadar ayrıntılı ele aldıklarını ortaya koyduğu gibi, metot seçimlerinin bilinçli tercihler sonucunda gerçekleştiğine de işarettir.[261] Metot çeşitliliği, alanın zenginliğini ve araştırmalara yansıyan farklı bakış

[258] Bu konudaki ayrıntılı değerlendirmeler için bk. Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 52-119.

[259] Zeydân, *Târîhu âdâb,* 1/8-19 ve 2/5-6; Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 123.

[260] Râfiî, *Târîhu âdâb,* 1/17; Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 124, 3. Dipnot.

[261] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 126.

açılarının değerini ortaya koyar. Ayrıca bu çeşitliliğin, Arap edebiyatı tarihinin incelenmesinde daha kapsamlı ve derinlemesine anlayışlar geliştirilmesine imkân sağladığı söylenebilir. Arap edebiyatı yazarlarının eserlerinde rastlanılan metot konusundaki farkındalık çeşitli nedenlere dayanır. Bunları aşağıda geldiği üzere sıralamak mümkündür:[262]

1. **Tarihsel Dönem**: Eserlerin yazıldığı dönemin özellikleri ve tarih yazımı anlayışı metot farkındalığını etkileyebilir. Zira tarihsel bağlam, metot seçimlerinde önemli bir etkendir.
2. **Kültürel Yapı ve Sosyal Konum**: Tarihçilerin kültürel arka planları, eğitimleri, yaşadıkları toplumun sosyal, kültürel ve ekonomik durumu metot seçimlerinde etkili olabilir. Diğer bir ifadeyle farklı kültürel çevreler, birbirinden farklı metot anlayışlarını doğurabilir. Örneğin Arap edebiyatı tarihi eserlerini ele alan yazarlardan bazılarının farklı ülkelerden gelmesi ve Hristiyan olması; bazılarının resmi eğitimini tamamlamazken bazılarının resmi eğitimin yanı sıra medrese eğitimi alması; bazıları yabancı dil bilmezken bazılarının iyi derecede yabancı dil bilmesi vb. durumlar.
3. **Edebiyat Tarihi Alanında Eser Telifinin Zorluğu**: Edebiyat tarihini incelemek, kendine özgü zorluklar içerir. Metodolojik olarak bu alanda çalışmak karmaşık ve detaylı bir yaklaşım gerektirir.

Bu sebeplerin çok çeşitli ve karmaşık olduğu, dolayısıyla hepsinin detaylı bir şekilde ele alınmasının bu araştırmanın kapsamını aşabileceği endişesi Vâd'ın bazı ana sebeplerle yetinmesine neden olur. Buradan hareketle sonuç olarak metot farkındalığının çeşitli faktörlerin etkisiyle şekillendiği çıkarımına varılabilir. Ayrıca Arap edebiyatı tarihi yazarlarının kültürel, sosyal, entelektüellik ve eğitim seviyesi gibi saiklerden de etkilenerek bir metot takip ettiği anlaşılır. Zeydân ve Zeyyât Arap edebiyatı tarihini ele alırken tarihî ve siyasi dönemlendirme metodunu; Râfiî edebî türlerin gelişimine göre tarihlendirmeyi, Tâhâ Hüseyin ise sanat ekollerine göre tarihlendirme metodunu benimser. Vâd, mezkûr yazarların edebiyatı tarihlendirme metotlarını ele alarak birtakım çıkarımlar yapar.

[262] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb,* 132-138.

3.2.1. Vâd'ın Tarihî ve Siyasi Dönemlendirme Metoduna Yaklaşımı: Zeydân ve Zeyyât Örneği

3.2.1.1. Tarihî ve Siyasi Dönemlendirme Metodu Nedir?

Vâd'ın aktardığı bilgiye göre, edebiyat tarihinin siyasi dönemlere göre tasnif edilmesi, André Duchess'in 1733 yılında *Târîhu Fransâ el-edebî (تاريخ فرنسا الأدبي)* adlı kitabıyla başlar. Tarihî dönemlendirme metodunun kullanıldığı bu eserden sonra, birçok tarihçi eserinde aynı metodu benimsemeye başlar. 19. yüzyılın sonlarından itibaren, özellikle Alman oryantalistlerin çalışmalarının da etkisiyle bu yaklaşım Arap edebiyatı tarihçileri arasında da benimsenir.[263] Tarihî ve siyasi dönemlendirme metodu hem Batılı hem de Doğulu araştırmacılar tarafından en yaygın kullanılan metotlardandır.[264] Ancak, bu metodun ilk olarak Batılılar tarafından geliştirilmiş olması, yöntemin fikrî, siyasi, kültürel, iktisadi, tarihî askerî vb. alanlarda Batılı izler taşımasına neden olur. Batılı tarih yazımında yaygın olarak benimsenen bu metot, Avrupa merkezli bir bakış açısına dayanmakta olup, olayları ve olguları Avrupa tarihine göre konumlandırır. Bazı araştırmacılar, bu yöntemin çeşitli yönleriyle Doğu edebiyatının tarihini incelerken elverişli olmayacağını düşünür. [265]

Söz konusu metot, edebiyatı siyasetle ilişkilendirip siyasi tarihin bölümlerini edebiyat tarihi bölümleri ile özdeşleştiren bir yapıya sahiptir.[266] Edebiyatı siyasetle, siyaseti de edebiyatla yakından alakalı gören bu metoda göre edebiyat, içinden çıktığı toplumu yansıtan bir aynadır. Dolayısıyla edebiyatın ürettiği metinler de toplumsal yaşamı diğer asır ve toplumlara aktaran tarihi bir belge niteliğindedir. Bunun yanı sıra söz konusu metotta siyasi tarihin başlangıç-gelişim-duraklama ve çöküş olarak nitelendirilebilecek süreçleri de edebiyat tarihinin gelişimsel serüvenine paralellik gösterir. Yani bu metoda göre, siyasi tarih dönemlerinin sınırları ile edebî tarih

---

[263] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 140.

[264] Hûkânî*, İşkâliyyâtu ta'rîhi'l-edeb,* 256.

[265] Ahmed Bû Hasan, *el-Arab ve Târîhu'l-edeb* 117.

[266] Tarihî ve siyasi dönemlendirmenin felsefi dayanaklarının ayrıntılı değerlendirmesi hakkında bk. Zîygamî, *Menâhicu't-târîhi'l-edebî,* 157-168.

dönemlerinin sınırları birbiriyle uyum hâlindedir. Bu nedenle, bir toplumun siyasi tarihi ile edebî tarihi paralel bir şekilde incelenmelidir.[267]

Arap edebiyatı tarihi yazarları, eserlerini yazarken takip ettikleri metotlar dolayısıyla birtakım zorluklar yaşarlar. Dönemlerin sayısı, dönemlerin ne zaman başlayıp ne zaman bittiği ve dönemler arası geçişin keskinliği, siyasi dönemlendirme metodunu benimseyenlerin karşılaştığı zorluklardandır.[268] Bu zorluklar arasında dikkat çekici olanlardan biri de dönemlerin sayısıdır. Şöyle ki mezkûr metodu gerek müsteşriklerden gerekse Araplardan birçok edebiyat tarihçisi benimsemesine rağmen edebiyatın dönemlerinin sayısı hakkında görüş birliği olmamıştır. Örneğin Zeydân'a göre Arap edebiyatı tarihi dönemleri 8 iken; Zeyyât'a göre bu sayı 5'tir.[269] Dolayısıyla Arap edebiyatını aynı zaman diliminde ve aynı teorik temellere dayalı metotla inceleseler de dönemlerin sayıları noktasında görüş ayrılığı yaşadıkları söylenebilir.[270] Aynı şekilde dönemler arasındaki sınırlar da bu metodu benimseyenlerin fikir ayrılığına düştüğü hususlardandır. Her ne kadar onlar için siyasi bir olay, bir önceki siyasi ve edebî dönemi bitirip yeni bir siyasi ve edebî dönem başlatsa da siyasi tarihin bölümleri her zaman edebiyat tarihi için uygun değildir. Çünkü bazen edebiyat, siyasi tarihte meydana gelen ani gelişmelerin gerisinde kalır. Yani edebiyatın hareketi, eğer kendi içinde bir harekete sahipse bazen yavaş bir hareket olarak değerlendirilebilir. Vâd, Abbâsîler dönemi edebiyatının bir parçası kabul edilen modern şiir türlerine Emevîler döneminin özellikle son zamanlarında da yer verilmesini buna delil olarak sunar. Bazen de bu durumun tam tersi gerçekleşir. Yani edebiyat tarihinin gelişim seyri siyaset tarihinden daha hızlı olur.

---

[267] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 141; tarihî ve siyasi dönemlendirme metodunun tarihî arka planı ve doğuşu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Faysal, *Menâhicu'd-dirâseti'l-edebiyye,* 13-16.

[268] Dönemlendirme metodunun uygulanmasında ortaya çıkan zorlukların ayrıntılı analiz ve değerlendirmesi için bk. Faysal, *Menâhicu'd-dirâseti'l-edebiyye,* 31,45.

[269] Müsteşriklerin ve Arap edebiyatı tarihçilerinin Arap edebiyatı dönemlerinin sayısı konusundaki farklılıkları ortaya koyan ayrıntılı değerlendirmeler için bk. Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 141-146.

[270] Tarihî ve siyasi dönemlendirme metodunda dönemlerin sayıları hakkında ayrıntılı değerlendirmeler ve farklı örnekler için bk. Hûkânî, *İşkâliyyâtu ta'rîhi'l-edeb*, 272-275.

Edebiyat tarihi ile siyaset tarihinin her daim birbiriyle uyumluluk arz etmemesi başka bir problemi de beraberinde getirir. Bu problem, dönemler arasında tam bir uyuşma olmadığı için meydana gelen dönemler arası boşluktur.[271] Şöyle ki edebiyat tarihçileri dönemler arasında keskin geçişler yaparlar. Yani bir siyasi dönemden başka bir siyasi döneme geçerken edebiyat tarihini o döneme göre başlangıç olarak kabul ederler. Söz konusu geçişin sebebini, bu geçişe hangi faktörlerin sebep olduğunu ve geçişin nasıl gerçekleştiğini belirtmezler. Örneğin Zeyyât, Emevî döneminden Abbâsî dönemine doğrudan geçiş yapar. Yani sona erdirdiği dönemden başka bir döneme geçerken bu geçişin gizli ya da açık nedenlerinden söz etmez. Çünkü ona göre edebî çağın bitişi bir sonrakinin başlangıcıdır. [272]

Tarihî/siyasi dönemlendirme metodu, müstakil olan dönemlerin özelliklerini ayırt etmeyi zorunlu kılar. Zira her dönemin kendine özgü nitelikleri ve ayırt edici özellikleri olmadığında dönemleri birbirinden ayırmak bir anlam ifade etmez. Dolayısıyla edebî dönemlerin özelliklerinin belirtilmesi mezkûr metodun en önemli meselelerindendir. Bu metodu benimseyen Zeydân ve Zeyyât, eserlerinde her bir dönemin özelliklerini belirtmeye gayret ederler.[273] Örneğin Zeydân, Emevî döneminin Cahiliye edebiyatının olgunlaşmasıyla;[274] Abbâsî döneminin yabancı ilimlerin intikali ve şer'i ilimlerin ilerlemesiyle;[275] Moğol döneminin tarih biliminin gelişmesi ve çok sayıda tarihçinin yetişmesiyle;[276] Osmanlı döneminin çok sayıda ansiklopedinin ortaya çıkmasıyla öne çıktığını belirtir.[277] Zeydân mezkûr dönemlerin öne çıkan özelliklerini kendi ölçüt ve kriterlerine göre belirler. Ancak her bir yazar çok farklı ve çeşitli ölçütler

---

[271] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 150-151.

[272] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 151-152; Zeyyât'ın Emevî döneminden Abbâsî dönemine geçişi için bk. Zeyyât, *Târîhu'l-edeb,*149-153.

[273] Her iki yazarın da dönemlere giriş yaparken dönemin özelliklerine dair genel bir çerçeve sunması bu sebepten kaynaklanır.

[274] Zeydân, *Târîhu âdâb,* 1/209.

[275] Zeydân, *Târîhu âdâb,* 2/155.

[276] Zeydân, *Târîhu âdâb,* 3/123 ve 160 vd.

[277] Zeydân, *Târîhu âdâb* 3/291.

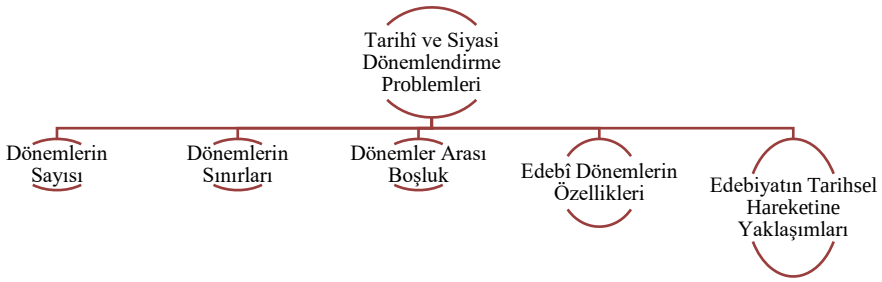
kullanır. Bu da dönemlerin özellikleri üzerine bir ittifakın olmadığını gösterir. Ortaya çıkan çeşitliliğin beraberinde problemleri getireceği de muhakkaktır.[278]

Edebiyat tarihi eserlerindeki "ortaya çıkış, yükseliş, gelişme, olgunluk, düşüş ve çöküş" gibi değerlendirmeler, yazarların edebiyatın tarihsel hareketini nasıl anladıklarını ortaya koyar. Aynı zamanda bu değerlendirmeler, eserlerin toplumsal, siyasi ve kültürel anlamda değerlendirilmesine de ışık tutar. Bu bağlamda Arap yazarların edebiyat tarihinin yönü hakkındaki değerlendirmeleri ve bu değerlendirmelerinin eserlerine yansıması, onların edebiyat tarihini nasıl konumlandırdıklarının anlaşılması açısından önem arz eder. Örneğin Zeydân'a göre, edebiyat tek bir çağda doğmamış, büyümemiş, gelişmemiş, olgunlaşmamış ve çökmemiştir. Ona göre edebiyat her çağda bu döngüyü yaşar. Ancak Osmanlı döneminde bu döngünün durduğunu iddia ederek bu dönemde edebiyatta bir gelişimin olmadığını kaydeder. Zeydân mezkûr sonuca edebiyatın gelişimini evrim teorisi ile ilişkilendirerek ve edebiyatı yaşamın farklı aşamalardan geçen bir organizma olduğunu kabul ederek ulaşır.[279] Buna göre edebiyat tıpkı canlı varlıklar gibi doğum ve ölüm arasında bazı aşamalardan geçer. Zeyyât, edebiyatın döngüsü hakkında Zeydân'la aynı fikirde olsa da edebiyatın gelişiminin, Osmanlı döneminin aksine Abbâsî döneminin sonunda durduğunu kabul eder. Edebiyatın tarihsel yönü hakkındaki söz konusu farklılıklar bu konu üzerinde ittifak edilen bir görüşün olmadığını gösterir. Dolayısıyla bu konudaki farklılıklar netliğe de engel olur.[280]Aktarılanlardan hareketle tarihî ve siyasi dönemlendirmeyi yaparken karşılaşılan problemler şematize edildiğinde aşağıdaki gibi bir sonuç ortaya çıkar.

[278] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 151-158.

[279] Edebiyatın gelişim teorisi ile alakalı ayrıntılı bilgi için bk. Hûkânî, *İşkâliyyâtu ta'rîhi'l-edeb,* 127-144.

[280] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 159-162.

Şekil 7: Tarihî ve siyasi dönemlendirme problemleri

3.2.1.2. Tarihî ve Siyasi Dönemlendirme Metodunun İşlevselliği

Zeydân ve Zeyyât'ın Arap edebiyatı tarihi üzerine kaleme aldıkları eserler arasında belirgin benzerlikler vardır. Bu benzerlikler, yalnızca her iki yazarın Arap edebiyatını dönemlere ayırma metodunu tercih etmesi ile sınırlı değildir. İki eser arasında kavramsal çerçeve benzerliği de söz konusudur. Belki de en dikkat çekici benzerlik, her iki eserin dil ve üslubunda saklıdır. Öyle ki bazen aynı ifade ve deyimleri kullanarak benzer cümle yapılarını kullanırlar.[281] Bu durum, iki yazarın edebî zevk ve anlayışlarının ne denli benzer olduğunun bir göstergesi olabilir. Aynı zamanda, bu üslup benzerlikleri okuyucuların iki eserin de aynı entelektüel kaynaktan beslendiği çıkarımına ulaştırabilir.

Vâd, Zeydân ve Zeyyât'ın eserlerini tarihî/siyasi dönemlendirme metodunun pratik boyutunu değerlendirmek ve anlamlandırmak için seçer. Böylece Arap edebiyatını tarihî/siyasi dönemlere ayırarak incelemenin hem başlangıç hem de gelişim sürecini gözler önüne sermeyi hedefler. Şöyle ki bu iki önemli eser, Arap edebiyat tarihinin anlaşılmasında birbirini tamamlayan unsurlar olarak değerlendirilir. Zeydân'ın eseri, tarih yazımının temellerini atarken, Zeyyât'ın eseri bu temeller üzerine inşa edilen daha gelişmiş bir yapı sunar. Bu bağlamda Vâd'ın eser tercihinin, Arap edebiyatı tarihi üzerine yapılan çalışmaların niteliği ve derinliğini tespit etmeye yönelik titiz bir tercih olduğu söylenebilir.[282]

---

[281] Zeydân ve Zeyyât'ın eserlerindeki benzer ifadelerin ayrıntılı aktarıldığı ve karşılaştırıldığı tablo için bk. Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 196.

[282] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 197.

Zeydân ve Zeyyât, Arap edebiyatının tarihsel gelişimini dönemlendirirken edebiyatın Cahiliye döneminden başlayıp modern döneme kadar uzanan sürecini ele alırlar. Her iki yazar da Arap edebiyatının dönemlerini analiz ederken, bu dönemleri belirli kriterler çerçevesinde inceler. Şöyle ki her dönemin siyasal, sosyal ve kültürel özellikleri olduğunu ve bu özelliklerin edebiyatın yapısını ve içeriğini doğrudan etkilediğini kabul ederler. Buradan hareketle de her dönemin edebiyatını tarihlendirirken öncelikle dönemin siyasal, sosyal ve kültürel gelişmelerini ele alarak bir zemin hazırlarlar. Ardından dönemin edebî gelişmelerini incelerken edebiyatı şiir ve nesir olarak; bilimleri ise dinî ve yabancı bilimler olarak ikiye ayırırlar. Her tarihî/siyasi dönemde belirli edebî şahsiyetler ve dönemin edebiyatını şekillendiren önemli figürleri tanıtıp edebî eserlerin bu denklemdeki yerini ve önemini değerlendirirler.[283] Dolayısıyla Zeydân ve Zeyyât'ın iç bütünlüğü olan bir metot takip ettikleri söylenebilir.

Vâd, Zeydân ve Zeyyât'ın eserlerinde tek bir dönemin incelenmesinin daha uygun olacağını düşünür. Buradan hareketle Emevî dönemini ele almayı tercih eder. Çünkü ona göre Emevî dönemi ne Cahiliye dönemi gibi belirsizliklerle dolu ne de Abbâsî dönemi kadar da karmaşık ve uzundur. Ayrıca Memlük ve Osmanlı dönemleri gibi politik, edebî ve sosyal çöküşlerle karakterize bir dönem de değildir.[284] Buradan hareketle Vâd'ın her iki eserde de Emevî dönemine odaklanmasının araştırmacılar için daha ulaşılabilir bir çalışma alanı sağladığı söylenebilir.

3.2.1.3. Zeydân'a Göre Emevî Döneminde Edebiyat Tarihi

Zeydân, Emevî dönemi edebiyatını *Târîhu âdâb* eserinin ilk cildinde ele alır. Bu inceleme için toplam 108 sayfa ayırır. Söz konusu sayfalarda 5 ana başlık ve çeşitli alt başlıklara yer verir. Sayfa sayısına göre konular şu şekilde düzenlenir.[285]

[283] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 197.

[284] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 198.

[285] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 199.

ANA BAŞLIKLAR	ALT BAŞLIKLAR	SAYFA SAYISI	TOPLAM SAYFA SAYISI
EMEVÎ DÖNEMİ (GİRİŞ)	Emevî Dönemi'nin Özellikleri	3	7
	İslami Fetihler Sırasında Doğu'nun Durumu	3	
	Emevîler Döneminde Arap edebiyatı	1	
ŞER'İ İLİMLER	Basra ve Kûfe	3	10
	Kur'an	3	
	Tefsir	½	
	Hadis	2	
	Fıkıh	1+ ½	
EMEVÎ DÖNEMİNDE DİL İLİMLERİ	Nahiv	2+ ½	9
	Harekeler	2+ ½	
	Noktalamalar	1	
	Tarih ve Coğrafya	1 + ½	
	Yabancı İlimler	1	
EMEVÎ DÖNEMİNDE CAHİLİYE EDEBİYATI	Dil	1	75
	Emevî Döneminde Şiir	10	
	Emevî Dönemi Şairleri	65	
SONUÇ	Şairler Duygularını Nasıl Harekete Geçirirlerdi?	1	7
	Şairlerin Cinleri (Şeytanları)	1	
	Şairler ve Okurlar	1	
	Emevî Döneminde Hitabet ve Hatipler	1	
	Emevî Döneminde Yazı Sanatı	1	
	Sonuç	Bir sayfadan az	

Şekil 8: Zeydân'a göre Emevî döneminde edebiyat tarihi

Vâd, edebiyatı sınıflandırmada Zeydân'ın bazı mantıksal tutarsızlıklar ve kategorik karışıklıklar yaptığını belirtir. Şöyle ki Zeydân, hitabet ve hatipler başlığı ile inşa ve inşa sanatıyla ilgilenenler başlıklarını sonuç bölümünün iki alt başlığı olarak inceler. Ancak Vâd, bu başlıkların ayrı iki bölüm ya da Cahiliye edebiyatının alt başlıkları altında incelenmesi gerektiği kanaatindedir. Bunun yanı sıra Zeydân'ın tarih, coğrafya ve yabancı ilimleri dil ilimleri kategorisi altında incelemesi, bilimlerin doğasını yanlış temsil eder.[286] Zira dil bilimleri, dilin yapısı, fonetiği, anlamı ve

[286] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 200.

kullanımı ile ilgilenirken, tarih ve coğrafya tamamen farklı bilimsel alanlardır. Son olarak Zeydân, şairlerin ilham kaynaklarına ve yaratıcı güçlerine dair açıklamalarını eserinin sonuç bölümüne yerleştirir. Vâd, bu sınıflandırmayı da uygun bulmaz. Çünkü bu başlıkların şiir ve şairler başlığı altında ele alınmasının daha doğru olduğunu düşünür.[287] Çünkü bu konular, şiirin ve şairlerin doğasını anlamada temel öneme sahiptir ve dolayısıyla şiirle ilgili tartışmaların başlangıcında ya da şiirin işlevi ve yapısı hakkında derinlemesine analiz yapıldıktan hemen sonra ele alınması daha uygun olabilir. Zeydân'ın sınıflandırma yöntemindeki bu karışıklıklar, onun bilim ve edebiyat anlayışını daha ayrıntılı bir şekilde değerlendirmeyi gerektirir. Çünkü bu tür hatalar, bilimlerin ve edebiyatın doğru bir şekilde anlaşılmasına engel olabilir. Dolayısıyla, Zeydân'ın çalışmaları günümüz akademik şartlarına göre tekrar gözden geçirilmeli, sebep ve etkileri derinlemesine analiz edilmelidir.

Vâd, Zeydân'ın eserini analiz ederken hangi konuya daha çok önem verdiğini bu konulara ayırdığı sayfa sayısıyla ilişkilendirerek tahlil eder. Zeydân'ın konu başlıklarına ayırdığı sayfa sayıları arasında ciddi farklar olduğunu vurgulayan Vâd, bu farkın Zeydân'ın her bir başlığa verdiği önemle yakından alakalı olduğunu düşünür. Bunun yanı sıra Zeydân'ın konu-sayfa dağılımını tablo hâline getiren Vâd, Zeydân'ın yoğunlaştığı konuların edebiyat tarihi disiplini bağlamındaki önemi hakkında çıkarımlarda bulunur. Örneğin, Zeydân şer'i ilimlere 10 sayfa ayırırken dil ilimlerine 9 sayfa ayırır.[288] Bu dağılım her iki konunun da onun için benzer bir öneme sahip olduğunu gösterebilir. Ancak Cahiliye edebiyatına şiir ve şairler başlıklarından oluşmasına rağmen 65 sayfa ayırması, Zeydân'ın mezkûr konuya ne derece büyük bir önem atfettiğini gösterir. Vâd, Zeydân'ın eserindeki bu sayfa dağılımının, eserinin başından sonuna kadar çizgisel doğrultuda ilerlediğini savunur.[289] Bu durum, Zeydân'ın eseri boyunca konuları planlı bir şekilde ele aldığını ve her bir konunun önemini sayfa dağılımıyla ifade ettiğini gösterir.

---

[287] Zeydân'ın eserinin kategorizasyonuna Vâd'ın yönelttiği eleştiriler için bk. Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb,* 200.

[288] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 200.

[289] Daha fazla örnek için bk. Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 201.

Zeydân'ın sayfa dağılımı analizine dayanan bu yaklaşım, bize onun öncelikleri hakkında ipucu sunar. Örneğin Zeydân'ın Cahiliye edebiyatına ayırdığı 65 sayfa, bu dönemin kültürel ve edebî değerine verdiği önemin bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Şer'i ilimlere ve dil ilimlerine ayırdığı sayfa sayıları, bu alanların onun gözünde eşit derecede önemli olduğunu düşündürebilir. Buradan hareketle Zeydân'ın konular arasındaki dengeyi sayfa dağılımı ile kurarak bir nevi okuyucuya hangi konuların daha fazla öneme sahip olduğunu iletmesi, önemli bir didaktik unsur olarak kabul edilebilir.

3.2.1.4. Zeyyât'a Göre Emevî Döneminde Edebiyat Tarihi

Zeyyât, *Târîhu'l-edeb* adlı eserinde Sadrü'l-İslâm ile Emevî döneminin edebiyatını aynı başlık altında inceler. Onun bu yaklaşımı, eserini Zeydân'ın çalışmasından ayıran bir özellik olarak değerlendirilemez. Çünkü Zeyyât, Zeydân'ın Emevî dönemi edebiyatını ele alırken işlediği konuların aynısını işler. Ancak Zeyyât, hitabet sanatı ve hatipleri üzerine daha fazla yoğunlaşır.[290] Sonuç olarak Zeyyât'ın bu iki dönemi tek bir başlık altında toplaması, Zeydân'ın eserine paralel olduğunu ve özgün bir farklılığı olmadığını ortaya koyar. Her iki yazar da ele aldıkları dönemin edebî unsurlarını benzer şekilde inceleyerek kapsamlı bakış açıları sunarlar. Ancak Zeyyât'ın hitabet ve hatipler üzerine yaptığı ek vurgular, bu çalışmanın dikkat çekici bir noktası olarak değerlendirilebilir. Zeyyât, eserinde İslamiyet ve Emevî dönemi edebiyatını toplamda 129 sayfada işler. Bu bölümün sayfa dağılımı için aşağıdaki tablodan istifade edilebilir.[291]

[290] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 201.

[291] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 202.

ANA BAŞLIKLAR	ALT BAŞLIKLAR	SAYFA SAYISI	TOPLAM SAYFA SAYISI
GİRİŞ	İslami Edebiyat: Faktörleri, Kaynakları, Türleri ve Çeşitleri	6	6
İSLAMİ EDEBİYATIN KAYNAKLARI	Kur'an-ı Kerim	9	17
	Hadis	4	
	Cahiliye Şiiri	½	
	Yabancı Edebiyat	3	
İSLAMİ EDEBİYATIN TÜRLERİ	Şiir ve Şairler	75	107
	Hitabet ve Hatipler	20	
	Kitabet ve Katipler	8 + ½	
	Lahnin Ortaya Çıkması	1	
	Nahiv	1	
	Emevî Döneminde İlim	1	
	İslam'dan Sonra Hat	2 + ½	

Şekil 9: Zeyyât'a göre Emevî döneminde edebiyat tarihi

Tablodan anlaşılacağı üzere Zeyyât, İslami dönem -yani Emevî dönemi- Arap edebiyatını üç bölüme ayırır. İlk bölümde dönemin edebî altyapısını hazırlayan faktörleri inceler. İkinci bölümde Arap edebiyatının kaynaklarına odaklanır. Üçüncü bölümde ise edebî türleri tek tek ele alır. Ancak Vâd'ın Zeydân için yaptığı yorumların bir benzerini Zeyyât için de yaptığı görülür. Şöyle ki Zeyyât'ın bölümlere ayırdığı sayfalardan yola çıkarak bölümler arasında belirgin bir dengesizlik olduğunu savunur.[292] Örneğin, ikinci bölüm 17 sayfa ile sınırlıyken üçüncü bölüm 107 sayfadır. Burada açıkça görülüyor ki Zeyyât, bazı bölümlere daha fazla önem atfeder. Bölümlerin sayfaları arasındaki dengesizlik sadece ana başlıklar arasında değil, alt başlıklarda da görülür. Yukarıdaki tablodan hareketle üçüncü bölümün alt başlıklarına bakıldığında Zeyyât'ın, şiir ve şairler alt başlığına 75 sayfa ayırırken nahve 1 sayfa, kitabet ve katipler başlığına ise 8,5 sayfa ayırdığı görülür.[293] Vâd'ın yorumlarından hareketle Zeyyât'ın bu yaklaşımının, onun kişisel eğilimlerini ve önceliklerini gözler önüne serdiği söylenebilir. Daha farklı bir ifadeyle Zeyyât'ın, şiir ve şairlere geniş yer

[292] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 202.

[293] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 202-203.

ayırması, belki de bu alana olan özel ilgisini yansıttığına ve diğer edebî türleri ise ikinci plana attığına işarettir. Bir başka açıdan bakıldığında ise Zeyyât'ın bu yaklaşımı yalnızca ilgi ve eğilimlerini yansıtmayabilir. Şöyle ki dönemin kültürel ve edebî yapısının bir yansımasını da gösteriyor olabilir. Örneğin şiir, ele aldığı dönemde -Emevî döneminde- büyük bir öneme sahipti ve bu olgu, Zeyyât'ın eserindeki sayfa dağılımına etki etmiş olabilir. Ancak yine de edebiyat tarihini derinlemesine anlamak için tüm alanlara eşit derecede önem verilmesi genel bir çerçeve çizmek için gereklidir. Çünkü dönemin kültürel bağlamını anlamak için eşit yaklaşım önem arz eder.

Vâd, Zeydân ve Zeyyât'ın Emevî dönemi Arap edebiyatı tarihi dönemlendirmelerini kıyaslayarak birtakım çıkarımlarda bulunur. Bunun üzerine Zeydân ve Zeyyât'ın eserleri arasında çeşitli benzerlikler ve farklılıklar olduğunu tespit eder. Şöyle ki Zeydân, Emevî döneminde hitabetin ve inşanın tarihini yazarken, Zeyyât da bu konulara eserinde yer verir. Ancak Zeydân, "inşa" yerine "kitabet" kelimesini tercih eder. Diğer bir önemli nokta, Zeyyât'ın Zeydân'ın aksine tarih ve coğrafya gibi disiplinleri eserlerine dahil etmemesidir.[294] Sonuç olarak, Zeydân ve Zeyyât'ın eserleri incelendiğinde her iki yazarın da Arap edebiyatı tarihçiliğine olan katkılarının benimsedikleri kavramlar ve metotlar doğrultusunda şekillendiği görülür. Her iki araştırmacı da eserleri aracılığıyla bu dönemin edebî yapısını zenginleştirici bakış açıları sunar. Bu durum, Arap edebiyatı tarihçiliğinde çeşitliliğin ve çok yönlülüğün önemini bir kez daha gözler önüne serer.

Vâd, Zeydân ve Zeyyât'ın edebiyat kavramına bakış açılarının oldukça geniş olduğunu belirtir. Ancak bu yaklaşımlarının yansımalarını eserlerinde göremez.[295] Bu da her iki yazarın da teorik tutarlılığı tam anlamıyla sağlayamadığına işaret eder. Ayrıca ele aldıkları sanat dallarına eşit derecede yer vermemişlerdir. Bazı alanlar, derinlemesine incelenirken, diğer alanlara aynı derecede yoğunlaşılmamıştır. Bu durum, her iki yazarın da edebiyat tarihi çalışmalarında belirli bir seçicilik sergilediklerini akla getirir.

[294] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 203.

[295] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 204.

Vâd, Zeydân ve Zeyyât'ın Emevî dönemi edebiyatını incelerken önde gelen şahsiyetlerin biyografilerine ağırlık verdiklerini ortaya koyar. Zeydân'ın Emevî dönemi şiiriyle ilgili 75 sayfanın 62 sayfasını söz konusu şahsiyetlere ayırdığına; Zeyyât'ın ise Emevî dönemine dair şiir, şairler, hutbeler ve yazarlar bölümünün 103 sayfasının 52 sayfasını önde gelen şahsiyetlerin biyografilerine ayırdığını kaydeder.[296] Bu eğilim, Zeydân ve Zeyyât'ın eserlerinde kişisel biyografilerin, edebî analizlerden ve tür incelemelerinden daha çok ön planda olduğunu gösterir. Dönemin önde gelen şahsiyetlerinin edebî gelişime katkısını ortaya koymada önemli bir rol oynayan mezkûr yaklaşım, edebî türlerin gelişimlerinin yeterince incelenmemesine yol açabilir. Bu durum, edebiyat tarihinin sadece bireysel başarılarla değil, aynı zamanda bu başarıların kültürel ve tarihsel bağlamlarıyla da ele alınması gerektiğine işaret eder.

3.2.2. Vâd'ın Edebî Türlerin Gelişimine Göre Tarihlendirme Metoduna Yaklaşımı: Râfiî Örneği

3.2.2.1. Edebî Türlerin Gelişimine Göre Tarihlendirme Metodu Nedir?

Bazı edebiyat tarihçilerine göre edebî türlerin gelişimine göre tarihlendirme metodu, tarihî ve siyasi dönemlendirme metoduna bir tepki olarak ortaya çıkar. Vâd bu metodu ilk kullanan Arap edebiyatı tarihçisinin Râfiî olabileceğini ifade eder.[297] Vâd'ın, Râfiî'nin edebî türlerin gelişimini esas alan metodu, benimseyen ilk kişi olduğu düşüncesinde yalnız olmadığı anlaşılır. 20. yüzyıl Mısırlı araştırmacılardan Abdüsselam eş-Şâzelî, benzer bir görüşü savunarak Râfiî'nin *Târîhu âdâb* eserinde edebî türlerin gelişim metodunu benimseyen ilk kişi olduğunu belirtir. Şâzeli, Râfiî'nin *Târîhu âdâb* adlı kitabında Arap edebiyatı tarihini daha çok edebî türlerin gelişimi açısından incelemeye meyilli olduğunu; edebî olguları zaman dilimlerine göre değil, sanatsal ve edebî bölümler açısından incelediği kanaatindedir.[298]

Râfiî mezkûr metodu Arap edebiyatı tarihçileri arasında yaygınlaşan siyasi dönemlendirme metoduna karşı çıkma ve özgün bir metot sunma fikrinden yola

[296] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 204.

[297] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 163

[298] Şâzelî, *el-Ususu'n-nazariyye,* 204.

çıkarak geliştirir. Ancak Râfiî ile özdeşleşen metodun yaygınlık kazandığı söylenemez. Bu metot, edebiyatın bağımsız olduğunu, dolayısıyla siyasetle ilişkilendirmenin mümkün olmadığını savunur. Bu metotta edebî güzellik esastır siyasi ya da sosyal bir ölçütle kıyaslanamaz ve ölçülemez.[299]

Râfiî'ye göre Arap edebiyatı, siyaset ve dinin yerini alarak topluma yön verir. Bu nedenle de Arap edebiyatının siyaset ve dinden bağımsız olduğunu; siyaset ve dine göre de önceliğe sahip olduğunu savunur.[300] Râfiî'nin Cahiliye döneminde Arapların şiiri bir nevi siyaset olarak kabul etmelerini buna delil gösterir. Şöyle ki o dönemde bir şairin yazdığı tek bir beyit bile kabilesi için bir övünç vesilesiydi. Bu durum şairin, toplumu yönlendirmede ne denli önemli bir konuma sahip olduğuna ve şiirin o dönemde önemli bir güç kaynağı olduğuna işarettir.[301] Arap edebiyatının siyasetten bağımsızlığının diğer bir göstergesi ise siyaset ve dinin toplumda etkili olmaya başlamadan önce varlık gösterip gelişmesidir. Dolayısıyla bu durum edebiyatın siyasetten ve dinden önce ortaya çıkıp geliştiğini, aynı zamanda siyasetten de bağımsız olduğunu kanıtlar niteliktedir. Çünkü varlık olarak öncelik niteliğine sahip olanın sonradan ortaya çıkanın varlık hareketinden etkilenmesi mümkün olmayabilir.

Râfiî'ye göre edebiyat, tarih boyunca devletlerin ya da siyasi güçlerin yükselişi ve düşüşüyle bağlantılı olmamıştır. Edebiyat bu tür tarihî hadiselerle yükselmez ve düşmez.[302] Dolayısıyla edebiyatın siyasetten bu derece bağımsız olduğunu savunan Râfiî'ye göre siyasi tarih ile edebiyat tarihini aynı kriterlerle değerlendirmek doğru değildir. Edebiyatı siyasi kriterlere göre dönemlendirmek ona göre Arap edebiyatının doğasına aykırı olan yabancı bir metottur. Oysaki edebiyat tarihi her milletin kendine özgü niteliklerle şekillendirebileceği bir disiplindir.[303] Râfiî de Arap edebiyatı tarihini anlamak için alışılagelmiş dönemlendirmenin yeterli olmadığını; Arap yazarların söz konusu dönemlendirme metoduna bağlı kalarak eser ortaya koymalarının özgün

---

[299] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 163; metodun felsefi dayanakları ve özellikleri için bk. Faysal, *Menâhicu'd-dirâseti'l-edebiyye*,75-82.

[300] Râfiî, *Târîhu âdâb,* 1/1; Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 164;

[301] Râfiî, *Târîhu âdâb,* 3/58; Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 164;

[302] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 164.

[303] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 164-165.

olmadığını, bunun Arap edebiyatının orijinalliğini yansıtmadığını savunur.[304] O, söz konusu düşünce ve yaklaşımlarından hareketle Arap edebiyatı tarihinin özgünlüğünü yansıtan yeni bir metot geliştirir.

Râfiî, Arap edebiyatını en doğru şekilde tarihlendirmenin, türlerin gelişimini esas alan bir metotla olabileceği kanaatindedir. Ona göre edebiyat tarihi, edebiyatın zaman içindeki gelişimini anlamakla alakalıdır. Buna göre her edebî çalışmanın başlangıcından sonuna kadarki süreç, dönemin siyasi şartlarına bağlı olmaksızın ele alınır. Râfiî'nin bu yaklaşımı, edebî türlerin gelişimlerine daha geniş bir bağlamda değinerek her edebî ürünün ortaya çıktığı dönemde nasıl şekillendiğini anlamamıza yardımcı olur.[305] Eserini de böyle bir amaçla kaleme aldığı söylenebilir. Zira o, edebî türlerin doğuşunu ve zaman içinde geçirdiği değişiklikleri ve farklılıkları inceler. Örneğin Arap şiirinin türlerini tespit ederken, bu türlerin nasıl ortaya çıktığını ve zamanla nasıl değiştiğini tetkik eder. Şiir türlerini ve şairlerin yaptığı değişiklikleri analiz eder. Aynı zamanda incelediği türün gelişim sürecinde ona etki eden etkenleri de işlemeyi ihmal etmez. Buradan hareketle onun geliştirdiği metodun edebî türlerin gelişim ve değişimini ortaya koymaya olanak sağladığı söylenebilir.

Vâd, Râfiî'nin türlerin gelişimine göre edebiyat tarihini inceleme metodunun iki aşamadan geçtiği kanaatindedir. İlk aşamada edebî türler altında yazarların ve eserlerin sıralanmasıyla sınırlı bir yaklaşım benimsenir. Ancak bu dönemde, sadece yazar ve eserlerin isimlerinin sıralanması eleştirmenler ve araştırmacılar tarafından yetersiz bulunur. Çünkü bu yaklaşımın edebî eserlerin derinliğini ve önemini yansıtmadığı düşünülür. İkinci aşamada ise araştırmacılar ve tarihçiler, ilk aşamanın eksikliklerini gidermek için çaba gösterir. Bu dönemde edebî eserlerin yazarları ve eserleri ayrıntılı incelenerek yazıldıkları çağ ve müellifleri ile olan ilişkileri, sonraki eserlerle olan bağlantıları analiz edilir. Bu yaklaşım, edebî eserlerin daha geniş çerçevede değerlendirilmesine imkân sağlar.[306]

---

[304] Râfiî, *Târîhu âdâb,* 1/23; Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 167.

[305] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 167.

[306] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*,170.

Söz konusu metot, edebiyatın gelişimine tarihsel bir bakış açısı sunmakla öne çıkar. Bu metot, edebiyat tarihindeki iletişimi ve kopuklukları vurgulayabilir. Ayrıca, bir edebî türün tarih içindeki ilerleme ve gerileme süreçlerini anlamamıza katkı sunar. Örneğin, Râfiî'ye göre Emevî döneminde yaygınlaşan şarkı türündeki şiir, Abbâsîler döneminde zirveye ulaşır.[307] Ancak bahse konu olan metot, edebî eserlerin gelişimi üzerine odaklanırken yazarların kişisel yaratıcılıklarını ve çok yönlülüklerini tam olarak yansıtamayabilir. Örneğin Râfiî, Beşşâr'ı hicivde en meşhur şairler arasında tanımlarken aynı zamanda onu aşk şiiriyle de ilişkilendirir.[308] Buradan hareketle türlerin gelişiminin esas alındığı tarihlendirme metodunda yazarların eserlerinin bir bütün olarak incelenmesi ve bu eserlerin bütünlüğünü koruması oldukça zordur. Bu da metodu tartışmalı kılan unsurlardan biridir. Dolayısıyla metot, edebî eserlerin sosyal ve kültürel bağlamlarını tespit etmeyi zorlaştırabilir. Aynı şekilde eserleri sadece isimlerin ve türlerin listelenmesiyle sınırlayarak yazarların eserleriyle olan ilişkilerini göz ardı edebilir. Özellikle edebiyat eserlerinin isimler üzerinden sınıflandırılması, eserlerin içeriği ve anlamı hakkında yanıltıcı bir görüş oluşturabilir. Çünkü isimlerin birbirleriyle olan ilişkileri veya eserlerin toplumsal dokusu gibi önemli unsurlar, sadece isimlerin sıralanmasıyla tam olarak ifade edilemez. Bu nedenle, edebiyat tarihinde daha kapsamlı ve derinlemesine bir anlayış için bu metodolojinin sınırlamaları ve riskleri göz önünde bulundurulmalıdır.[309]

3.2.2.2. Edebî Türlerin Gelişimine Göre Tarihlendirme Metodunun Uygulanması

Zikredildiği üzere Râfiî, Arap edebiyatı tarihini incelemeye en uygun metodun, edebî türlerin gelişimine göre tarihlendirme metodu olduğu kanaatindedir. Mezkûr metotla yapılacak bir araştırmanın edebî türlerin gelişim serüvenini daha iyi ortaya koyacağını düşünür. Söz konusu metotla da *Târîhu âdâbi'l-Arab* eserini kaleme alır. O, Arap edebiyatı tarihini üç ana konu etrafında inceler. İlk olarak şiirin başlangıcı, ortaya çıkışı ve Araplar için önemine odaklanır. Böylece şairlerin şiirlerini nasıl

[307] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 171.

[308] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 174.

[309] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 176.

sunduklarını ve doğaçlama yeteneklerini ele alır. İkinci olarak, Cahiliye dönemindeki Arap şiirinin ana temalarının İslam toplumlarının gelişimiyle nasıl değiştiğini ve Abbâsî dönemi ile sonraki dönemlerde nasıl yenilendiğini anlatır. Üçüncü olarak ise, Cahiliye döneminin ünlü şairleri İmruülkays (öl. 540 dolayları), Tarafe (öl. 564 [?]) ve Züheyr (öl. 609 [?]) hakkında bilgi verir.[310] Vâd, Râfiî'nin eserindeki şiirin tarihi, türleri ve edebiyatın önemli isimleri gibi başlıklardan hareketle eserin kapsamlı bir çalışmaya işaret etmediğine temas eder. Zira Vâd'a göre, daha derin bir inceleme yapıldığında bu yüzeysel izlenim değişir. O bu konudaki düşüncesini bir örnekle pekiştirir. Şöyle ki Râfiî, kitabının üçüncü bölümünde Endülüs edebiyatını yüzyıllar ve olaylara göre ele alır. Ancak bu konulara yalnızca birkaç sayfada değinir.[311] Vâd, bu önemli konuların yüzeysel olarak ele alınmasını eleştirir. Bu eleştiriden hareketle Râfiî'nin çalışmasının belirli konulara odaklandığına ve derinlemesine analize yer vermediğine, dolayısıyla mezkûr eksikliklerin, eserin kapsamlı bir edebiyat tarihi çalışması olarak nitelendirilmesine engel olduğuna dikkat çeker.

Vâd'ın eleştirileri, Râfiî'nin eserinin yapısını ve kapsamını daha iyi anlamak için birtakım ipuçları sunar. Çünkü edebiyat tarihi yazımında metot tercihi ve uygulanışı, eserin tercih edilen metoda ne derece bağlı kaldığını tespit etmeye imkân sunar. Ancak yine de Vâd'a göre Râfiî'nin eserinde metot tutarsızlığı olsa da edebiyat tarihini türlere göre sınıflandırma açısından eseri örnek niteliğindedir.[312] Vâd, Râfiî'nin dönemlendirmesine dair genel değerlendirmelerden sonra onun Arap şiirini tarihlendirmesini kritik eder.

3.2.2.3. Râfiî'nin Arap Şiirini Tarihlendirmesi

Râfiî, eserinde Arap şiirinin tanımını, tarihini, şairlerin unvanlarını, tabakalarını, ilham kaynaklarını, şiir söyleme tarzlarını, şiirin toplumsal yapıyla ilişkisini, dilsel özelliklerini ve zaman içinde nasıl geliştiğini inceler.[313] Vâd bu

---

[310] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 237; Râfiî'nin eserinde ele aldığı konuların ayrıntılı hâli için bk. Râfiî, *Târîhu âdâb,* 1/329-334 ve 3/331-336.

[311] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 238; Râfiî, *Târîhu âdâb,* 3/195-202.

[312] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 238.

[313] Râfiî, *Târîhu âdâb,* 3/9-16.Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 238;

başlıklardan hareketle ilk bakışta Râfiî'nin edebî metinlerden çıkıp toplumsal ve kültürel bir incelemeye yöneldiğinin düşünülebileceğini belirtir. Çünkü Vâd, Râfiî'nin konularını işlerken klasik dönemdeki farklı görüşleri sık sık aktardığını belirtir. Râfiî'nin "hadislerde şu şekilde belirtilmiştir...", "Mutarrizî eserlerinde şu ifadeyi kullanmıştır...", "Âmidî'nin görüşüne göre...", "İbn Reşîk'in ifadesiyle…" gibi ifadeleri sık kullanmasını bu duruma örnek gösterir.[314] Vâd, Râfiî'nin naklettiği haberlerin Arap şiirinin tarihsel analizine katkıda bulunmadığını belirtir. Çünkü aktarılanları, edebiyatın dışında addetmese de konunun dışında bulur. [315] O, Râfiî'nin aktardıkları ile konunun dışına çıksa da Arap şiirinin tarihsel hareketine dair bakış açısını yansıttığına atıfta bulunur.[316] Bu bağlamda, Râfiî'nin şiirin edebî yönünün yanı sıra kültürel ve tarihi arka planını da anlamayı amaçladığı söylenebilir. Çünkü aktarılan haberler, şiirin tarihsel ve kültürel bağlamda nasıl evrildiğine dair genel bir çerçeve çizer. Yine de bu durum, Râfiî'nin edebî metinlerin incelenmesinden saptığı gerçeğini değiştirmez.

Râfiî, Arap şiirinin konularını tartışarak şiirin hareketini gözlemler. Arap şiirinin tarihsel gelişimini anlamak adına iki farklı bakış açısı arasında tereddüt yaşar. İlk olarak Arap şiirinin Cahiliye döneminde mükemmellik seviyesine ulaştığını düşünür. Ancak o, Arap toplumunun ve dilinin değişmesiyle şiirin gerileme sürecine girdiğini savunur. Bu görüş, Arapların diğer milletlerle karışmasının bir sonucu olduğunu ve bu nedenle şiirin zamanla bozulduğunu öne sürer. Râfiî'nin benimsediği ikinci görüş ise doğal seleksiyon yasasına dayanır. Bu yasa, var olma mücadelesinin ve doğal seçilimin edebî gelişim üzerindeki etkilerini vurgular. Şöyle ki Râfiî, şiirin tarihsel süreç içerisinde anlam derinliği ve miktar açısından artış yaşadığını gözlemler. Şiirin bu gelişim sürecini de hem toplumsal ve dilsel değişimlerle hem de doğal seleksiyon yasasıyla açıklama yoluna gider.[317] Râfiî'nin şiirin gelişim süreci hakkındaki bu iki farklı yaklaşımı, Arap şiirinin gelişim sürecini çok boyutlu bir açıdan anlamaya dönük bir çaba olarak değerlendirilebilir. İlk görüş, şiirin tarihsel ve

[314] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 239.

[315] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 240-241.

[316] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 242; Râfiî, *Târîhu âdâb,* 3/35-44.

[317] Bu konudaki ayrıntılı bilgi için bk. Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 241-244.

toplumsal değişimlerle nasıl gerilediğini gösterirken, ikinci görüş, bu sürecin anlam derinliği ve miktar açısından nasıl bir ilerleme yaşadığını ortaya koyar. İki görüş arasındaki denge, Râfiî'nin şiiri tarihsel, kültürel ve doğal seleksiyon bağlamında nasıl ele aldığını anlamak için önemlidir.

3.2.2.4. Râfiî'nin Şiirin Türlerini Tarihlendirmesi

Râfiî, Arap şiirinin tarihsel gelişimini incelemekle kalmaz. Cahiliye döneminden itibaren mevcut olan şiir türlerini ve İslam'ın gelişiyle birlikte değişen şiir temalarını da inceler. Bu bağlamda kaside, methiye ve mersiye gibi geleneksel türlerin yanı sıra, Abbâsî dönemi ve sonrasında ortaya çıkan şiir türlerini de analiz eder.[318] Vâd, Râfiî'nin şiir türlerini ve şiir sanatlarını tarihlendirmeye daha sistematik yaklaştığını belirtir. Şöyle ki Râfiî, şiirin türlerini ve sanatlarını ele alırken genellikle bunları ifade eden, terminolojinin net bir şekilde tanımlanması, türlerin tarihsel bağlamının belirlenmesi ve bu türlerin geçirdiği değişimlerin kronolojik olarak değerlendirilmesinin yapılması şeklinde bir sıralama takip eder.[319]

Râfiî, Arap şiirinin türleri ve sanatlarının terminolojisini tanımlarken çeşitli yöntemler kullanır. Her bir terimin tanımında izlediği yöntem, Arap şiirinin karmaşık yapısını anlamamıza katkı sağlar. Bu terimleri dilbilimsel, klasik dönem Araplarının kullanımları, kendi bakış açısı ve ıstılah anlamları açısından tanımlar.[320] Dolayısıyla Râfiî'nin Arap şiirine dair terimleri tanımlarken çok yönlü bir yaklaşım benimsediği anlaşılır. Dilin kökenine, tarihsel bağlama, kişisel yorumlara ve kavramsal anlamlara odaklanan bu yaklaşım, terimlerin kapsamlı bir şekilde anlaşılmasına yardımcı olur.

Râfiî'nin Arap şiirinin türleri ve sanatlarını incelerken takip ettiği yöntemsel çerçeveyi muhafaza etmeye özen göstermesi, şiir türlerinin ve temalarının tarihsel süreç içerisindeki evrimini sistematik bir şekilde incelemeye imkân tanır. Onun bu yaklaşımı, Arap şiirinin tarihsel gelişimini ve dönüşümünü ayrıntılı değerlendirme amacını yansıtır. Şöyle ki Râfiî, her bir edebî türün veya sanatın tarihini incelerken, ilk

---

318 Râfiî, *Târîhu âdâb,* 3/79; Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 244.

319 Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 245.

320 Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 245-246.

olarak Cahiliye dönemi üzerindeki durumuna odaklanır. Bu dönemdeki şiirsel türlerin kökenlerini, toplumda nasıl yayıldığını ve gelişim süreçlerini ele alır. Cahiliye dönemine yönelik incelemesinin ardından, ele aldığı edebî türün Sadrü'l-İslâm, Emevî ve Abbâsî dönemlerindeki evrimini ve değişimlerini tetkik eder. Bu dönemlerde şiirin geçirdiği dönüşümleri, etki eden faktörlerle birlikte değerlendirir. İslamiyet'in kabulü ile Arap şiirinde meydana gelen değişiklikler, Râfiî'nin analizinde önemli bir yer tutar. Özellikle İslamiyet'in getirdiği yeni değerlerin ve inanç sisteminin şiirsel türlerde nasıl bir etki oluşturduğuna değinir. Emevî ve Abbâsî dönemlerinde ise, Arap şiirinin daha da çeşitlenmesi ve farklı türlerin ortaya çıkması üzerinde durur.[321] Bu dönemlerde şiirin geçirdiği aşamalar, kültürel etkileşimler ve siyasi olaylarla birlikte değerlendirilir.

Vâd, Râfiî'nin Arap şiirinin tarihine yaklaşımını öznel bir bakış açısı olarak değerlendirir. Çünkü ona göre Râfiî, Cahiliye dönemi şairlerini yüceltirken, sonraki dönem şairlerini küçümseyen bir bakış açısına sahiptir. Dolayısıyla bu bakış açısı onun değerlendirmelerinde öznelliği yansıtır. Ayrıca Vâd, Râfiî'nin eserindeki haber ve rivayetlerin tahlile ve değerlendirilmeye ihtiyaç duyduğunu aktarır.[322] Râfiî'nin metoduna yönelik kritiklerini belirten Vâd, eserindeki rivayetleri genellikle konu ile ilişkili olmayan yerlerde sunduğunu; bu durumun edebî türlerin gelişimini ve tarihsel sürecini kavramaya engel olduğunu düşünür. İlgili olmayan yerlerde aktarılan rivayetler ise konunun derinlemesine analizinin önüne geçerek yüzeysel bir konu anlatımının ortaya çıkmasına neden olur. Dolayısıyla Râfiî'nin tarihsel çalışmalarında sunulan bilgiler, bazen edebî türlerin gelişim süreçleri veya toplumsal etkiler hakkında yeterli bilgi sunmaktan ziyade, daha çok öyküsel ve anlatımsal bir nitelik taşır. Bu da onun tarih yazımındaki yaklaşımının daha geniş ve kapsamlı bir analitik çerçeveye ihtiyaç duyduğunu ortaya koyar.[323]

[321] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 246-247.

[322] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 251.

[323] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 251.

3.2.2.5. Râfiî'nin Önemli Şahsiyetleri Ele Alma Yöntemi: Tarihsel ve Bireysel Şahsiyetlerin Harmanlanması

Râfiî, Cahiliye döneminin önemli isimleri başlığı altında yalnızca muallaka şairlerinden İmruülkays, Tarafa ve Züheyr'i inceler. O, mezkûr şairleri üç ana başlık altında toplar. Bu başlıklar; şairlerin biyografik incelemesini, edebî kişiliklerinin incelenmesini ve şiirlerinin ayırt edici özelliklerini kapsayacak şekildedir.[324] Râfiî, söz konusu başlıklar altında önemli analizler yapar. Bu analizler, şairlerin Cahiliye dönemi şiirine olan katkılarını ve onları diğer şairlerden ayıran özelliklerini anlamamıza yardımcı olur. O, şairlerin biyografileri ve eserleri üzerinden yalnızca edebî bir analiz yapmakla kalmaz, aynı zamanda şairlerin toplumsal ve tarihsel bağlamlarına da ışık tutar.[325] Bu bağlamda, Râfiî'nin edebiyat araştırmalarına yeni bir bakış açısı sunduğu ve çalışmasının sadece Arap edebiyatı değil, genel edebiyat araştırmaları için de değerli bir kaynak teşkil ettiği çıkarımına varılabilir.

Vâd, dikkatle incelendiğinde Râfiî'nin Arap edebiyatının önemli şahsiyetlerine dair yaptığı tanımlamalarda tarihî şahsiyet ile edebî şahsiyet arasında karışıklığın fark edileceğini belirtir. O bu karışıklığın, Râfiî'nin edebiyatçının eserlerinde kendini ifade ettiğine ve dolayısıyla edebî kişiliğiyle tarihsel kişiliği arasında doğrudan bir bağlantı olduğuna dair inancından kaynaklandığını belirtir.[326] Râfiî'nin bu yaklaşımına göre, edebiyatçının hayatı boyunca yaşadığı olaylar ve deneyimler, edebiyat anlayışını anlamlandırmak ve tanımak için vazgeçilmez unsurlardır. Bu nedenle, Râfiî edebî şahsiyetlerin biyografik unsurlarını ve tarihsel arka planlarını, eserlerinin anlaşılmasına katkıda bulunan temel faktörler olarak değerlendirir. Bu bağlamda, Râfiî'nin eserlerinde dikkat çeken temel yaklaşımlar bulunur. Bunlardan öne çıkanları şu şekildedir:[327]

1. Soy ve Aile Bağları: Râfiî, edebiyatçının soy ve aile geçmişini inceleyerek bu unsurların edebî kişiliği üzerinde etkileri olduğunu savunur. Örneğin İmruülkays'ın

---

[324] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 255; Râfiî, *Târîhu âdâb,* 3/331-336.

[325] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 255.

[326] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 256.

[327] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 256.

babası ve amcalarının kral olduğunu belirterek ailevi kökenlerinden yola çıkar ve İmruülkays'ın edebî kimliğinin anlaşılmasına katkıda bulunur.[328]

2. Hayatının Aşamaları ve Kişisel Deneyimler: Râfiî, edebiyatçının hayatının farklı evrelerinin ve kişisel deneyimlerinin edebî eserlerine yansıdığını düşünür. Aynı zamanda edebiyatçının yaşamındaki dönüm noktalarının, edebî kariyerine nasıl etki ettiğini analiz eder.[329]

3. Karakter özellikleri: Râfiî edebiyatçının karakter özelliklerinin, edebî eserlerine yansıdığı kanaatindedir. [330]

Râfiî, Arap edebiyatının önemli figürlerini, onların tarihsel ve edebî kimliklerini analiz ederken bu iki unsuru birbirinden ayrılmaz şekilde harmanlar. Onun bu yöntemi, edebiyat tarihçiliğine farklı bir perspektif sunarken, aynı zamanda bazı eleştirileri de beraberinde getirir. Çünkü yöntem, haberler ile edebî eserler arasında sürekli bir geçişe, diğer bir ifadeyle tarihsel gerçekliklerle edebî kurgu arasındaki sınırları belirsizleştiren bir yapıya dayanır. Râfiî'nin edebiyatçıların yaşamlarını ve eserlerini değerlendirirken yaptığı geçişleri daha iyi anlamak için aşağıdaki aşamalar incelenmelidir.[331]

1. Edebiyatçının Doğumu ve Edebî Gelişimi: Öncelikle edebiyatçının doğumunu ve edebî gelişimini inceleyerek bu sürecin şairin eserleri üzerindeki etkilerini analiz eder.

2. Haberlerden Edebî Eserlere Geçiş: Edebiyatçı hakkında aktarılan haberlerden yola çıkarak, bu haberlerin edebî eserlere olan yansımalarını inceler. Bu süreçte, edebiyatçının kişisel deneyimlerinin ve toplumsal bağlamının edebî metinlere nasıl dönüştüğünü analiz eder.

3. Edebî Eserlerden Haberlere Geçiş: Edebî eserlerden elde edilen bilgilerle edebiyatçının yaşam öyküsüne dair yeni çıkarımlar yapar.

---

328 Bu konudaki örnekler için bk. Râfiî, *Târîhu âdâb,* 3/193.

329 Bu konudaki örnekler için bk. Râfiî, *Târîhu âdâb,* 3/191-192 ve 227.

330 Bu konudaki örnekler için bk. Râfiî, *Târîhu âdâb*, 3/225.

331 Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 260.

4. Tarihsel ve Bireysel Şahsiyetlerinin Harmanlanması: Tarihsel gerçekliklerle bireysel kimlikleri harmanlayarak edebiyatçıların yaşamlarını ve eserlerini iç içe geçmiş bir bütün olarak değerlendirir.

5. Edebî Olayların Sanatsal Değeri: Edebî eserlerdeki olayları edebiyatçının sanatsal üretiminin bir parçası olarak değerlendirir. Edebî metinlerdeki olayları, tarihsel gerçekliklerle harmanlayarak bu olayların sanatsal değerini inceler. Ancak, bu süreçte herhangi bir eleştirel analiz veya gerekçe sunmadan, doğrudan edebî eserlerden haberlere geçiş yapar.

Râfiî'nin edebiyat tarihçiliği yöntemi, edebî eserler ile tarihsel olaylar arasında kurduğu doğrudan bağ nedeniyle eleştirilir. Edebî eserlerin, edebiyatçının yaşamıyla doğrudan ilişkili olduğu varsayımı, edebî metinlerin sanatsal ve estetik değerlerinin göz ardı edilmesine yol açabilir. Bu yaklaşım, edebiyat tarihçiliğinde daha derinlemesine bir analiz ve eleştirel bakış açısının gerekliliğini ortaya koyar.[332]

3.2.3. Vâd'ın Sanat Ekollerine Göre Tarihlendirme Metoduna Yaklaşımı: Tâhâ Hüseyin Örneği

3.2.3.1.Sanat Ekollerine Göre Tarihlendirme Metodu Nedir?

Edebiyatı edebî ekollere göre tarihlendirme metodunun ortaya çıkışı, 19. yüzyılda Avrupa'da ilimlerin dallara ayrılmasına ve edebiyatın çeşitli akımlar tarafından şekillendirilmesine dayanır.[333] Bu dönemde romantizmin edebiyatın sınırlarını özgürleştirmesi gibi etkenler sonucunda metodun felsefi temelleri atılır. Edebiyatın tarihi belirli ekoller veya akımlar çerçevesinde incelendiğinde, ekollerin temelinde yazarların benzer estetik yaklaşımlar ve ifade biçimleri kullanmaları yatar. Ortak yöntemler ve teknikler, eserlerin sanatsal değerini artırırken, zamanla bu tarzları benimseyen yeni yazarlar ve takipçiler oluşur. Bu durum, belirli bir edebî ekol veya akımın ortaya çıkmasına yol açar. Edebî ekol, belirli bir felsefi veya sanatsal görüşü savunan, bu görüşe bağlı kalan ve bu görüşün hedeflerini gerçekleştirmeye çalışan

[332] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 260.

[333] Metodun tarihî arka planı ve klasik dönemdeki örnekleri için bk. Faysal, *Menâhicu'd-dirâseti'l-edebiyye* 133-136.

bireylerin oluşturduğu bir gruptur. Bu bağlamda, bir edebî akım, sanatçının veya yazarın eserlerinde uyguladığı belirli teknikler ve görüşlerin toplamını temsil eder. Dolayısıyla, edebî akımlar, yalnızca bir estetik anlayışı değil, aynı zamanda bu anlayışın teorik temelleri ve uygulama biçimleri açısından da bir birlikteliği ifade eder.[334]

Söz konusu metodu benimseyenler edebiyatın özel bir yazı sanatı olduğunu savunurlar. Bu bağlamda, metotla anılan Tâhâ Hüseyin de edebiyatı tanımlamak ve değerlendirmek için metinlerin içeriği ve yapısına odaklanarak bir eser kaleme alır.[335]

Bu metodu benimseyenlere göre, edebiyat metinlerindeki sanatsal güzelliğin derecesi metinden metine göre farklılık gösterir. Ancak bir metin tamamen sanatsal güzellikten yoksun olduğunda o metni edebî bir eser olarak kabul etmek mümkün değildir.[336] Buna göre metodu benimseyenlerin, sanatsal güzelliği edebiyat metinleri için temel bir kriter olarak kabul ettikleri anlaşılır. Metodu benimseyenlerden Tâhâ Hüseyin ve onunla benzer görüşte olanlar, sanatsal güzelliği edebî metinlerde merkeze alırlar.[337] Buna göre edebî metinler, yalnızca dil ve içerik açısından değil estetik değerler açısından da analiz edilmelidir. O hâlde edebî olmayan ve sanatsal güzellikten yoksun metinlerin bu metotla değerlendirilemeyeceği sonucuna ulaşılır.

3.2.3.2.Tâhâ Hüseyin'in Sanat Ekollerine Göre Tarihlendirme Metodunu Uygulaması

Metodun kendisiyle özdeşleştiği Tâhâ Hüseyin, *Fi'l-Edebi'l-Câhilî* eserini bir edebiyat tarihi eseri ortaya koymak amacıyla kaleme almaz. O, eserinin pek çok yerinde edebiyat tarihine dair benimsediği ve geçerli olduğuna inandığı metotları tanıtmak ve değerlendirmek için eser kaleme aldığını ifade eder.[338] Bu nedenle, onun

---

[334] Cebûr 'Abdunnûr, *el-Mu'cemu'l-Edebî* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1984), 245.

[335] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb,* 178; edebî ekollere göre tarihlendirme metodunun dayanakları ve özellikleri için bk. Faysal, *Menâhicu'd-dirâseti'l-edebiyye,* 143-146.

[336] Metodun özellikleri hakkında ayrıntılı bilgi ve değerlendirmeler için bk. Faysal, *Menâhicu'd-dirâseti'l-edebiyye,* 143-146.

[337] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 178.

[338] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 176; Hüseyin, *Fi'l-Edebi'l-Câhilî*, 307.

amacının edebî analiz ve eleştiride kullanılabilecek metotları vurgulamak ve değerlendirmek olduğu söylenebilir. Tâhâ Hüseyin eserinde, çağdaşlarının kaleme aldığı Arap edebiyatı tarihi eserlerini ve benimsedikleri metotları eleştirir. Çünkü eserlerinin edebiyat tarihi olarak sunulmasının yanıltıcı ve yüzeysel olduğunu ima eder.[339] Ona göre, Arap edebiyatı tarihini edebî ekollere göre sınıflandırma metodunu bir önerme olarak kabul etmek mümkündür. Bu yaklaşımdan hareketle eserinde yaşadığı çağda kaleme alınan edebiyat tarihi eserlerini eleştirerek edebiyat tarihi yazımı metotlarına bir yenisini ekler.

Vâd'ın tespitine göre, mezkûr metodun savunucuları, edebî eserlerin estetik değerlerinin, insanların ortak bir güzellik anlayışına sahip olmalarıyla alakalı olduğuna inanır.[340] Yani farklı kültür ve geçmişlere sahip olsalar bile, insanlar edebî eserlerdeki sanatsal güzelliği hissedebilir ve bu eserlerden etkilenebilirler. Bu durum edebiyatın evrensel bir sanat formu olduğunu ve insan duygularına doğrudan hitap edebildiğini ortaya koyar. Ancak, edebiyat mutlak güzelliğin bir yansıması olsa da etki-tepki yasasına göre yazar eserinde kişiliğini, bakış açısını ve yaşadığı çağı da yansıtır. Çünkü yazar bireysel olduğu kadar toplumsal bir varlıktır. Bu yüzden toplumun yapı taşı olan unsurlarını, genel durumunu, sorunlarını ve kültürünü de eserine yansıtır. Diğer bir ifadeyle edebiyatçı, eserinde iç dünyasından ve deneyimlerinden bir parça sunar. Bu, edebiyatın hem kişisel hem de evrensel bir boyut kazanmasını sağlar. Bu nedenle, yazdıkları sadece bireysel bir ifade değil, aynı zamanda yaşadığı zamanın ve toplumun bir yansımasıdır.[341] Yazarın yaşadığı çağ ile bulunduğu toplum arasındaki etkileşim zinciri devam eder. Öyle ki yazarlar birbirlerinin çalışmalarından etkilenir veya belirli bir yazarın izinden giderler. Bu etkileşim ve takip, edebî ekollerin ve tarzların şekillenmesine ve gelişmesine katkıda bulunur. Her bir yazar, kendinden önceki nesillerin birikiminden faydalanarak edebî geleneği zenginleştirir ve özgün katkılarını sunar. Böylece edebî ekoller oluşur. Edebî ekol de yazarların birbirlerinden öğrenip benimsedikleri sanatsal ifade ve anlatım özelliklerinin bütünüdür.[342] Her edebî ekolün

---

339 Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 177; Hüseyin, *Fi'l-Edebi'l-Câhilî*, 63.

340 Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb,* 178.

341 Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 178-179.

342 Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 180.

kendine özgü sanatsal niteliklerini oluşturan bir yazar ve bu nitelikleri sürdüren takipçileri vardır. Bu nedenle, bir edebiyat tarihçisinin her bir edebî ekolün nasıl ortaya çıktığını incelemesi ve bu ekole eserleriyle katkıda bulunan önemli isimleri tespit etmesi ortaya çıkan edebî ekole hizmet niteliğindedir.

Daha önce de ifade edildiği üzere, edebiyatı edebî ekollere göre tarihlendirme metodunu benimseyenlerin esas malzemesi edebî metinlerdir. Örneğin Tâhâ Hüseyin edebî metinleri inceleyerek Mudar şiir ekolünü keşfeder. Mudar şiir ekolü ilk olarak Evs b. Hacer'in (öl. 620) şiirlerinde daha sonra Nâbiga ez-Zübyânî (öl. 604 [?]), Züheyr b. Ebû Sülmâ (öl. 609), Züheyr'in oğlu Kâ'b. Züheyr (öl. 24/645 [?]) ve Hutay'e (öl. 59/678 [?]) gibi şairlerin şiirleriyle devam eder. Tâhâ Hüseyin, mezkûr şairlerin şiirlerini inceleyerek Mudar şiir ekolünün özelliklerini ortaya koyar. O, söz konusu şairlerin şiiri bir sanat olarak kabul edip ona büyük bir özen gösterdiklerini, şiirin biçimine ve içeriğine eşit derecede önem verdiklerini, eserlerinde benzetme, mecaz ve istiare gibi sanatlara sık sık yer vererek şiirlerine derinlik kattıklarını keşfeder. Dolayısıyla ona göre bu ortak özellikler, onların belirli bir şiirsel ekolün temsilcileri olduklarını ortaya koyar.[343]

Tâhâ Hüseyin, Arap edebiyatının tam ve eksiksiz bir tarihini yazamayacağını, bu nedenle araştırma yöntemleri ve şiirsel analiz yöntemlerini daha geniş sunmayı amaçladığını belirtir.[344] O çağdaşlarının da eksiksiz bir edebiyat tarihi yazamayacakları kanaatindedir. Bu nedenle Arap edebiyatı tarihini araştırma yöntemlerini ve şiir analiz tekniklerini detaylandırmaya yönelik bir çalışma yapmayı hedefler.[345] Amacından hareketle Tâhâ Hüseyin'in Arap edebiyatı üzerine daha kapsamlı ve derinlemesine bir anlayış geliştirilmesine katkıda bulunmak istediği çıkarımına varılabilir. Tâhâ Hüseyin'in eserinde Mudar şiir ekolünün sanatsal özelliklerini ve önde gelen temsilcilerini incelediği bölüm, onun bu konudaki ilkelerini, kavramlarını ve yöntemlerini uyguladığı örnek bir model niteliğindedir. O, eserinin diğer kısımlarında yer verdiği akademik ve edebî yaklaşımları Mudar şiiri

[343] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 180-181; Hüseyin, *Fi'l-Edebi'l-Câhilî,* 272-342.

[344] Hüseyin, *Fi'l-Edebi'l-Câhilî,* 307.

[345] Hüseyin, *Fi'l-Edebi'l-Câhilî,* 46 ve 59-61.

üzerinde somutlaştırarak bir prototip sunar. Bu şiiri çok öz bir şekilde inceler ve hakkında derinlemesine analiz yapmaz. Çünkü, bu ekolün şiirine dair genel bir çerçeve çizmeyi amaçlar. Bu durum onun, Mudar şiir ekolü üzerinden kapsamlı araştırmalarda kullanılmak üzere bir model sunmak istediğini pekiştirir.[346] Böylelikle Tâhâ Hüseyin, edebî eserleri anlamak ve değerlendirmek için geliştirdiği modelin, pratikte nasıl uygulandığını gözler önüne sermiş olur. Tâhâ Hüseyin'in sunduğu örnek model incelendiğinde onun Mudar şairlerinin tarihini iki temel bölüme ayırarak ele aldığı gözlemlenir. İlk bölüm giriş niteliğindedir ve Mudar şiirlerindeki intihal sorununa ve Mudar şairlerinin sayıca çokluğuna odaklanır. Ayrıca şiirlerin ait oldukları dönem ve şairlerine doğru bir şekilde nispet edilmesi için kullanılan kriterlere dikkat çeker. İkinci bölüm ise, Tâhâ Hüseyin'in Mudar şairlerinin tarihini ve şiirlerini ekollere ayırarak incelediği uygulamalı bir kısmı içerir. Bu bölümde, her ekolün özellikleri ve şairlerin bu ekollere nasıl dahil edildiği detaylı bir şekilde ele alınır.[347] Vâd, Tâhâ Hüseyin'in incelediği şairlerin Cahiliye döneminden olup olmadığını ve şairlere atfedilen şiirlerin onlara ait olup olmadığını tespit ederken kendi belirlediği bir ölçütü kullanarak sonuca ulaşmaya çalıştığını ifade eder.[348] Bu ölçüt üç aşamadan oluşur. İlk aşamada, Cahiliye dönemine ait olduğu savunulan şiirlerin doğruluğunu tespit etmek için kelimelerin alışılmadık ve garip olma özelliğine dayanan yaklaşımı reddeder. İkinci aşamada, Cahiliye dönemine ait şiirlerin değerlendirilmesinde anlamın ilkel yapısına dayanan görüşü reddeder. Üçüncü aşamada ise, kendi yaklaşımını ortaya koyar. Bu aşamada, sadece kelimenin veya anlamın doğruluğuna dayanmak yerine, her ikisini de göz önünde bulundurup değerlendirme yapmayı, ayrıca diğer sanatsal ve tarihsel unsurları da dikkate almayı önerir. Böylelikle söz konusu unsurları bir araya getirerek Cahiliye dönemine ait şiirlerin gerçekliğinin daha doğru tespit edileceği bir ölçüt geliştirmeyi amaçlar.[349] Ölçütteki her aşama dikkatle incelendiğinde temel noktanın Tâhâ

[346] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 261.

[347] Hüseyin, *Fi'l-Edebi'l-Câhilî*, 272- 342.

[348] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb,* 263.

[349] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 263; Hüseyin, *Fi'l-Edebi'l-Câhilî,* ilk aşama için bk. 262, ikinci aşama için bk. 263-264 üçüncü aşama için bk. 265.

Hüseyin'in takip ettiği Descartes'ın şüphecilik metoduna dayandığı oldukça belirgindir.[350] Çünkü temelde bir reddediş ve şüphe vardır.

Edebî ekollere göre tarihlendirme metodu, eserlerin öne çıkan edebî ekollere göre sınıflandırılması temeline dayanır. Tâhâ Hüseyin'e göre bu sınıflandırma, yazarların eserlerindeki ortak sanatsal özelliklerin dikkatle incelenmesini gerektirir. Dolayısıyla edebî ekollere göre tarihlendirme metodunu benimseyen bir yazar, ele aldığı eserlerin benzer unsurlarını belirleyerek bunları gruplandırabilir ve bu grupları bir edebî ekol olarak tanımlayabilir. O hâlde Tâhâ Hüseyin'in, edebî ekoller belirlenirken teknik benzerliklerin saptanmasıyla sınırlı kalınmaması gerektiğini; bu ekollerin tarihsel bağlamda nasıl süreklilik gösterdiğinin ya da nasıl bir değişim geçirdiğinin de analiz edilmesi gerektiğini düşündüğü söylenebilir.[351] Buradan hareketle, dönemin sanatsal eğilimlerini belirlemenin ve bu eğilimlerin birbirleriyle olan ilişkileri ile geçiş süreçlerini açıklığa kavuşturmanın bir edebiyat tarihçisinin görevi olduğu söylenebilir. Böylece, edebî ekoller arasındaki devamlılık ve kopmaların izleri sürülebilir ve edebiyat tarihi boyunca bu ekollerin rolü daha iyi anlaşılabilir.

Tâhâ Hüseyin, Mudar şiir ekolünü tanımlamakla kalmaz, diğer şiir ekollerinin tanınmasına da olanak sağlar. Örneğin Medine'de etkili olan ve Kays b. el-Hatîm (öl. 620), Kays b. el-Eslet (öl. 1/623) ve Hassân b. Sâbit (öl. 60/680 [?]) gibi şairlerle temsil edilen ekol; Mekke'de, İslam'ın ilk yıllarında dikkat çeken ve Ömer b. Ebû Rebîa ve el-Arcî gibi şairleri de içine alan ekol bunlara örnek verilebilir.[352] Tâhâ Hüseyin'in kapsamlı yaklaşımı, edebî geleneklerin zaman içindeki evrimini ve farklı bölgelerdeki şiirsel eğilimlerin nasıl şekillendiğini anlamamıza katkı sağlar. Bu, yalnızca şairlerin tekniklerini değil, kültürel ve tarihsel bağlamlarını da dikkate alan bir analiz sunar. Aynı zamanda bu tür araştırmalar, belirli bir metoda bağlı kalarak her bir şairin yer

[350] Tâhâ Hüseyin'in esas aldığı ve Descartes'a ait olan yönteme dair ayrıntılı bilgi için bk. 'Alâve Köse, "Sîretu'ş-şekki'l-edebî 'inde Tâhâ Huseyn min hilâli kitâbih Fi'ş-Şi'ri'l-Câhîlî", *el-Mecelletu'l-'Arabiyye Medâd* 5/12 (Ocak, 2021), 133-136.

[351] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 264.

[352] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 264.

aldığı ekol içindeki rolünü ve şiirinin gelişimini analiz ederek ekolün ayırt edici niteliklerini yansıtan şiir örnekleri aktarır.

Vâd, Tâhâ Hüseyin'in incelemelerinde Mudar şiir ekolünün tarihsel süreçteki değişim ve dönüşümlerine fazla yer vermediğini belirtir. Bu durumun onun Mudar şiir ekolünün sürekliliğini ve ortak sanatsal özelliklerini vurgulama amacıyla yakından alakalı olduğu söylenebilir.[353] Tâhâ Hüseyin'in Mudar şiir ekolü üzerine yaptığı araştırma, ekolün derinlikli ve ayrıntılı bir incelemesi olmasına rağmen, tarihsel süreçteki değişim ve dönüşümleri göz ardı etmesi dolayısıyla eleştirilebilir. Ancak, Tâhâ Hüseyin'in amacı, ekolün sürekliliğini ve ortak özelliklerini vurgulamak olduğundan, bu yaklaşımın da kendi içinde tutarlı olduğu söylenebilir.

Vâd, Tâhâ Hüseyin'in çalışmasının en önemli yanının, Cahiliye dönemindeki Arap edebiyatı tarihini, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Mısır'da yaygınlaşan anlamda sunmaması olarak değerlendirir.[354] Çünkü o dönemde, edebiyat tarihi genellikle kesin sonuçlara ulaşmayı amaçlayan bir disiplin olarak görülüyordu. Ancak Tâhâ Hüseyin Arap edebiyatı tarihi üzerine düşünmenin zorluklarına da dikkat çekerek Arap edebiyatı tarihini tam anlamıyla ve doğru bir şekilde yazmanın oldukça zor olduğunu, eserinin farklı yerlerinde dile getirir. Bu nedenle kendisi de Mudar şiir ekolünü ele alırken, bu ekolün tarihini kesin sonuçlarla değil, daha çok öneri ve yönlendirme ile incelemeye odaklanır. Tâhâ Hüseyin'in bu yaklaşımı, Arap edebiyatı tarihi yazmanın imkânı konusundaki görüşleriyle paralellik gösterir. Dolayısıyla Tâhâ Hüseyin'in çalışmasının, -Arap edebiyatı tarihi araştırmaları özelinde bakıldığında- kesin sonuçlar yerine, daha çok öneri, katkı ve yönlendirme sunduğu söylenebilir. Bu nedenle, onun çalışmaları, Arap edebiyatı tarihi üzerine düşünmeyi teşvik eden ve bu alandaki karmaşıklıkları anlamaya yardımcı olan önemli bir katkı olarak değerlendirilebilir.

Vâd, Tâhâ Hüseyin'in çalışmasını edebiyat tarihçiliği açısından oldukça önemli bulur. Çünkü Tâhâ Hüseyin, Arap edebiyatı tarihini, dönemindeki yaygın kavramlar, metotlar ve verilerle yazmanın imkânsız olduğunu; edebiyat tarihi yazımının, gelişmiş ve bilimsel araştırma metotları gerektirdiğini ifade eder. Ancak

[353] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 271.

[354] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb,* 271.

ona göre, Arap dünyası bu metotları henüz tam anlamıyla benimsememiş ve edebiyatın incelenmesi ve öğretilmesi için en uygun olanını belirleyememiştir. Bu nedenle, Tâhâ Hüseyin'in çalışmaları, kendi döneminde yaygın olan ve yüzeysel kalan edebiyat tarihi yazımını geçersiz kılmakla kalmayıp eleştirel bakış açısı da getirmektedir. O, edebiyat tarihinin yazılması için daha derinlemesine ve bilimsel bir yaklaşımın benimsenmesi gerektiğini birçok kez vurgular.[355] Bu nedenle çalışmaları, Arap edebiyatı tarihi yazımının gerektirdiği derinlik ve bilimsel metodun önemine dikkat çeker. Dolayısıyla kaleme aldığı eserler Tâhâ Hüseyin'in edebiyat tarihi yazımında köklü bir değişim çağrısı yaptığı söylenebilir. Buradan hareketle Tâhâ Hüseyin'in, dönemini bir yenilenme sürecine dönüştürme çabası fark edilir niteliktedir. O, Batı düşüncesinden faydalanarak geleneksel yaklaşımların ötesine geçen yenilikçi perspektifler ve yöntemler sunar. *Fi'ş-Şi'ri'l-Câhilî* ve *Fi'l-Edebi'l-Câhilî* eserleriyle de bunu ortaya koyar. Zira mezkûr eserlerinde genel olarak Cahiliye dönemi ve özel olarak edebiyat tarihi ile ilgili yeni bakış açıları geliştirir.[356]

Açıklamalar çerçevesinde *Fi Ta'rîhi'l-edeb* eseri incelendiğinde Vâd'ın Arap edebiyatı tarihinde öne çıkan problemlere vâkıf olduğu anlaşılır. Vâd, sistematik bir edebiyat tarihi yazıcılığı için sadece edebiyatın tarihsel yönüyle ilgilenmemiş, aynı zamanda edebiyat tarihi yazımında kullanılan kavramların karşılığını doğru bir şekilde tespit etmeye çalışmıştır. Bu şekilde, orijinal bir edebiyat tarihi yazımının ilk önce terminolojik açıdan bir netliğe kavuşması gerektiğini; metodolojik usul ve esasların sonra geldiğini vurgulamıştır. Aslında onun Zeydân, Râfiî, Zeyyât ve Tâhâ Hüseyin gibi edebiyat tarihçilerinin eserlerini incelerken bu noktadan hareket ettiği iddia edilebilir. Sadece eserlerin içeriğine odaklanmamış, mezkûr edebiyat tarihçilerinin entelektüel birikimlerini doğru bir şekilde tespit edebilmek için terminolojik ve metodolojik özellikler üzerinde durmuştur.

[355] Vâd, *Fî Ta'rîhi'l-edeb*, 272.

[356] Zîygamî, *Menâhicu't-târîhi'l-edebî,* 209.

SONUÇ

Edebiyat tarihçileri, genel tarih biliminin çeşitli dallarını ele alırken bu dalların birbirinden belirli ölçüde bağımsız olduğunu kabul etmişlerdir. Bu kabulden hareketle edebiyat tarihini incelemek için farklı tarih disiplinlerinin müstakil olarak değerlendirilmesi gerektiği ortaya çıkmıştır. Bahsedilen ayrımın gerekli oluşu, insanlık faaliyetlerinin maddi ve düşünsel yönlerinin birbirinden ayrılmasını zorunlu kılmıştır. Nitekim bu bağımsızlık sağlanmasaydı farklı disiplinler arasında ayrım yapabilmek ve derinlemesine analizler gerçekleştirmek mümkün olmayacaktı. Bu nedenle, edebiyat tarihi üzerine yapılacak çalışmaların, belirtilen ayrımları ve bağımsızlıkları dikkate alarak yürütülmesinin büyük önem taşıdığı anlaşılmıştır. Bu yaklaşım genel olarak edebiyat tarihini müstakil bir disiplin olarak görmeye, dolayısıyla da disiplinin problem ve meselelerini keşfetmeye, sorunlarını ele almaya ve çözümler bulmaya imkân sağlamıştır. Özel olarak ise, edebiyat tarihinin hareketini anlamaya, kavram ve metotlarına yoğunlaşmaya, alanın uzmanlarının çalışmalarının detaylı tetkik edilmesine, edebiyat tarihi disiplininin teorik ve pratik yönünün ortaya koyulmasına olanak tanımıştır. Ancak bu süreç, edebiyat tarihçilerinin karşılaştıkları kavramsal zorlukları beraberinde getirmiştir. Özellikle edebiyat tarihinin tanımı ve sınıflandırılması sırasında ortaya çıkan bu zorluklar, tarihçilerin düşünsel kapasitelerini zorlayarak daha derinlemesine bir anlayış geliştirmelerini sağlamıştır. Edebiyat tarihçilerinin bu zorluklarla başa çıkabilmeleri, edebî eserlerin kendine özgü özelliklerinin ve bu eserlerin tarihsel bağlamlarının derinlemesine analizini gerektirmiştir.

Edebiyat-tarih ilişkisi ya da edebiyat tarihinin bir disiplin olup olmadığı bir tarafa bırakıldığında, edebiyat tarihi yazımında karşılaşılan en önemli problemlerden bir tanesi metot problemi olmuştur. 18. yüzyılda Batı'da ortaya çıkan bu disiplin, 19. yüzyılda farklı milletleri kapsayacak şekilde genişlemiştir. Batı'da ortaya çıkan edebiyat tarihi eserleri, aynı zamanda alanda benimsenen metotların da pratiğini yansıtmıştır. Bir alanda öncü olana, sonradan gelenin tabi olması ya da onu taklit etmesi olağan bir durumdur. Bu noktada Arap edebiyatı tarihçileri de alanda öncü olmaları dolayısıyla ilk başta Batı'daki yazım metotlarını esas almışlardır. Buna göre üç ana dönemlendirme metodu takip etmişlerdir. Bunlardan ilki, tarihî ve siyasi

dönemlendirme; ikincisi, daha çok Batı'daki edebiyat tarihi yazım metotlarına tepki olarak ortaya çıkan ve edebî türlerin gelişimini esas alan dönemlendirme; üçüncüsü ise, edebî ekollere göre dönemlendirme metodudur. Arap edebiyatını tarihî ve siyasi dönemlendirmeye göre tarihlendirme metodu, Avrupa'ya özgü tarihî ve siyasi dönemleri Arap edebiyatı tarihine uygulamaya yol açmıştır. Oysaki Arap edebiyatı tarihini bu dönemlere göre tarihlendirmek, söz konusu edebiyatın doğasına aykırıdır. Çünkü her iki toplumun kültürel, siyasi, sosyal, iktisadî ve tarihî kodları birbirinden farklıdır. Bu nedenle Avrupa merkezli tarihî ve siyasi dönemlendirmenin Arap edebiyatı tarihi eserlerindeki varlığı şeklen kalmıştır. Çünkü dönemler arasındaki geçiş, devletlerin ya da hanedanların ardışıklığına bağlı olarak gerçekleşmiştir.

Arap edebiyatı tarihi yazımında ortaya çıkan metodolojik problemlerin farkında olan Tunuslu yazar ve akademisyen Hüseyin el-Vâd, *Fî Târîhi'l-edeb mefâhîm ve menâhic* adlı eserinde çağdaş dönemde Arap yazarlar tarafından kaleme alınan dört temel eseri metot ve kavramlar bakımından ele almıştır. Eserinde klasik dönemde kaleme alınan ve bazı araştırmacılar tarafından Arap edebiyatı tarihi eserlerinin ilk örneği olarak nitelendirilen eserlerdeki geleneksel tarzları ise tartışmamıştır. O, çağdaş Arap edebiyatı tarihinde öne çıkan üç dönemlendirme/tarihlendirme metodunu analiz etmiştir. Ele aldığı eserler çerçevesinde Arap edebiyatı tarihine dair yaklaşımları tartışmış, ilgili metotları uygulamaya geçiren yazarların bakış açılarını ve bu bakış açılarının eserlerine yansımasını değerlendirmiştir.

Gerek Vâd'ın eserindeki değerlendirmelerden gerekse Arap edebiyatı tarihi yazımındaki metot sorunundan hareketle denilebilir ki Arap edebiyatının tarihlendirilmesini siyasi bağlamda ele alan çalışmalar öne çıkmıştır. Bunun temel sebebi, söz konusu çalışmalardaki -tartışmalı da olsa- bir tasnifin eğitim-öğretim açısından daha faydalı olmasıdır. Edebiyat tarihi yazıcılığında eğitim faktörünün önemli bir rol oynadığı dikkate alındığında edebiyatı tarihî ve siyasi dönemlere ayırma metodunun daha fazla benimsenmesi anlaşılır bir hâl alır. Ancak edebiyatın tarihsel boyutunun ele alındığı bu çalışmalar, büyük ölçüde siyasi unsurlara dayanmıştır. Bu ise yazarların, siyasi unsurlar bağlamında ideolojik bazı iddialar ortaya atmalarına yol açmıştır. Mezkûr metotla kaleme alınan edebiyat tarihi eserlerinde araştırmacıların

görmezden geldikleri en önemli problemlerden biri, dönemler arasında bir sınır çizmenin çoğu zaman zor olmasıdır. Tarihî ve siyasi bir dönemlendirmeye gitmek elbette edebiyatın daha kolay anlaşılmasına katkıda bulunur. Ancak böyle bir dönemlendirme üzerinden edebiyatın gelişimini keskin çizgilerle ayırmanın mümkün olmadığı da bir gerçektir. Bunun temel nedeni, edebiyatın gelişiminin siyasi hareketten daha hızlı ya da daha yavaş olabilmesidir. Bu ise, Arap edebiyatı tarihinde bir dönemden diğerine geçişi muğlak hâle getirir. Ne var ki birçok edebiyat tarihçisi, edebiyatı yalnızca siyasi gelişmelere bağlıymış gibi görmüş; geçişe ve gelişime yol açan edebî faktörlere dikkat etmeden yalnızca siyasetin dönemler arasındaki aktarımına atıfta bulunmuştur.

Edebiyat tarihi eserlerinde edebî metinlerin gelişimi ele alınırken bilinmeyen birçok konunun incelenmesi ve irdelenmesi gerektiği anlaşılmıştır. Özellikle siyasi dönemlendirmeye başvuran eserlerde bazı dönemleri edebiyatın gelişimi aleyhinde mahkûm etmeden önce söz konusu dönemlerde edebî türlerin nasıl bir gerileme yaşadığı izah edilmelidir. Nitekim edebî metinlerin konjonktüre bağlı olarak farklı dönemlerdeki zevk ve tarzlara uygun şekilde değiştiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla bir dönemin edebî eserleri, o dönemin estetik anlayışına uygun olarak değerlendirilmelidir. Bu ise siyasi ya da tarihî dönemlerde keskin çizgilerin bulunmaması gerektiğini göstermiştir.

Edebiyatı tarihlendirirken problemlerle karşılaşılan tek dönemlendirme metodu, tarihî ve siyasi dönemlendirme değildir. Kuşku yok ki her metodun kendi içerisinde problematiği, sorunsalları, kazanımları ve eksiklikleri vardır. Bu hususlar kapsamlı araştırmalar çerçevesinde nesnel bir şekilde analiz edilmelidir. Örneğin Vâd, edebî türlerin gelişimini esas alan tarihlendirme metodunun bir dizi eksikliği olduğunu belirtmiştir. Buna göre mezkûr metotla kaleme alınan bir eserde herhangi bir edebî türün gelişimini incelerken bunun sosyal ve kültürel bağlamından koparılmasının birçok hususun anlamlandırılamamasına neden olduğu kanaatindedir. Fakat aynı metodun müstakil olarak bir edebî türün gelişimine bütüncül bakış açısı sunduğunu da belirtmiştir. Aynı şekilde edebî ekollere göre tarihlendirme metodunun da olumlu ve olumsuz taraflarının bulunduğuna dikkat çekmeyi ihmal etmemiştir.

Vâd, edebiyat tarihinin incelenmesinde siyasi olayların yeterli olmadığını, aynı zamanda kültürel ve toplumsal bağlamların da dikkate alınması gerektiğini belirtmiştir. Nitekim edebiyat, yalnızca siyasi değişimlerle değil, kültürel ve toplumsal dönüşümlerle de şekillenmektedir. Bu dönüşümlerin incelenmesi, edebiyat tarihinin daha doğru bir şekilde anlaşılmasına olanak tanımaktadır. Bu bağlamda edebiyat tarihçilerinin odaklanması gereken temel mesele, Arap edebiyatı tarihini çağdaş dünyanın siyasi ve kültürel konjonktürü yerine, edebî ürünlerin tarih boyunca kaydettiği gelişim göz önünde bulundurularak incelemektir. Ancak her neslin kendine ait deneyim ve değerleri, edebî metinleri farklı şekillerde yorumlamasına ve farklı sorular sormasına neden olabilmektedir. Bu durum, edebiyatın tarihî seyrinin değerlendirilmesinde dikkate alınmalıdır. Bu noktada tarih boyunca yaşanan siyasi ve kültürel değişimlerin edebiyat üzerindeki etkileri problematik bir şekilde ele alınmalı ve incelenmelidir.

Siyasi gelişmeler göz ardı edilerek yapılan edebiyat incelemelerinin gayri ilmî sonuçlar doğurabileceği unutulmamalıdır. Edebiyat tarihini yazarken siyasi gelişmelerin etkilerini örtbas etmek ya da görmezden gelmek yanlış ve eksik sonuçlar doğurabilmektedir. Bu tür hataların önüne geçmek için doğru ve kapsayıcı bir edebiyat tarihi yazımına ihtiyaç vardır. Mezkûr metot birçok unsurun dikkate alındığı, göz ardı edilemeyecek etkilere önem veren, toplum-edebiyat, siyaset-edebiyat, sanat-edebiyat vb. ilişkileri analiz edebilen bir edebiyat tarihi yazım metodu olduğu takdirde kuşku yok ki edebiyatın tarihî gelişimini daha doğru ve kapsamlı bir şekilde anlamamız kolay olacaktır. Buradan hareketle ilmî derinliğe sahip bütüncül bir yorum geliştirilmesinin gerekliliği öne çıkmaktadır.

Son olarak, çalışmada elde edilen verilerden hareketle denilebilir ki betimleyici konumda kalan, tarihî verileri ve bu verilerden ortaya çıkan problemleri tartışmaya yanaşmayan edebiyat tarihi anlayışı bir tarafa bırakılmalıdır. Edebiyat tarihi yazımında tarihî, kültürel ve toplumsal bağlamların bütüncül bir şekilde ele alınması; geleneksel ya da betimleyici yaklaşımların ötesine geçerek daha derinlemesine ve nesnel bir inceleme yapılması bu bağlamda önem arz etmektedir. Nitekim hem edebiyat hem de tarih disiplinlerinde esas alınan kuram ve metotların kazanımlarından faydalanan kapsamlı bir edebiyat tarihi yazmak ancak bu şekilde mümkündür.

KAYNAKÇA

Abbas, İhsan. *Târîhu'n-nakdi'l-edebî 'inde'l-'Arab.* Beyrut: Dâru's-Sekâfe, 1971.

Abdunnûr, Cebûr. *el-Mu'cemu'l-edebî*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2. Basım, 1984.

el-'Adl, Hasan Tevfîk. *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye.* thk. Velîd Mahmûd Hâlis. Amman: Dâru Usâme li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2002.

Ahmedî, Dâvûd vd. "Menheciyyetu kitâbi'l-Edebi'l-'Arabî 'abra'l-'usûr li-Hüdâ et-Temîmî (dirâse tahlîliyye min manzûr târihî siyâsî). *İdâât Nakdiyye* 11/42 (Haziran 2021).

Akpınar, Turgut. "Kremer, Alfred Von". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/289. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Bedevî, Abdurrahman. *Mevsû'atu'l-müsteşrikîn.* Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1993.

Beeston, A.F.L. vd. *Arabic Literature to the End of the Umayyad Period.* Cambridge: Cambridge University Press, 1983.

Bek, Hıfnî Nâsıf. *Târîhu'l-edeb ev hayâtu'l-lugati'l-'Arabiyye.* Kahire: Matbaatu Câmiatu'l-Ezher, 1958.

Benli, Ali. "Ahmed Hasan ez-Zeyyât ve Edebiyat Anlayışı". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49 (Şubat 2016) 183-95. https://doi.org/10.15370/muifd.22426.

Beyyûmî es-Sıbâ'î. *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî fi'l-'asri'l-Câhilî.* Mısır: Matbaatu'l-'Ulûm. 1932.

Blachère, Regis. *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*. çev. İbrahim Keylânî. Dımaşk: Daru'l-Fikri li't-Tibâa ve't-Tevzî' ve'n-Neşr, ts.

Brockelmann, Carl. *Geschıchte der Arabıschen Lıtteratur* (Erster Supplementband). Leiden: E. J. Brill, 1937.

Brockelmann, Carl. *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî.* çev. Abdülhalim en-Neccâr. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Maârif, 5. Basım, ts.

Bû Hasan, Ahmed. *İntikâlu'n-nazariyyât ve'l-mefâhîm.* Kazablanka: Matbaatu'n-Necâh el-Cedîde, 1999.

Bû Hasan, Ahmed. *el-'Arab ve târîhu'l-edeb: nemûzec kitâbi'l-Egânî.* Kazablanka: Dâru Toubkal li'n-Neşr, 2003.

Cami'atu Melik Su'ud. http://faculty.ksu.edu.sa/ (Erişim 1 Nisan 2024)

Cami'atu Melik Su'ud. https://web.archive.org (Erişim 1 Nisan 2024)

Coşkun, Ahmet. "Muhammed Tâhir b. Âşûr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

el-Cumahî, İbn Sellâm. *Tabakâtu fuhûli'ş-şu'arâ'.* thk. Mahmûd M. Şâkir. 2 Cilt. Cidde: Dâru'l-Medenî, 1974.

el-Cüneydî, Ahmed Şefâ'a. *Heymenetu Devleti Tûnus fî Rivâyeti Se'âdetuh es-Seyyid el-Vezîr li-Huseyin el-Vâd (Dirâse Sosyolociyâ'l-edeb).* Cakarta: Câmi'atu Şerîf Hidâyetullah el-İslâmiyye el-Hukûmiyye, Kulliyetu Âdâb ve'l-'Ulûmu'l-İnsâniyye, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Çelebi, Muharrem. "Corcî Zeydân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/69-71. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Dayf, Şevkî. *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî el-'asru'l-Câhilî.* 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Maârif, 1960.

Demirayak, Kenan. *Arap Edebiyatı Tarihi-I Cahiliye Dönemi.* Kayseri: Fenomen Yayınları, 2014.

Demirayak, Kenan. "Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatı Üzerine Değerlendirmeler". *Şarkiyat Mecmuası* 26 (Nisan 2016), 32-56.

Derin, Süleyman. "Nicholson, Reynold Alleyne". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/76-77. İstanbul, TDV Yayınları, 2007.

Diyâb, Muhammed Bek. *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye.* 2 Cilt. Mısır: Matbaatu't-Terakkî, 1900.

el-Ensârî, Mu'âviye. "Hüseyin el-Vâd: riyâde nakdiyye ve te'addudiyye ma'rifiyye". *er-Riyâd* (10 Nisan 2024). https://www.alriyadh.com/1868763

Ergin, Ali Şakir. "Hifnî Nasîf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/478-479. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Eyice, Semavi. "Huart, Clément Imbault". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/262-264. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

el-Fâhûrî, Hannâ. *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî.* Lübnan: Matbaatu'l-Bulusiyye, 1953.

el-Fâhûrî, Hannâ. *el-Câmi' fî târîhi'l-edebî (el-edebu'l-kadîm* ve *el-edebu'l-hadîs).* Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1986.

Fayda, Mustafa. "Tarih". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/30-36. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Faysal, Şükrî. *Menâhicu'd-dirâseti'l-edebiyye fi'l-edebi'l-'Arabî: 'arz ve nakd ve iktirâh.* Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 4. Basım, 1978.

Ferrûh, Ömer. *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî.* 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1981.

Gazâl, 'Âdil. "er-Rivâye ve 'unfu'l-mervî el-gurbân elletî ten'abu fînâ: kirâe fî rivâyeti'l-Gurbân li-Huseyn el-Vâd". *Mecelletu Mesâr* 118 (Ekim 2019).

Gibb, A.R. Hamilton. *Arap Edebiyatı*, çev. Onur Özatağ. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2017.

Goldziher, Ignace. *Klasik Arap Literatürü*, çev. Azmi Yüksel-Rahmi Er. İstanbul: Vadi Yayınları, 3. Basım, 2015.

Merkezu'd-dirâsâti'l-insâniye ve'l-ictimâ'iye https://www.cerhso.com/-التأريخ-الاستشراقي-للأدب-العربي-وإش/ (Erişim 4 Nisan 2024).

el-Hâfî, Hâlid b. ‘Âyiş. “Arap Edebiyatı Tarihçilerinin Eserlerinde “Edebiyat Tarihi” Kavramı: Kavramın Algılanışının Sınırları ve Dönüşümleri Üzerine”. çev. İsmail Araz-Cangül Araz. *Şarkiyat Mecmuası–Journal of Oriental Studies* 42 (Mart 2023), 485-513. https://doi.org/10.26650/jos.1228550

el-Hamevî, Yâkût. *Mu‘cemu’l-udebâ’*. thk. İhsan Abbas. 7 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1993.

el-Hatîb, Adnân. “Ömer Ferruh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/60-61. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Hatiboğlu, Mehmet S. “Goldziher, Ignaz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/102-105. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

el-Hazzâ‘, Sâlih. “Nazar fi’ş-şi‘ri kadîm li’d-doktor Huseyin el-Vâd”. *Mudevvenetu Sâlih el-Hazzâ‘ (*Erişim 15 Nisan 2024). https://alhazza3.com/?p=2893.

Henâvî, Nâdîye. “Doktûr Huseyn el-Vâd ve’r-ru’yetu’l-inbisâkî”, *Mecelletu Âdâb* 21/1 (Aralık, 2021), 32.

el-Hirbâvî, Şa‘bân. “Huseyin el-Vâd muravvidu’r-ravâih ve’l-kelimât”. *Âdâb Tunusiyye* (Erişim 17 Nisan 2024). http://www.lettrestunisiennes.com/

Hüseyin, Tâhâ. *Fi’l-Edebi’l-Câhilî*. Kahire: Dâru’l-Maârif, 1964.

Huart, Clément. *Arab ve İslâm Edebiyatı* çev. Cemal Sezgin. Ankara: Tisa Matbaacılık 1971.

el-Hûkânî, Îsâ b. Saîd b. Îsâ. *İşkâliyyâtu ta’rîhi’l-edebi’l-‘Arabî dirâse nakdiyye fî felsefeti’l-edeb ve târîhih.* Beyrut: Merkez Dirâsâti’l-Vahdeti’l-‘Arabiyye, 2023.

el-Hûkânî, Îsâ b. Saîd b. Îsâ. “Menhecu’l-müsteşriki’l-Fransî (Andr Miquel) fi’t-ta’rîhi’l-edebi’l-‘Arabî”. *et-Tevâsulu’l-Edebî* 12/01 (Ocak 2023), 155-156.

İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir. *Eleyse es-subh bi-karîb et-ta‘lîmu’l-‘Arabî el-İslâmî dirâse târîhiyye ve ârâ’ ıslâhiyye.* Kahire: Dâru’s-Selâme, 2006.

İsen, Mustafa vd. *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı.* Ankara: Grafiker Yayınları, 1994.

İzâ'atu Tunus es-Sekâfiyye. "Dâru'l-Cenûb li'n-Neşr Tusdiru rivâyete *"Lâ Rahbe mine'l mâdî*". li'l-Kâtib er-Râhil Huseyin el-Vâd" (30 Aralık 2019). http://www.radioculturelle/

Köprülü, M. Fuad. *Türk Edebiyatı Tarihi*. haz. Orhan F. Köprülü-Nermin Pekin. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1980.

el-Kuryevî, İdrîs. "el-Menhecu'l istişrâkî fî târîhi'l-edebî ve'n-nakd", *'Alâmât fi'n-nakd* 14/55 (Mart 2005), 194-195.

Köse, 'Alâve. "Sîretu'ş-şekki'l-edebî 'inde Tâhâ Huseyn min hilâli kitâbih Fi'ş-Şi'ri'l-Câhîlî". *el-Mecelletu'l-'Arabiyye Medâd*, 5/12 (Ocak 2021).

Krachkovski, Ignatij. *Târîhu'l-edebi'l-coğrâfiyyi'l-'Arabî.* çev. Selâhaddin Osman Hâşim. 2 Cilt. Kahire: Lecnetu't- -Telif ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1963.

Lanson, Gustave. *Edebiyat Tarihinde Usûl Edebî Metin ve İnsan.* çev. Yusuf Şerif Kılıçel. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2017.

Le'lâvene, Muhammed el-Emîn. "el-Musakkaf ve sırâ'u'l-eydeyulociyâ fî rivâyeti el-Girbân li Huseyin el-Vâd". *Mecelletu İhâlât* 5 (Haziran 2020).

Mansûr, İbrahim Muhammed. "Menâhicu't-târîh li'l-edebi'l-'Arabî fi'l-'asri'l-hadîs (1850-1927)". *el-Mecelletu'l-İlmiyye bi-Kulliyeti'l-Âdâb Câmi'atu Tantâ* 1 (2001), 468-469.

Mebhût, Şükrî. "Huseyin el-Vâd: en-Nâkid ellezî fetenehu eş-şi'ru'l-kadîm ve'n-nakdi'l-hadîs". *Diffetu's-sâlise (Minber Sekâfî 'Arabî).* (Erişim 6 Nisan 2024).

el-Mehdî, Nukûs. "Huseyin el-Vâd- el-Mütenebbî ve't-tecrubetu'l-cemâliyye 'inde'l-'Arab". *el-Antolojiya* (Erişim 7 Nisan 2024). https://alantologia.com/

Mekkî, Ahmed. *el-Edebu'l-mukâren: usûluhu ve tetavvuruhu ve menahicuh.* Kahire: Dâru'l-Maârif, 1987.

Mektebe Reîsiyye li'l-Mutâlebe el-'Umûmiyye. "Kitâbu Hirbâi'n-nakd ve tatbîkâtuhâ 'alâ şi'ri't-tecdîd fî'l-'asri'l-'Abbâsî". (Erişim 18 Nisan 2024). https://bplpdjelfa.dz/

Mendûr, Muhammed. *en-Nakdu'l-menhecî 'inde'l-'Arab ve menheci'l-bahs fi'l-edeb ve'l-luga.* Kahire: Nahdatu Mısr li't-Tibâa ve'n-Neşr, 1996.

Meriç, Cemil. *Kırk Ambar.* haz. Mahmut Ali Meriç. 2 Cilt. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

Merkez Diyâe li'l-Mu'temirat ve'l-Ebhâs (Diyâe). "Nedve Devliyye Huseyin el-Vâd Bâhisen ve Mubdi'en (Erişim 4 Nisan 2024). https://www.diae./

Miftâh, Muhammed *Mişkâtu'l-mefâhîm (en-nakdu'l-ma'rifi ve's-sekâfeti).* Beyrut: Merkezu's-Sekâfî el-'Arabî, 2000.

Miquel, André. *La littérarture arabe*. Paris: Presses universitaires de France, 1969, 1981.

Moisan, Clément. *Ma't-Târîhu'l-edebî*?. çev. Hasan et-Tâlib. Beyrut: Dâru'l-Kitâb el-Cedîd el-Muttehide, 2010.

Moran, Berna. *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

el-Muceyyid, Muhammed Salih. "Medresetu Doktora bi-Kulliyeti'l-âdâb bi'l-Kayrevan "Tu'kadu nedve'l-vefâ li-zikri'l akademî et-Tûnusî er-Râhil Huseyin el-Vâd". *Ra'yu'l-Yevm* (24 Mart 2019). https://www.raialyoum.com/

Nallino, Carlo Alfonso. *Târîhu'l-âdâbi'l-'Arabiyye mine'l-Câhiliyye hattâ 'asri Benî Ümeyye.* Takdim Tâhâ Hüseyin. Kahire: Dâru'l-Maârif, 1970.

Nuhoğlu, Hidayet Yavuz. "Blachère, Régis". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/244-245. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Okay, M. Orhan. "Edebiyat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 10/395-397. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Ortaylı, İlber. "Hammer Purgstall, Joseph Freiherr Von" *Türkiye Diyanet Vakfi İslâm Ansiklopedisi.* 15/491-494. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Purgstall, Joseph Freiherr Von Hammer. *Literaturgeschichte der Araber von ihrem Beginne bis zu Ende des zwölften Jahrhunderts der Hidschret.* 7 Cilt. Wıen: Hof-und Staatsdruckerei, 1850.

er-Râfiî, Mustafa Sâdık. *Târîhu âdâbi'l-'Arab.* 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1974.

Said, Edward W. *Şarkiyatçılık Batı'nın Şark Anlayışları.* çev. Berna Yıldırım. İstanbul: Metis, 2017.

Sarı, Cahit. *Arap Edebiyat Tarihi Kitapları ve İçerik Sorunu.* Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Sezgin, Fuat. *Geschıchte des Arabıschen Schrıfttums (Gas).* I-IX, Leiden: E. J. Brill, 1967-1984; X-XVII, Frankfurt: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschafen, 2000-2015.

Sözüdoğru, Hatice Arslan. Arap Edebiyatı Tarihi Eserlerinin Değerlendirilmesi ". *Journal of Social, Humanities And Administrative Sciences (Joshas)* 10/1 (Ocak 2024), 19-30.

Şakiroğlu, Mahmut H. "Nallıno, Carlo Alfonso". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/349. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

eş-Şâzelî, Abdüsselam. *el-Ususu'n-nazariyye fî menâhici'l-bahsi'l-edebi'l-'Arabî el-hadîs.* Beyrut: Dâru'l-Hadâse, 1989.

eş-Şerîf, Muhammed el-Hâdî. *Târîhu Tûnus min 'usûr mâ kable't-târîh ila'l-istiklâl.* Tunus: Dâru Serrâs li'n-Neşr, 3. Basım, 1993.

eş-Şerîf, Muhammed Salahuddin. "Minber: Tunus ve 'Aşku'z-zâi' kırâe fî rivâyeti Hüseyin el-Vâd Lâ Rahbe mine'l mâdi". *el-Mağrib yevmiyye mustekille* (Erişim 23 Nisan 2024).

Temârâ, Abdurrahman Muhammed. "Sîra el-Fesâdî el-Hukûmî: kırâe fî rivâye Se'âdetuh es-Seyyid el-Vezîr". *Mecelle Kulliye el-Âdâb ve'l- 'ulûmu'l-insâniyye* 24/23 (2016).

Tural, Sadık. “Edebiyat Tarihi Kavramı Etrafında”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 1/1 (Kasım 2014) 21-38.

el-Vâd, Hüseyin. *Fî Ta’rîhi’l-edeb mefâhîm ve menâhic.* Beyrut: el-Muessesetu’l-‘Arabiyye li’d-Dirâsât ve’n-Neşr, 3. Basın, 1993.

el-Vâd, Hüseyin. “el-Edeb ve’s-sevra: hivâr me‘a Huseyin el-Vâd bi-munâsebeti’z-zikrâ es-sâlise li’s-sevra et-Tûnusiyye” (Görüşmeci: Nouri Gana, Röportaj) *Jadaliyye* (Haziran 2014). https://www.jadaliyya.com/

el-Vâd, Hüseyin. “el-Halkatu’s-sâlise ve’l-ehîra min’el-hivâr me‘a en-nâkid et-Tûnusî Huseyin el-Vâd: ledeynâ el-ân muhterifu sekâfe ev murtezikûne bihâ ve leyse lenâ musakkafûn”. (Hikmet el-Hac, Röportaj), *İlâf* (Ocak 2003). https://elaph.com/

el-Vâsıl, Ahmed. “Huseyin el-Vâd yeterâffe‘ ‘an şi‘ri’l-‘Abbâsî dıdde sehâfeti’n-nakdi’l-edebî”. *er-Riyâd* (Erişim 15 Nisan 2024).

Vennâs b. Refîk vd. *el-Edebu’l-Arabî* (Tunus: eş-Şirketu't-Tûnusiyye li-Funûni’r-Resm, 1980).

Yüce, Nuri. “Brockelmann, Carl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 6/335-336. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Zeydân, Corcî. *Târîhu âdâbi’l-lugati’l-‘Arabiyye*. neş. Şevkî Dayf. 4 Cilt. Kahire: Dâru’l-Hilâl, 1957.

ez-Zeyyât, Ahmed Hasan. *Târîhu’l-edebi’l-‘Arabî li’l-medârisi’s-sâneviyye ve’l-‘ulyâ.* Beyrut: Dâru’l-Ma‘rife, 1993.

ez-Ziriklî, Hayrüddîn. *el-A‘lâm.* Beyrut: 8 Cilt. Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 1997.

Zîygamî, Hâlid. *Menâhicu’t-târîhi’l-edebî ve halfiyyâtuha’n-nazariyye hilâle’l-karni’l-‘işrîn.* Setif:Mohamed Lamine Debaghine Üniversitesi, Kulliyetu’l-Âdâb ve’l-Luga, Doktora Tezi, 2015-2016.